

Момо Капор

ПРОВИНЦИАЛИСТ

Момо Капор
ПРОВИНЦИАЛИСТ

Превод от сръбски: Хари Стоянов ©, 1984

Момо Капор, PROVINCIJALAC
četvrto izdanje
Znanje, Zagreb 1981
Sa srpskoga preveo Harry Stojan ©, 1984

Момо Капор

ПРОВИНЦИАЛИСТ

“Софтис”, Варна
2002

Приключенията на Нико Н. Херцег

На майка ми, Бояна Капор

"На мнозина щеше да се харесаш, ако не
се мъчеше да се харесаш на всички."

(Христоматия по латински за пети
клас на реалните гимназии)

Нико Н. Херцег, трийсет и седем годишен телевизионен репортьор, беше спуснат от палубата на "Трамунтана" в морето, недалеч от остров Саплун, точно в осем часа на седми август 1974 г. Вълнението в морето беше умерено; вятърът - североизточен, слаб. Остров Саплун е разположен на девет мили източно от Ластово, а наоколо му има множество по-малки острови, скали и плитчини. Пясъчната ивица на брега му е опасана от висок планински гребен, върховете му са покрити с шубраци.

Докато се спускаше внимателно по котвеното въже, Херцег можеше да види как килът на стара галера, обрасъл във водорасли, бавно се люлее само на десетина метра над широка подводна тераса, записана в навигаторските карти като Таян Мали. Плуваше без да бърза, защото водолазният костюм спъваше движенията му, и скоро се озова на ръба на тъмносиня пропаст. Каменната платформа рязко свършваше на това място като отсечена с удар на брадва. Вдигна пред маската си ръчния дълбокомер и установи, че се намира на дванайсет метра дълбочина. Вслушвайки се в къntenето на собственото си дишане, заплува към розовия хребет на дъ-

ното. Над него остана светлият трепкащ покрив на подводното царство; морето стана по-хладно с един нюанс, а стада барбуни оглеждаха без страх тъмния неканен гост. Дълбокомерът скоро показва четирийсет и три метра. Задържа се известно време на тази граница на налягането, в очакване да отслабне напрежението в ушите, след което бавно потъна в някакъв съвсем друг свят, уединен и пуст. Очите му се умориха от тази мрачна шир, в която от време на време блясваше сребристото тяло на някоя едра риба, чието име не знаеше. Изпразни дробовете, преустанови работата на краката и ръцете и без всякакъв шум се спусна на дълбочина от седемдесет и два метра. Ръцете му докоснаха фин ситен пясък. Дишаше все по-трудно, като си казваше, че трябва да избягва бързането и напрянгането. След това съгласува загребванията и дишането и започна щателно да претърсва пясъка между два хребета. Установи, че се намира в подножието на полегат пясъчен склон, който постепенно се изкачва към една скала. Непосредствено до нея, от пясъка се показваха няколко заоблени предмета, очевидно изработени от човешка ръка. Доплува по-близо и разгърна водораслите - това бяха амфори! Макар че беше преминал пълен водолазен курс в една южна военноморска база, Нико Херцег не можа по никакъв начин да предотврати лекото разтреперване - страх, примесен със студена вода и малко вълнение от това, че пръв сред хората, след толкова векове, докосва скъпоценния товар на античния кораб. Никога по-рано не беше виждал така красиви и толкова големи амфори. Лежаха полузатрупани с пясък, покрити с цели колонии слузести животинчета, охлюви и дребни миди. Според разположението им можеше да се предположи, че са по-голяма част от товара: останките не можеха да бъдат далече. Плуваше над амфорите, които като пътепоказатели го отведоха до пясъчно

възвишение, от което тук-там стърчаха части от разбит кораб. Сега му стана ясно: вероятно античният кораб е връхлетял на Таян Мали при лошо време или поради тъмнина. Това трябва да е бил страхотен удар, който просто разцепил борда на кораба, а после останките падали надолу по каменните прагове на скалата, чак до подножието ѝ, където ги покрили пясъкът и времето. Опитва се да освободи една амфора, но същевременно надигна и облак пясък, който замъгли полезрението му. Седна на върха на възвишението и зачака пясъкът да се утаи.

При това първо слизане под вода трябваше да открие местоположението на останките, а след това да се върне за другата част от телевизионния екип, който тук, на самото място, щеше да снима изваждането на товарите. Още веднъж провери манометъра и резервите от въздух. В акваланга имаше за още осем минути, без да се счита запасът за непредвидени случаи. Сгъстеният кислород имаше метален вкус, от който мислите му се замъглиха. Ненадейно се почувства твърде далече и усамотен, а нещо сладко и болезнено протече по гръбнака му: от този миг изобщо не можеше да се сети какво всъщност търси тука, долу, на дълбочина от седемдесет метра, кой го е изпратил, кога и къде трябва да се върне.

Вече три месеца ръководеше на борда на наетата "Трамунтана" телевизионен екип, който снимаше "Чудесата на Адриатика", ловеше крадци на подводни богатства, интервюираше фаропазачите и се взираше през илюминаторите на потопената подводница "У-16" в скелетите на австроунгарските моряци. Опитваше се да се добере до тайните на потънали градове и изгубени кораби. Така пропиля две сед-

мици в безуспешно търсене на древния град Киса на остров Паг, който бил изчезнал тайнствено, като потънал на дъното на залива. В един заинтригуващ текст от И. М. беше намерил сведението: "... геологът Петер предполага, че Киса се оказала на дъното през 361 г., след катастрофално земетресение, засегнало огромни части от Европа и Азия. Някои пък твърдят, че е изчезнала през 79 г., когато мощната ерупция на вулкана унищожила изцяло античните градове Помпей и Херкулан... ". Изтощен от честите и дълги престои под вода (вече се беше позагрижил за здравето си), вечер бягаше от страха си във вкуса и последиците на тежките островни вина; забавляваше се със случайни момичета и се наслаждаваше на това, че го познаваха летовниците в малките курорти. Но му се струваше, че е на мястото си единствено под водата! Горе всичко течеше неангажиращо, лятно и повърхностно. Долу откриваше същността: тъмнина и поражение, вечност и смърт, красота и мистерия.

През последните дванайсет дена се спускаха под вода източно от остров Ластово, в издирване на потопени либурнийски и исейски кораби. Към това търсене ги насочи едно историческо съчинение на Теопомп, в което се твърди, че Ластово някога е бил либурнийски остров, а също и Страбоновите бележки въз основа на стари книжовници, където се говори, че тези илирийски племена владеели още в VIII в. пр. н. е. дори и Коркира (Кръф). Във всеки случай, напълно известно е, че в средата на III в. пр. н. е. Плеврат, първият владетел на ардиейците (едно от многобройните либурнийски племена), управлявал царство, което се простирало чак до границите на гръцкия свят. Към своята държава присъединил Коркира Мелаина (Корчула), Фарос (Хвар) и, самия Ластово. Дълги години водил упорита борба с исейците от гръцкия град Иса на остров Вис, докато те не

потърсили помощ от Рим. Историците твърдят, че тогавашната исейска държава била в пълен разцвет и че владеела колонии по цялото адриатическо крайбрежие, между другото, в Аспалатос, Трагурион и Епетион, със силно развити търговски връзки по цялото гръцко Средиземноморие Ластово представлявал идеално място за нападение над исейските търговски кораби по пътя им, а големият брой амфори и глинени съдове из селските къщи потвърждаваше предположението, че в дълбочините от източната страна на острова под водата се крият много неразгадани тайни.

Така изследваха без някакъв по-голям успех западната група острови, наричани Доне Школе, а след това и всички околни плитчини: Драшан, Луковци, Бушкане и Мъркента Църна. Всеки член от водолазния екип се спускаше под вода два пъти на ден по петнайсет минути. Накрая на Херцег му помогна, както обикновено, късметът: намери амфори и самите останки от корабокрушение, най-вероятно една от търговските галери на цар Аргон, превозвали от острова зехтин и вино, а кой знае, може би става дума дори за някоя тевтска галера или кораб от могъщия флот на гърка Деметрий от Фарос, пълен с керамика и метални предмети?

Все по-малко са неизследваните места по Адриатика, мислеше си Херцег, а скоро ще бъдат още по-малко, когато всеки глупак, на когото му се прище, си купи евтини водолазни принадлежности и се спусне да краде славното си мишло! Само суеверието на местните жители пази водите на Саплун от крадци. Рибарите например избягват източните скали, защото, по някаква странна игра на случайността, точно близо до тях били станали няколко големи нещастия, заради които много ластовлянки до ден днешен носят черно.

Херцег неочаквано забеляза, че става нещо необичайно с въздуха, който вдишваше, усети, че го обзема сладък унес, но колкото и да му беше приятно да седи над откритието си и да му се наслаждава сам, час преди да го оскверни осветлението и сноването на хората от телевизията, знаеше, че трябва бързо да изплува, защото се случва нещо непредвидено, и силно се отблъсна с крака и загреба с плавниците, съпроводен от стадо седефени рибки. Притисна изпускателния клапан на шлема, така че въздухът, който издишва, да издуе костюма и, като някакъв балон, да го издигне на повърхността. Все още усещаше онази странна дълбочинна опияненост, която непреодолимо го теглеше да остане долу, на дъното, и никога повече да не изплува - унес, против който ефикасно се бореше другата, будната част от Херцеговата личност; професионалистът в него работеше винаги против мечтателя! Някъде на петнайсетина метра дълбочина махна ръка от клапана и отново зае нормално положение за плуване, за да забави издигането. На три метра под водата се хвана за една издатина на скалата и остана да виси така точно шест минути, за да избегне клопките на кесонната болест.

След като си отпочина, заплува с бавни загребвания косо към повърхността. Моментите на слабост, през които току-що беше преминал, изчезнаха също така незабелязано, както се и появиха. Движението, както и обикновено, се оказа благоприятно, а ръцете и краката му пак работеха съгласувано. Все пак, чувстваше, че долу НЕЩО СЕ Е СЛУЧИЛО! Не можеше да си обясни какво, защото онази дълбочинна зашеметеност остана затрупана с пясък дълбоко под неговите плавници, но нещо се беше променило, нещо не беше както преди, нещо ОТВЪТРЕ... Без да усеща повече тази странна промяна, плуваше към все по-силната трепка-

ща светлина, заприличал така на собствената си фотография от първата страница на последния "ТВ магазин": неустрашимият изследовател Нико Херцег, снабден с най-съвременен акваланг и водолазен костюм, изработен специално за него във фабриката "Гумилакс", проби с глава водната повърхност сред милиарди водни капки, които весело разцъфнаха под августовското слънце, смъкна маската и пое дълбоко въздух. Огледа се във водата около себе си, но "Трамунтана" вече не се намираще на мястото, където я беше оставил. Пред него се простираше някакъв съвсем друг, сивозелен каменист бряг.

"Не трябваше да се оставям на течението - помисли си той - изглежда ме е завлякло твърде далече...". Но нещо съвсем нелогично в простора наоколо го безпокоеше повече, отколкото самото изчезване на кораба. Едно доста високо възвишение, сиво и съвсем голо, се издигаше стръмно над брега. Можеше да се закълне, че го нямаше, когато се спускаше под водата! Впрочем, помисли си той, твърде голям масив за едно островче, каквото е Саплун! Надяваше се, че "Трамунтана" вероятно е от другата страна на носа, към който плуваше и че скоро всичко ще се изясни.

Изплува на брега и смъкна водолазния си костюм, за да не му пречи, докато заобикаля хребета, постави внимателно гумения костюм, напреко върху него положи бутилките с кислород, маската и плавниците и, останал само по черни бански гащета, се отправи отвъд хребета, като скачаше от камък на камък. След стотина метра се озова от другата страна на носа, с лице към откритото море: беше съвсем чисто, чак до хоризонта - ни следа от какъвто и да било кораб! Камънакът свършваше от другата страна на носа и

неочаквано се откриваше закътан плаж, дълъг пояс от ситен разноцветен чакъл във форма на подкова, заобиколен от някакво село с полуизгорели къщи. Слезе от скалите в плитчината и се запъти към средата на плажа, за да прекоси така по вода залива и да съкрати пътя. Онази предишна вълна от страх пак го заля: не, не става въпрос за обикновен, естествен страх, който изпитват всички онези, дето се решат да извършат някакъв подвиг или очи в очи се сблъскат с опасността; знаеше добре, че тук е в безопасност - беше на сухо и твърдо, здрав и читав, а и костюмът му беше на сигурно място, извън обсега на прилива. Все пак, докато поемаше резливия морски въздух, който можеше почти да се пие, кожата му настръхна от неприятно чувство: въздухът сякаш не беше онзи същият отпреди петнайсет минути на палубата на "Трамунтана" (макар че не се усещаше предстояща буря, нито пък имаше следи от дъжд по земята), беше много потръпчив, същевременно по-лек и по-свеж, буквално изпълваше целите дробове. И не само въздухът: на Херцег му се стори, че вятърът донася от сушата онзи вече отдавна забравен мирис на лято, смола, сол и оборски тор - вкуса на йод и смокини, толкова отдавна изчезнал от адриатическия бряг.

Навлизаше все по-дълбоко във водата, а когато му стигна до раменете, заплува кроул към плажа, пресичайки по диагонал залива. Вече различаваше лицата на къпещите се. Това беше някаква група деца, стотина на брой, и точно в момента, когато краката му пак допряха дъното, децата, след едно остро изсвирване, се втурнаха в морето. Херцег премина през пляскащия орляк в плитчината и седна на плажа. Заигралите се деца не го и забелязаха. Как само се радваха на морето! Тук имаше всякакви възрасти: от осем до петнайсет години, и те вдигаха неопикуема връва, докато се пръскаха и скачаха из плиткото. Възсядаха се един друг и

се гмуркаха под водата, плюеха вода и търкаха очите си, тъй като ги щипеше солта. Не без учудване Херцег забеляза, че почти всички от тези момчета не умеят да плуват. Стояха най-вече на плиткото, цапаха с крака по водата, забили ръце в дъното, и така се придвижваха, преструвайки се че плуват. Децата явно бяха дошли от някое затънтено планинско село, защото с какво иначе да се обясни това, че банските гашета стигаха почти до коленете им, а на повечето главите бяха остригани. И откъде се взе изведнъж това село с изгорени къщи и с полуразрушена църковна камбанария? Как е възможно досега да не са го открили туристи и хотелиери? Докъдето стигаше погледът, нито една палатка! Изведнъж му стана ясно какво поражда чувството на дискомфорт при срещата с тези места: по целия бряг не се виждаше нито един автомобил, нито онези обичайни надписи, без които не можем да си представим нито едно крайбрежно селище: "квартири, chambre, zimmerfrei, room, camera"; нито педя асфалт, нито пътен знак, нищо, което може да ни напомни за туристическата треска, в която живеем. Все пак това е остров, помисли си той, и то доста отдалечен остров, до който не достигат фериботи! В миг отново си възвърна увереността.

Едно момче седеше в сянката на питасора. Пишеше нещо на коленете си. Херцег реши от него да разбере къде се намира, затова леко се приближи и сам седна в сянката. Раменете на момчето бяха изгорели от слънцето. Беше ги намазал със зехтин. Горкият, сигурно не беше внимавал първия ден на плажа! Остриганата му глава беше набраздена от няколко дълбоки белега, получени сигурно при падане или може би при някое сбиване. На хилавото му, дългнесто тяло се открояваха напуканите му колена, също покрити с белези. Най-накрая довърши изречението си и вдигна пог-

лед към Херцег, който го наблюдаваше. Имаше синьозелени очи, от които бликаше светлина. Херцег се запита не го ли е срещал вече някъде; откъде можеше да му е познат този чист, открит поглед, пълен с доверие и някаква прикрита, тиха детска тъга; къде ли вече беше видял това изпито лице, тесни рамене, белези и клавиатура от ребра, които се очертават под изпънатата кожа? Не можеше да се сети откъде му е познато момчето и на кого му напомня, но добре знаеше, че не трябва да го изненадва с въпроса, който готвеше: как се казват селото и островът, защото все още някак си вярваше, че става дума за остров, а не за континента. Момчето можеше да си помисли, че му се подиграва или дори, че е полудял; как да му обясни, че току-що е изплувал от морето и че не е в състояние да се оправи, възрастен, зрял мъж? Във всеки случай, трябваше по някакъв начин да подготви терена, за да узнае по заобиколен път къде е попаднал. Надяваше се, че глупавото положение, в което се оказа, скоро ще се оправи и че още вечерта целият случай ще бъде предмет на бурни шегички и преразкази на "Трамунтана" или на терасата на ластовската "Ривиера"! Вероятно става дума за лека амнезия поради неизправност в тръбата за кислород от акваланга или може би от самото качество на въздуха, а може да е получил и лек пристъп на кесонната болест, докато си почиваше на онази скала под водата?

Сега, когато беше така близо до момчето, Херцег забеляза, че тетрадката, на която пише малкият, е всъщност бележник, по-точно един от онези малоформатни "Липа-блок", които вече отдавна не се произвеждат и които могат да се открият само по рафтовете на селските магазини из най-затънтените краища, сред тетрадките на квадратчетата и блокчетата за рисуване, затова стана още по-сигурен, че тези деца са от дълбоката провинция.

- Какво пишеш? - попита.

- Дневник... - отговори той стеснително и наведе очи към краката си, сякаш беше хванат в нещо непозволено.

На Херцег отново му се стори (този път много по-определено, отколкото преди), че познава този глас, типичен момчешки тенор преди мутирането, но цялата ситуация приличаше на малък кошмар; чувстваше, че е съвсем близо до разгадаването на онази тайна близост, точно както се надяваме, че бавно и по логически път, все пак ще накараме устните да изрекат забравената дума, която е на върха на езика ни.

- Дай да видя!

Взе бележника от момчешките ръце и започна да четете едрия, четлив почерк: "... Днес намерих голяма мида, но Слино ми я взе. На закуска имаше хляб и мармалад. Не трябва да се пека на слънце, защото гърбът ми е изгорял. Никой не разговаря със мене, щото съм наказан..."

Херцег обърна на предната страница и почувства, че губи съзнание.

Пропаднаше в някаква празнота без дъно, съвсем олекнал, с болка в краката, също както в детските сънища (казват, че в тези моменти децата растат!), а ужасен, лепкав страх изведнъж парализира всичките му мускули и обгърна с потните си пипала цялото му тяло. Защото най-отгоре на тази глава от дневника съвсем четливо беше написано:

7. VIII. 1947 г.

- Откъде го имаш? - извика той на момчето, като стисна кльощавата му ръка. Както пръстите, така и гласът му трепереха.

- Не съм го откраднал! - запищя момчето, като се опитваше да спаси имуществото си. - Мой е! Купих го от лавката...

Херцег припряно запрелиства страниците, а след това обърна корицата и на нея прочете името на собственика:
"Херцег Н. Нико, ученик от IV "в" клас"

Поднесе ръката си към зъбите и с все сила я захапа. Боли ме, значи съществувам! Но не се събуди, нито стана нещо подобно. Само по кожата останаха сините следи от зъбите.

- Какво ви е? - попита изплашеното момче.

Погледна го внимателно:

- Нищо, нищо... - отвърна. - Изглежда съм слънчасал!

Върна му бележника.

- Шегувах се! - каза.

- Как сте сега?

- По-добре.

Момчето грижливо прибра бележника си в джоба на късите панталони. Загледа се в ръчния часовник на Херцег:

- Никога не съм виждал такъв! - каза. - Американски ли е?

- Да.

- А това тук? За какво служи?

Обясни му коя стрелка е за хронометъра, коя за дълбокомера, как се настройва пръстенът на секундомера...

- А това?

- Това е манометър.

- Какво се прави с него?

- Измерва се налягането.

- Какво налягане?

- Когато си на дълбочина.

- Каква дълбочина?

- В морето.

- Каква марка е?

- "Зенит".

- Дай малко да го поддържа.

- Какво? - сепна се Херцег.

- Часовника... - показа с пръст момчето. - Дай ми го за малко...

Свали часовника от ръката си и го подаде на момчето. Беше хлабав на слабата му китка.

- Тежък е... - изрече възхитено. - А звъни ли?

- Не звъни.

- Колко струва?

- Много.

Мълчаха. Момчето се взираше в часовника на ръката си, въртеше го, приближаваше го до ухото си да слуша отблизо цъкането. Накрая Херцег събра смелост и попита:

- Хей! - каза. - Как се викаше тази планина?

- Не знам - спокойно отговори момчето, - не са ни казали.

- А селото? - попита вече с отенък на отчаяние. - Знаеш ли как се казва?

- И-и, кой не знае! - изрече самоуверено момчето. - Свети Андрия! Там е Дубровник! - показва с пръст другия край на залива. - Обещаха ни, ще ни заведат на сладолед...

- Кой ви обеща?

- Ами че ръководителите... - каза, сякаш това се разбира от само себе си. - Аз вече бях там!

Сърцето му биеше като лудо. Легна по очи и скри лице в скръстените си ръце. "Какво да правя, какво да правя?" - мислеше той. Погледна след това самия себе си в десетгодишно издание, погледна плажа и възвишението над него, редицата ниски крайбрежни сгради и някаква запустяла вила с аркади...

1947 година!

Ужасно му се доходи по малка нужда.

- Къде е тук тоалетната? - попита.

- Кое?

- Клозета.

Момчето вдигна рамене:

- Ами че върви в морето! - каза.

- А-а, да! - измъкна се Херцег. - Ама че съм глупав!

Влезе във водата и докато се изхождаше, сякаш от него изтичаше и напрежението. Върна се донякъде успокоен и седна до момчето:

- Откъде си?

- От Сараево. А ти?

- Оттам... - показа неопределено с ръка към морето.

Значи, това съм аз! Как погрешно си се представяме като десетгодишни! Винаги щом си помислеше за това време, се виждаше като някакъв малък див полубог на адриатическия плаж и винаги косата му се развяваше от мистрала. Глупости!

Първо, това момче е остригано до кожа с равномерни откоси на машинка за нула номер. Освен това, от него се разнася неприятна воня на пот и на вече сигурно гранясал зехтин, с който е намазал раменете и гърдите си. Кожата на ходилата му е загрубяла и втвърдена като някаква естествена подметка; може би рядко нахлузваше обувца, ходеше през по-голяма част от годината бос. Друго - пръстите на ръцете му напомняха пръстите на малък затворник или войник - необикновено грапавата кожа и дълбоко изгризаните нокти са отделени с черна кожица около тях. Сякаш във всяка негова пора е проникнала мръсотия, която е невъзможно да се измие със сапун и четка. Пръсти на малък джебчия, заключи той, и насочи вниманието си към изранените глезени на

краката, сбирката от белези по главата и счупения зъб. Доближи пръсти до черепа си и напипа съвсем същите белези. Под езика си усети моста на счупения, сега вече до корен изпилен зъб, в който чрез скъп зъботехнически метод беше вкаран платинен винт, а върху него нов зъб-протеза, истински шедьовър. Този корен все пак от време на време тъпо го боли.

- Ти, малкия! - каза той. - Оставил си ми такова скъпо наследство!

- Моля? - трепна момчето.

- Нищо - рече Херцег. - Сетих се за една работа...

- Хей, не сте ли... - поиска да го запита нещо, но Херцег пак завря глава в ръцете си и зажумя.

- Остави ме да поспя... - каза той.

Не можеше да заспи, и да се събуди после на "Трамунтана". Този трик не му се отдаваше! Докато лежеше, си мислеше за това, което се беше случило. Стана му ясно, че по някаква страшна грешка е изхвърлен от своето в чуждо време. Нещо се беше изместило, съвсем незабележимо се беше изместило, но все пак достатъчно, за да попадне в някакво друго времеизмерение. Може би се касае за спукване на най-малките капилляри - някакъв мозъчен микроудар, кой знае? Може би остър пристъп на ХРОНОФОБИЯ - патологичен страх от времето? Във всеки случай, станал е ироничен обрат във времето, една абсолютно цинична инверсия: спусна се под вода на седми август 1974 година, а изплува на съвсем същата дата през 1947! Същите цифри, подредени в две различни числа. Смешно. Това по някакъв начин доказва теориите за паралелизма на времето, което е незаличимо и неунищожимо, защото стои неподвижно в простран-

ството: във всеки миг всички мигове заедно! Какво ги разделя? Някаква ципа ли? Звук или сън? Определен брой светлинни трептения ли? Съжали, че не беше слушал внимателно Бруно Райх, докато го интервюираше в Дрезденската обсерватория онази година, когато целият свят беше в паника от приближаването на Халеевата комета. Професор Райх най-малко половин час излагаше директно пред камерата своята теория за времето, а той каза на момичето, което превеждаше (след снимките спа с нея), да не му превежда повече, защото цялата тази работа изобщо не го интересува. Мислеше си за това как да завърти главата на тази малка студентка по славянска филология, която очевидно му се възхищаваше, и чакаше Бруно Райх да свърши, за да му постави следващия въпрос. Както и останалите репортьори, знаеше, разбира се, твърде малко за много неща, вместо да научи всичко за едно единствено, за онова, най-важното. Но каквото и да разделяше времето, той беше пробил бариерите му, без сам да знае как и защо, и сега е тук, посред четирийсет и седма година! Войната току-що е завършила и, ако всичко се развива по старата последователност, на него сега му предстои дълго измъкване от нищетата, объркана любов, след която щеше да остане неизмеримо отвращение, и онази, изключителната, истинската, заради която щеше да страда като грешен дявол.

Стори му се смешно това, че спокойно можеше да бъде баща на момчето, което играеше с неговия часовник. Баща на самия себе си? Глупости! Един от тях двамата беше излишен на този плаж, колкото и сериозно да се взимаха теоретичните постановки за относителността на времето и за паралелизма на времеизмеренията.

Всичко му говореше, че трябва бързо да действа, преди да е станало късно; че трябва на всяка цена да потър-

си изход от затрудненото положение - сигурно съществува някаква възможност да се върне и да открие своя екип? Ако не беше действал бързо, винаги на момента, кой знае какъв щеше да е сега, най-вероятно обикновен чиновник с две седмици годишен отпуск и седем дена отпуск "по семейни причини", затънал в йерархията на някоя търговска палата, където точно се знае кой на кого е шеф и господар. Беше успял, именно защото никога не изпускаше удобните случаи, дори и най-незначителните, които за другите не означаваха нищо, драпаше със зъби и нокти да се измъкне от властта на другите, напредваше сред първите, хвърляше се към спасяемите топки, препускаше без дъх към своята цел...

Но професионалистът в него, онзи ловък и хитър гладиатор, който толкова години излизаше всяка неделя на телевизионната арена, подложен на опасности, сега беше приспан от това слънце и нежния шум на вълните. Дали сладката леност отлагаше завръщането му във времето, на което принадлежеше? ГрIZESHE го съвестта, че още не е направил ни най-малко усилие да се върне. Помисли си, че ще трябва да напругне мускули и ум, да удря силно главата си о камък или да се спусне под вода и после пак да изплува, да се напие като свиня (сигурно щеше да се намери изтрезнял в стаята си от 1974 г. ?) - но не направи нищо от всичко това; само лежеше, отдаден на фантазии, за пръв път неспособен за каквото и да било действие.

"Нима това не ни се случва всеки ден - мислеше си - сутрин, докато се бръснем пред огледалото, докато чакаме някого или по време на блажения полусън през следобедната почивка, когато всичко е възможно, всичко е на крачка пред нас, или в онези моменти, когато поднасяме към устата си лъжица супа, неочаквано се загледаме с блуждаещ поглед

във времето (за други това е само празнота) и ето, тогава някой все ще ни сепне, някой все ще каже: "Ей, на кой свят си?" - и тозчас се връщаме сред лицата около масата, връщаме се в своите години, вмъкваме се на пръсти сред добре познатите ни стени като дребни крадци на време, в своя днешен живот и в своята кожа, от която за миг сме се изхлузили, за да се пошляем наоколо. Може би цялото заблуждение се дължи на това, че този път съм отишъл твърде далече? Това няма да ме учуди, тъй като всичко, което върша, довеждам до край, по-добре от останалите! Може би и неволно ми се е отдало да постигна това безумно, съвсем невъзможно нещо чрез свръхусилие: може би без да ща съм разместил времето, което се е затворило след мене и сега трябва само да чакам някой близък и скъп да ми каже: "Ей, къде си? От пет минути ти говоря, а ти изобщо не ме чуваш!" - и лъжицата супа, която за миг е спряла на половината път, да тръгне отново и да намери устата ми - всичко отново да бъде наред, а аз - в хубавия апартамент, където всичко е тъй подредено, чисто и сигурно! Разбира се, че няма да съм безволев, ако още малко продължа тази непредвидена екскурзия в 1947 година. Кой знае каква полза ще извлече от нея, какви ценни сведения, които не могат да се открият в събраните годишници на вестниците от онова време?"

Така целият случай се превърна за Нико Херцег в репортърска задача, естествено с малко по-причудлив план от предишните му подвизи, но в края на краищата, не започна ли самият той през 1970 година една от най-успешните серии на югославската телевизия, чието заглавие, заимствано от Х. Дж. Уелс, беше "Машина на времето"? Монтаж от архивни кадри и изявления на очевидци, тази серия възбуж-

даше духовете цели петдесет и две седмици и му донесе куп международни награди.

Сега, когато отново възвърна професионалната си увереност, Херцег се почувства малко по-облекчено. Връщането си в 1974 година предостави по навик на всесилната телевизионна организация, за която няма неосъществими неща и където не познават думата "невъзможно"! Впрочем, това не е негова грижа, за тази работа се плаща на продуценти, организатори и други професионалисти. Явно, че няма да работи вместо тях! От друга страна, всяко снимане на море за хората от телевизията е чиста печалба, а този плаж наистина е приятен за къпане. Така Нико Херцег реши да проучи всичко, което би могло да се изследва. Започна от въздуха и от това как мирише морето. Очевидно, че освен хората и разбира се модите, от 1947 година насам най-много се беше променил въздухът! Сравни онзи въздух, който вдишваше преди да се спусне под водата край Саплун, с този, който вдишва сега - каква разлика! Значи напълно оправдани са съмненията на много учени, че честите ядрени експлозии са създали атмосферен междуслой (да го наречем така), някакъв вид ципа или гъста мъгла, през която слънцето само наднича, без да успее напълно да проникне до земята и хората.

Въздухът от 1947 година беше горещ, но същевременно и свеж! Морето имаше вкус на сол и йод, а боровете миришеха на смола. През 1974 година вдишваме (т. е. вдишвахме! - поправи се Херцег) и безброй частици от смог - плодове на всеобщото замърсяване на атмосферата, водите, земята, животните, растенията и хората. Сега му стана ясно защо толкова често изпитваше безпричинна отпадналост! Задъхваше се случайно, сякаш го душаха, а ръцете му се потяха и го обземаше слабост, въпреки че беше спал цял ден.

Специалистите мислеха, че се касае за банално повишаване на налягането, изследваха му обмяната на веществата, съмняваха се за рак и установяваха аноксия... Но ето, че това налягане изчезна след двайсетминутно гмурване през времето, щом отново пое от този лековит, упойващ въздух. Изпаренията, експлозиите и замърсяването значи били причината през по-голямата част от летните месеци да цари изтощителен задух. Естествено, дъждовете не донасяха облекчението, което хората жадно очакваха дни наред - маранята само увеличаваше напрежението, а влагата, която оставяше след себе си, ускоряваше гниенето на голямото бунище, в което живеехме, в което живеем. Херцег беше обзет от изследователска треска: във вестниците от 1947 година пишеше за конгреси, за нови книги, спортни рекорди и външна политика - само за едно нещо никой не беше писал, тъй като то се подразбираше от само себе си: за това, което дишахме, за въздуха, нито дума! Пак беше отишъл по-далеч от останалата репортьорска тълпа, отново ще бъде пръв, отново най-добрият, още веднъж аутсайдер, който въпреки всички придвиждания, неочаквано побеждава на финала.

"Ще им докажа, че съм стар и опитен лисугер, ако ще из студията доста да се шушука, че съм бил изгубил първоначалната си свежест и че вече се повтарям - все още съм най-добрият или поне един от най-добрите репортьори, които могат да се купят на пазара! И все още съм в състояние на един канал да привлека вниманието на два милиона зрители, дори ако по друг в това време дават уестърн, все още не виждам кой може да ме смени в тази работа, още не виждам многообещаващите хлапаци, с които от години ме заплашват: къде са, щом е крайно време? Дори и на трийсет и седем години, все още съм млад и способен да запазя скъпоценната си лудост, да бъда чудак и същевременно хитрец,

веселяк - смел младеж на летящ трапец и, тъкмо когато си помислят, че съм хвърлил топа, аз им се ухилвам от някой друг, съвсем неочакван ъгъл, намирам в най-обикновените неща още неизвестни обрати, копая в изоставените рудници, откъдето вече всички са избягали и, виж ти! - рудниците след това отново заработват, а в оживелите им шахти се настаняват редови надничари - онези, които се заселват на вече изследвани места, докато аз съм вече на точно противоположния край на улицата, клатя крака на някоя обикновена градинска ограда, а скоро тази ограда ще стане още невидяна сцена, тъй като ще поставя скрита камера в магазина отсреща и дни наред ще снимам тайно всички, които ще седнат на нея и всичко, което ще се случи между сутринта и нощта, а други ще пътуват в това време чак до Нова Зеландия, за да снимат там обикновена туристическа картичка..."

Ето, случайността му подари чудесна тема, което е още едно доказателство, че той, Нико Херцег, е неуязвим и че винаги му стават на крака, независимо от това как го е очукал животът! Беше щастлив от този обрат, докато не си зададе безобидния въпрос: на кого ще разкаже за екскурзията си в 1947 година, когато все още беше далеч от решението как да се върне там, където това ще заинтригува някого.

Мълчаха.

Момчето разсеяно хвърляше камъчета във водата.

Херцег старши изгаряше за цигара: да си дръпне само два пъти!

- Пушиш ли? - запита той момчето.

- Пуша.

- Какво?

- Каквото се намери...

- Имаш ли цигара?

- Чакай! - каза момчето.

До него лежеше купчина дрехи. Потник, къси панталони, сандали. Измъкна изпод всичко малка жълта метална кутийка с очукани ръбове. Изглежда му служеше за портфейл. Херцег Старши не си спомняше за нея. Под мачканите и внимателно изгладени банкноти от по двайсет динара (това беше състоянието му "за всеки случай") видя клъбце бял и черен конец, прободено с игла, две метални копчета, войнишка дъвка в пакет на UNRA, изсушен бръмбар-рогач и две полуипразнени цигари "Ибра". Вътре имаше и парче от кибритена кутия, онази, грапавата странична част, и три клечки със слепени фосфорни главички. Тайното имане на Херцег младши!

Запалиха. Момчето умело криеше своята цигара в шепата си, така че трудно някой можеше да го забележи като пуши, дори и да се приближеше на две крачки разстояние. Херцег старши пое дълбоко острия дим на евтината цигара, от чийто аромат отдавна бе отвикнал.

Почувства се абсолютен чужденец. Какво търси на този плаж сред прости хорица, които току-що са дошли на море, домъкнали бедняшката си покъщнина: одеяла и някакви тенджери? Беше забравил, че това не е негов избор, а самата мисъл, че ще трябва да прекара известно време с полудиви, занемарени момчета и "профчленове" на почивка, в село без хотел, го изпълни с нетърпение. Всички те бяха обърнати към бъдещето, желаеха да изградят страната си и да се изкубнат от нищетата и немотията, да извоюват подобър и по-богат живот, онзи, от който той идваше сега! Връщаше се от тяхното бъдеще! Движели са се, значи, в противоположни посоки и така случайно се срещнаха, спрели за миг в прозрачния августовски ден на 1947 година на

един адриатически плаж. Спомни си зимата на 1954, сараевското стъргало, където една вечер беше попаднал на някакъв човек, завърнал се от Канада. Червеният му като кръв кариран балтон на дървар гореше като огнено петно сред посивелия поток разхождащи се, които бяха облечени само в два цвята: ТЪМНОСИН и КАФЯВ (синьо-кафявата хармония на оскъдицата). На краката си имаше меки ботуши от мачкана жълта кожа, а на главата си - широкопола по каубойски шапка от филц. Където и да мръднеш, следваше го сюррия градски младежи, които няма наблюдаваха този костюм от филм със Стюарт Гренджър. Недоумяваше от какво е станало това недоразумение и учтиво се усмихваше за всеки случай, без да може да разбере дали в това мълчание не се крие някаква опасност или е само плод на любопитството към чужденците. Или, онзи, другият възвращенец - близък роднина на дядо му, стария Хаджи-Баняц - който по време на гостуването си в скромния им дом през 1952 година, се оплакваше от миризмата, по-точно от вонята, която му пречи у нашите хора, тъй като беше пристигнал от щата Минесота в страна, където още не бяха чували за дезодоранти и лосиони. Спомни си с усмивка за дядо си, който изхвърли от къщи този "чужденец" и още дълго, след като му се беше изгубил от погледа, гръмогласно викаше в празната акустика на стълбището повече да не се мяркал пред очите му! И с бяс хвърляше след него подаръците, които му миришеха на някаква друга планета, а Херцег после скришом ги събра и дълго ги пазеше под кревата си.

Значи, беше завърнал се чужденец, имаше някакви съвсем непознати за тези хора на плажа навици, познаваше друг език - онзи, на който щеше тепърва да се говори, двадесетина години по-късно, някакви други неща, уреди, места и обстоятелства, а все пак в кръвта му циркулираха тех-

ните червени и бели кръвни телца, техните гени, носеше тяхната доброта, носталгия, чувствителност и гняв - техния дребен глад за благосъстояние; беше унаследил цвета на техните очи и вида на косата им, характера на тяхната походка - нито там, нито тук - никъде - сам в техния свят!

От друга страна, и на сън не можеше да си представи всъщност колко е свързан с удобството! И макар сам да знаеше, че тези дребни, приятни неща (малките битови улеснения) незабелязано ни подкупват и ни правят нагаждачи, на плажа все пак му липсват много от тях! Смешно е да си признае, но един душ, който да измие морската сол от него, щеше да му е добре дошъл като начало. И шезлонг под чадър също. Транзистор преди всичко! Липсваха му именно кратките новини на всеки половин час и, най-вече, прогнозите за времето. Както беше забелязал досега (а на това място е повече от два часа), тук никой особено не се интересуваше от прогнозите. Хората се събуждаха, разтваряха кепенците и гледаха небето: хубаво е, не е хубаво. Ясно или облачно. Ще слязат до плажа, ще си натопят пръста във водата: приятно е за къпане, не е приятно! За разлика от тях, където и да се намираше през последните години, Херцег винаги имаше със себе си включен транзисторен радиоприемник: по време на снимки, на кораба, в редакцията, докато караше колата... И не само той; всички, които познаваше, караха децата да млъкнат, за да чуят времето. Внимателно проследяваха движението на средиземноморския циклон и бавното му преместване към Йонийско море. Вече знаеха, че времето над Балканския полуостров ще зависи от атлантическия циклон: ще премине ли през Великобритания и Норвегия на североизток или ще се отклони по' на юг - от това зависеха: почивката в края на седмицата, пътуването, разходката... Преди да излязат на улицата, сърдечноболните

чакаха известия за влажността и атмосферното налягане - радиостанциите засипваха на всеки трийсет минути своите слушатели със сведения за състоянието на атмосферата, сякаш хората бяха станали нежни растения, чувствителни към всяка, дори и най-малка промяна! Приближаването на буреносния облак се оповестяваше с часове преди хората да са го забелязали над покривите си. Живееха в градове, на асфалт, нямаха нито пасища, нито ниви, но, все пак, изпълнени с дъвен страх, се вслушваха в радиото как се покачва нивото на някакви далечни реки, в които никога не са се къпали, как се създава център на ниско налягане над Андите - хората станаха по-тясно свързани, отколкото през 1947 година - светът беше по-зрял и всеки се чувстваше зависим от водата, която покачваше нивото си, и от ветровете, които се зараждаха в дълбоки и непознати дефилета. Още повече осъзнаваха нищожността на малката планета, на която живеят и това колко зависят от променливия характер на времето и небето.

Освен транзистор, Херцег си пожела и любимите цигари "Бенсън & Хеджис", звън на лед в изпотена чаша с питие, да, и мухозол! Вече беше забравил за присъствието на тези досадни насекоми, а мухите на плажа станаха наистина непоносими. Жестоки конски мухи! И такива, които живеят по козите, черни, хапливи, със стоманено-синкави главички. Другите хора изглежда изобщо не забелязваха тяхното бръмчене; няколко пъти изпита желание да прогони с ръка мухите от лицето на малкия Херцег, но кой знае как щеше той да схване това. Може би като шамар? Въпрос на навиги, разбира се. Но трябваше да признае, че повече не би могъл да живее сам сред природата. Щяха да му липсват безброй посредници, за които иначе никога и не помисляше. Телефон преди всичко! Лед. Хавлия. Вестник. Кола на пар-

кинга, чието присъствие го успокоява; знаеше, че може да отиде където си поиска, ако му омръзне някое място. Да, колата - какво ли става с нея? Беше я оставил в Сплит, на обществен гараж. Докато той лежи безпомощно тук, сметката за паркинг расте. Накрая сигурно ще приберат колата в някое депо и ще я продадат на безценица на първата разпродажба. Липсваха му, значи, множество дреболии, които купуваше ей така, между другото, по будките или в някой универмаг, по рецепциите на големите крайморски хотели. Понякога, "в оня другия свят", често смаян гледаше кофите за боклук. Колко отпадъци! Сам се оприличаваше на машина за производство на смет. През апартаента му минаваха вещи, изпразваше докрай, а понякога само наполовина тяхното съдържание, изхабяваше ги и ги изхвърляше. И не само той. Всички, които познаваше. Тука нямаше такива отпадъци. Никой нищо не изхвърляше, тъй като и нямаше какво толкова да хвърля. Ерата на "консуматорското общество" още не е настъпила на този бряг. Консуматорско общество! Сигурно нямаше да разберат този израз. Колко се е променил езикът! И манталитетът! Трябваше да внимава да не употреби някой от тези изрази и така да се издаде. Ще говори с малкия занаят само с прости изречения, с които има най-малка вероятност да се разкрие.

Междувременно момчето се беше изгубило нанякъде със своето съкровище в кутията. Върна се след няколко минути с десет цигари "Ибра" в шепата.

- Вземи! - каза. - Когато ги изпушиш, ще ти купя още!

През лятото на 1947 година градът реши да изпрати на море всички гладни и недохранени деца. Така, остригаха

Нико Херцег до кожа. Момчетата стояха в дълга змиевидна колона в двора на Центъра по обеззаразяване, загледани в тиловете на другарите си. Един човек с бяла болнична престилка с погнуса ги стрижеше с порядъчно тъпа машинка. Газеха в коса до колене. Всяко момче получи парче черен, слузест сапун. В неговата воня, която се носеше тази сутрин из двора на Центъра, беше скрита смрадта на плесен от историята на всеобщата нищета.

Сапунът, иначе, беше правен по следния начин: в големи войнишки казани дълго се варят различни отпадъци от заклани животни - черва, кожа, хрущял, кости с остатъци от месо и застинала мас, всичко това посипано с поташ ("сода каустик", както се нарича този ценен продукт) или пепел, ако нямаше сода. След два-три часа варене, от повърхността на казана се отделя тънкия бял слой, от който се прави пофин сапун, докато остатъкът от тъмната смес продължава да се вари, след което се излива на дъска и още неизстинал се реже с тел на правилни черни кубчета.

Сдържал сълзите си, Херцег гледаше как на коленете му пада дъжд от златисти къдрици. Имаше светлокестенява коса, но щом машината отрежеше някой кичур, косите посивяваха пред очите му и ставаха тъмнопепеляви. Когато свършиха със стригането, трябваше всички да се съблекат голи и да вържат дрехите си с каиш или с канап, които нямаха колан. Малкият Хаим Салом, ужасен, хвърли сапуна си и, загубил разсъдък, се втурна без дрехи през двора, заграден от всички страни с дълги бараки и бодлива тел. Докато двама човека в бели престилки го влачеха назад към редицата, той, гърчейки се като луд, ухапа единия за ръката. На Херцег му докривя, че ще умре така глупаво, без някой да узнае за това. Вероятно ще кажат, че е изпратен в някакъв далечен лагер за възстановяване.

Следващата барака смърдеше на кисела плесен. Дървените летви, с които беше застлана пода, бяха хлъзгави и слюзести. Скоро от тавана потече вода: отначало съвсем студена, а веднага след това нетърпимо гореща. Момчетата вресяха, обхванати от суматоха. Херцег забеляза, че много са ОБРЯЗАНИ. Малките им кльощави тела се обвиваха от облаци пара. След това водата изведнъж спря, те излязоха и всеки получи почти прозрачен и, кой знае защо, мокър пешкир, за да се изтрие. Все още голи, както майка ги е родила, трябваше да претичат между две бараки, като скачаха от тухла на тухла, за да не стъпят в рядката кал. Видяха малките си другарки по неволя, седнали на земята като ято цвърчащи птици. Криеха с ръце ОНЕЗИ места, но не успяха много - те все пак ги видяха. Момичетата не бяха остригани. Нико Херцег не знаеше какво им бяха направили.

След това дълго се придвижваха към дълга маса, зад която седяха лекари над зелени картони и инструменти, от които се плашеха. Почистиха мускулите им с памук, натопен в спирт и забодоха в тях дълги, болезнени игли с ваксина против тиф.

После минаха през лапите на четирима яки мъже със сини комбинезони и маски на лицата. Посипаха ги с някакъв прах, който вонеше на сяра и хлебарки. Стояха голи под юлското слънце пред нова барака, вече укротени и примирени със съдбата си и чакаха да им върнат дрехите. Когато си ги получиха, бяха доста измачкани и също посипани с оня бял прах. Нищо не липсваше, освен копчетата.

Качиха ги на нови зелени камиони "додж", чиито платнища бяха боядисани в маскировъчен есенен цвят. На всеки камион се падна по една голяма консерва жълт американски маргарин от фъстъци и по пет, вече нарязани са-

муна глетав, недопечен хляб, чиито резени се държаха само на долната кора. Децата ги наричаха "щруца".

Салом и Херцег решиха да избягат при първия удобен случай. Затова се качиха едни от последните и заеха места досами задната каната на камиона.

Тогава за пръв път видя Лина Коен.

Шофьорът я вдигна с ръце като кукла и я метна между двама им. Новата ѝ жълта рокля от парашутна коприна много отиваше на нейните тъмни къдрици и големите ѝ сефардски очи (сефарди - испански евреи, б.пр.). Момчетата ѝ направиха място между себе си. Чу как се наговарят да избягат:

- Да не сте луди! - каза. - Ще ви върнат...

- Нека ни върнат! - самоуверено каза Салом. - Ще видим...

Херцег с недоверие гледаше тази неканена гостенка.

- Как се казваш? - попита я.

- Това е Лина Коен - каза вместо нея малкият Салом.
- Познавам я...

- Казаха, че ще ни научат да плуваме... - каза тя.

- Аз вече знам! - похвали се Херцег, а след това гордо добави - И да карам колело!

Сви хубавата си глава между раменете, а краката си подгъна под роклята:

- Никога не съм ходила на море...

- И ние - призна Херцег.

Тръгнаха през планината едва след обяд, след много проверки.

Под платнището свистеше вятър, а каросерията лудо се друсаше по изровения път. Сгушиха се един в друг, за да им бъде по-топло. При първото спиране в някакво полуразрушено градче, им раздадоха маслинозелени войнишки

одеяла. Момичетата извикаха Лина Коен да отиде при тях и заедно да се завият, но тя предпочете да остане с Херцег и Салом. Тогава те презрително свиха рамене и започнаха да си шепнат под одеялото, откъдето скоро се чу песничка:

Виждам аз сега и знам
кой с кого си най прилича!
Свели са очи от срам,
вижда се, че се обичат!

От това първо пътуване на море, Херцег запомни копирения допир на Линината парашутна рокля и двете им имена, свързани завинаги с детската песен:

Нико и Лина
имат си мерак,
след една година
ще си сключат брак...

Лина топлеше като малка печка; от нежното ѝ детско тяло просто извираше топлина. Завити с одеяла чак до носа, надзъртаха над канатата на "доджа" в непознат, недружелюбен край, така различен от техния град. Над тях отминаваха свежи тъмнозелени планини. Долу, в пролома, бучеше разпенена река. От двете страни на пътя лежаха ръждясали камioni, от които някой беше обрал всичко, дете можеше да се вземе. Забелязаха и крилото на един самолет, който стърчеше от един сипей. През корпуса му шумеше планински поток. Минаха покрай почернели бункери с купища танкова железария около тях. Облаците незабелязано се оцветиха в розово. Спираха на няколко пъти да пият вода и да пишкат. Много деца повръщаха.

Така Херцег за пръв път разбра, че съществува свят извън Сараевската котловина. Неговият роден град му изглеждаше толкова страшно далече, че той и Хаим Салом мълчаливо се отказаха от замисленото бягство. Съмняваха

Измъчваше ги силна жажда, но шофьорите повече не спираха, докато зад един остър завой на гол хълм, обрасъл в лишеи, не видяха огромно бледосиньо пространство - неизмеримо количество от НИЩО под неподвижното небе. Тази пустош напомняше на кошмарен сън. Разкошни млечни води лъщяха с мъртъв блясък. Най-после, това беше морето и децата закрепяха неговото име: "Морето, морето, ето моретоооооо... ". Мижаха и тръпнеха пред това светло чудо, като размазваха с ръце прахта по лицата си. Надувайки клаксони, камионите се спуснаха в едно пристанище, където децата бяха прехвърлени на кораб за превоз на пясък, който носеше хубавото име "Блажена Госпа от Школя" ("Пресвета Богородица Островна"). Моряците ги товареха, сякаш бяха стадо овце, докато корабчето не се напълни толкова, че морето стигна до самия борт. Херцег гребна с шепи вода и жадно започна да пие. С ужас установи, че е горчива и солена, и я изплю, като криеше от останалите своята заблуда.

Мятаха се от мъртвото вълнение, докато не се спусна нощта. Лина Коен повръщаше през борда, а Херцег държеше длан на нейното чело и пазеше косата ѝ да не се намокри. Не му ставаше лошо от вълните, но мразеше и се плашеше от това коварно морско животно, на чиято грива яздеха. Чувстваше, че е настроено недружелюбно към сараевските деца. Закле се да защитава Лина Коен, ако стане нужда, и до последна капка кръв. Жал му беше, че е така безпомощна и че беше съсипала хубавата си рокля, която сега цяла беше на тъмни мазутни петна.

Едва разбираше подвикванията на моряците. Фенерът постоянно се гасеше и някой пак го палеше. Хората от "Блажена Госпа от Школя" газеха заспалите деца, докато минаваха от единия до другия край на палубата. Накрая, след много кавги и викове, корабът се опря странично до

една каменна стена. Строиха ги в две редици и за кой ли път през последните два дена ги провериха поименно, сравнявайки гласовете им от тъмнината със списъка, осветен с джобно фенерче. Някой безутешно плачеше. Оказа се, че три момчета са избягали и пратиха да ги хванат. После отделиха момчетата от момчетата. Така Лина Коен изчезна след известно време в тъмнината. Накрая ги въведоха в някаква неосветена къща и ги разпределиха по железни кревати, които бяха застлани с чисто бельо.

Херцег изобщо не можеше да заспи. Ослушваше се как момчетата бълнуват насън. Изведнъж забеляза как от кревата над неговия се спуска едно момче, което наричаха Главун, и как насън тръгва из спалното помещение. Проследи го на пръсти и видя как малкият спящ минава през някаква градина, уверено, като че ли му е позната от по-рано, и, воден от призрачно бялата чакълеста пътечка, излиза от този мрачен лабиринт на брега. Морето беше тихо и като посребрено от светлината на пълнолунието. Вслушваше се в тромавото дишане на водите, които бляскаха с искристи светлинки. Следваше Главун на две крачки разстояние, но не се решаваше да го събуди, защото беше чул от останалите деца, че разбудените лунатици тозчас умират. Главун продължаваше да крачи към морето по влажната, топла пясъчна ивица, докато не нагази в плитчината. Около босите му глезени заискри фосфор. Изглежда, че студената вода го разсъни, защото Херцег видя как се сепна и уплашено се дръпна няколко крачки назад. Стоеше така в недоумение и се питаше къде ли се намира и какво ли е това голямо и непознато нещо пред него. Може би си помисли, че е вече умрял? Седна ужасен на пясъка и започна да хленчи.

За пръв път Херцег виждаше лунатик.

Отиде при него и го заведе обратно в спалното помещение.

Минавайки така през ръцете на непознати хора, които постоянно нареждаха къде да се отива и какво да се прави, как да се държи, кога да се спи и кога да се играе, с кой крак да се стъпва и накъде да отпрати погледа си, Херцег вече от десетте години схвана онова, което някои хора не научават до края на живота си: трябва да станеш колкото се може по-малко очебиеш, по-невидим, по-незабележим! Докато се придържа към правилата на поведение, определени от възрастните, от онези, в чиито ръце засега се намира малкият му крехък живот, ще бъде в пълна безопасност, защитен от това външно държание - никой нищо няма да може да му стори! Със своята ранна мимикрия, която така надеждно го защитаваше, Херцег отиде толкова далеко, че вече на десет години можеше умело да намъкне като копrien чорап на лицето си исканото от него изражение, по точно такова, каквото смяташе, че се изисква от него в този момент. Докато маршируваше с дървена пушка на рамо по време на многобройните паради и прегледи по онова време, имаше строг, застрашителен вид на малък отмъстител; при полагане венци на гробището - съкрушено изражение на отдаващ последна почит, а когато се вдигаше знамето на пилонa, успяваше да изпълни погледа си с тържествено и покорно настроение, което чудесно се съгласуваше с патетиката на момента. Съвършено лесно му се удаваше да подготви и убеди самия себе си в искреността на тези масови чувства, на които беше подложен; неведнъж по гърба му полазваша тръпки от вълнение и немалко пъти в крайчеца на хубавите му сини очи се появяваше сълза на затрогване! Но всичко

това бяха преходни чувства; дълбоко в себе си Херцег се чувстваше като принц, изхвърлен сред нищетата, сред гълпата, към която не се числи. С цялата си душа вярваше, че рано или късно, един ден, ще се появи най-после някой, който ще го спаси от този живот, просто ще му подаде ръка и ще го изведе от общото спално помещение, общата столова, изобщо от живота, в който всеки държи другия непрекъснато под око. Във фантазиите му това обикновено беше някаква жена, облечена с бяла рокля, препасана с трицветна лента (синьо-бяло-червена) - появяваше се пред входа на техния лагер, най-напред разговаряше на портала с началника им, който в този случай биваше раболепен и учтив, а после тя се отправяше към вечния строй, в който стоеше той - свободно, на място. Началникът командваше: "Мирно!", а след това: "Херцег, десет крачки напред, марш!" и казваше: "Ти заминаваш, сбогувай се с другарите си...". На всички прощаваше великодушно обидите и ударите, "марките" и "запалките", отиваше до джипа, който най-после ще го откара от това мъчилице. Пазеше и последен удар в главата си, момента, когато началникът каже: "Няма ли да вземеш нещата си?". Той ще отговори: "Не ми трябва нищо!".

Инстинктът за самосъхранение се беше погрижил още десетгодишен да стане твърде хитър. На никого не издаваше тайната си надежда, че ще се избави от неволята и ще отиде някъде, където децата не стоят под строй и където не викат по тях. Никога на никого! Знаеше, че ако тайната му се разкриеше, щеше да бъде изгубен; не толкова затова, че всички щяха да му се подиграват и да си отмъщават, че се е опитал да им се измъкне, макар и насън, колкото от суеверие: веднъж издадената тайна щеше да престане да го защитава. Може на някого да се стори невероятно, че едно десетгодишно момче е съумяло да култивира в себе си тол-

кова хитрости, но с какво пък да си обясним това, че Нико Херцег по онова време често се усамотяваше, търсеше през малобройните почивки (когато възпитателите им нареждаха "свободни сте!") скришни ъгли в мазата, някое кътче в парка, обрасло с буренак или вътрешността на обърнат сандък, и че там се отдаваше на вълнуващо бленуване, на трепета на усамотението, пълно със сладки очаквания, че дори и говореше сам със себе си, изпълняваше в няколко варианта голямата сцена на сбогуването с лагера, докато останалите момчета ритаха парцалените топки, отново заедно и налице, тъй като вече съвсем бяха изгубили желание да бъдат сами?

Разбра също, че възрастните - онези, които командват децата - макар и силни, са всъщност порядъчно наивни - Херцег тогава още не познаваше по-точния израз: "едномерни", но вече добре знаеше как могат да бъдат заблудени от неговото привидно лоялно изражение, раболепното бързане, когато го повикат, а особено силното удряне на пети-те, когато се обръщаше към тях, на което не можеха да устоят. Колко пъти само имаше възможност да се увери в това! Понякога някой от ръководителите на Дома го погалваше по косата и го похвалваше пред останалите точно в момент, когато той кроеше в себе си едно от безбройните си отмъщения.

Никой не може да бъде озлобен, както огорченото дете, дълбоко убедено в оправдаността на омразата си. Липсваше му именно съчувствие. Не срещаше разбиране, което да породи малко добрина в разочарованото му и, поради това, преждевременно закоравяло сърце. Всички тези "възрастни глупаци" правеха най-доброто, което можеха да направят от полудивите момчета и момичета порядъчни деца по рецептата на известната "Педагогическа поема" на Макаренко. И въпреки грешките си, строгостта и сивотата на то-

гавашната "недорасла" педагогика, те се стараеха да осигурят на децата без родители що-годе добър и удобен живот, да ги нахранят, облекат, да ги приучат към труд, ред и игра. Неподготвеността, с която те вършеха това, беше плод на тяхната недоученост (бяха минали през двумесечни курсове за възпитатели и учители), а човек не може да се мрази за това, че не е имал възможност да стане по-добър, отколкото е. В една страна, която все още страдаше от недоимък на всичко, децата все пак не гладуваха. Естествено, никой не можеше да замени бащите и майките, нито да им предложи любов, за която копнееха. Младата държава нямаше време за нежност. И към нея никой не изпитваше съчувствие. Но нека се опитаме да разберем и малкия Херцег! Не можем да очакваме от едно десетгодишно момче, видяло как се разрушават домове и как висят обесени хора, момче, което се опитваше по някакъв начин да надживее злото, да показва още и разбиране, непознато често и на зрели хора, а още повече на деца в беда.

Малкият Херцег гледаше пред себе си и въртеше подвижните пръстени на подводния часовник. Понякога вдигаше очи и тогава този така светъл поглед пробиваше дългогодишните плътни наслоения на Херцег Старши; сякаш дълги блестящи игли се забождаха в неговото минало, като проникваха до най-скритите точки, сякаш всеки такъв поглед му носи голямо облекчение от дълга и досадна болест. Започна отново да диша съгласувано с пулса си. Почувства същото облекчение, както по време на снимките в Кантон, когато доброволно се беше положил на акупунктурата на китайските знахари, които с удивителна точност познаваха жизнените точки по тялото му, въпреки че не бя-

ха го виждали никога през живота си. Едно убождане с игла - едно облекчение. Всеки нов поглед на малкия Херцег изпаряваше лъжовната му сигурност!

Три изсвирвания процепиха плажа:

- Закуска! - извика момчето и изтръска пясъка от краката си.

През лицето му премина гладна сянка, точно както при опитите на Павлов с кучето и звънеца. Трепереше с цялото си тяло, а движението, с което се отправи към сборното място, имаше нещо алчно-унизително. Сякаш веднъж осъзнало своя вид, момчето каза: "Ще се върна!" и като се бореше с желанието да се затича, тръгна с умерена крачка към коша за бельо, в който две дебели жени в бяло току-що бяха донесли филии хляб.

Херцег Старши добре знаеше какво ще се случи скоро: беше участник в това отдавнашно произшествие, но нищо не направи да го предотврати (дори затвори очи). Впрочем, и зажумял, той знаеше какво точно става. Първо се чуха повишени гласове, а след това истеричен детски вик и тъпи удари в ребра: момчето се биеше със Слино - с този, който постоянно го дразнеше - около последната филия хляб, намазана с маргарин, останала на дъното на коша. Отвори очи и видя кълбо от голи тела в червения прахоляк; няколко капки кръв паднаха на сухата земя и тя тозчас ги попи, след това усети нечии пръсти около врата си, а веднага след това - облекчение - Слино сега беше отдолу, а той върху него! Блъскаше му главата о земята и викаше: "Предай се! Стига ли ти?", а тогава момчето, върху което лежеше, стенойки призна, че му стига и малкият двойник на Херцег вдигна от прахоляка търкулналата се филия, а останалите момчета мълком се отдръпнаха, за да минат малките борци.

Възпитателите вече тичаха от трите страни на плажа.

Хвърлиха се в същия миг сред навалицата като овчарски кучета-пазачи на стадо, разблъсквайки децата наляво и надясно:

- Херцег! Слино! На място...

Задъханите момчета заеха стойки "мирно".

- Какво стана?

- Нищо... - отвърна Слино, като наведе очи.

И двамата дишаха тежко.

- А откъде тази кръв?

- Паднах... - рече Херцег.

- Паднал си! Чудно, как тъй си паднал!

Започна един от многобройните професионални разпити, който Херцег Старши не беше необходимо да подслушва, тъй като вече ги знаеше наизуст. Толкова много бяха тези разследвания и вечни убеждавания, че думите вече бяха загубили своя смисъл и отекваха в празнота. Щом започнеха да го "превъзпитават" (каква ужасна дума!), момчето побягваше по един от тайните си коридори и си мислеше за съвсем други неща, запазил на лицето си подобаващо повърхностно изражение, пресметнато само да не вбеси възпитателите. Но под смиреното изражение се криеше неукротимата опърничавост на млад звяр, когото е невъзможно да вкарат в клетката, нито да дресират и накарат покорно да върне хвърлената пръчка. Ако го принудеха, връщаше им пръчката с дръзка усмивка (която така дразнеше възпитателите), но от нея ясно се виждаше, че някой ден, само ако му се предостави възможност, пръчката в неговата ръка ще стане оръжие за мъст.

Трябваше да стане и да помогне някак си на това момче! Колко пъти само изживяваше същата тази сцена! Представяше си как спокойно застава между възпитателите

и децата и поставя ръката си на момчешкото рамо. "Защо не го оставите на мира?" - щеше да каже на тримата мрачни типа, които го разпитваха. Колко пъти само си мислеше за този, както вярваше тогава, съвършено невъзможен случай, да се появи неочаквано в днешната си тържествена одежда от слава и сила: Нико Н. Херцег, собственик на едно от най-известните лица в страната, неочаквано да изникне отнякъде и да подаде ръка на това нещастно дете, захвърлено в пъкъла от детски домове, интернати, лагери и "превъзпитание", така самотно сред хората и сред децата; най-напред да го заведе в някоя сладкарница и да го почерпи с паста, да му закупи сума играчки, дрехи и книги с хубави илюстрации, след това да го заведе на бръснар, педикюр, лекар и масажист и да го настани в някой приличен хотел с басейн, да го научи на всичко, което знаят сегашните момчета: да кара мотоциклет, водни ски, да се спуска под вода и да управлява моторни лодки. Ще разгони мъчителите му и ще заплаши онези, които се бяха постарали да го оставят на благоволенieto на съдбата, ще направи всичко, за да изкупи пъкъла, през който беше минал.

Херцег Старши нямаше деца и затова не можеше да знае, че подобни чувства изпитват към децата си бащите и майките, които някога са живели тежко. Това желание е скрито в толкова често чуваното изречение, което обяснява всичко: "Като не съм имал аз, нека той да има!". Но ето, сега, когато действително имаше толкова желаната възможност, не направи нищо! Просто не си помръдна и малкия пръст, за да СЕ измъкне от тази неприятност! Правеше се, че изобщо не вижда какво става с малкия Херцег, обърнал глава на другата страна!

Само колко пъти като момче в часовете по история си представяше как по някакво чудо се появява в разгара на

Косовската битка с картечница "бреда"; изчаква турската конница да му дойде съвсем наблизно и в съдбоносния момент натиска спусъка... Една картечница с калибър 9 мм би променила хода на историята! Въръжени с опита и уменията на новото време, винаги чувстваме превъзходство, когато си помислим за горките си наивни предшественици, но кой знае как щяха да се развият събитията, ако случайно се окажехме във вторник, 28 юни 1389 година на това полекланица? Най-вероятно е, че независимо от автоматичното ни оръжие, примитивната конница диалектически закономерно ще ни прегазни; ще ни разкъса на "конски опашки", ще ни разчекне и набие с копита в жълточервения треволяк. Сигурно е, че нищо не можем да направим със знанията си в свят, който още е незрял да ги приеме, именно както и Херцег прекалено добре знаеше, че на този плаж от 1947 година никой не познава нито него, нито успеха му. Още повече, никой от тези мъже, жени и деца дори не е чул за телевизията! Ще минат още най-малко десетина години, докато узнаят за съществуването на тази магическа кутия с живи картини. Значи той тук е НИКОЙ и НИЩО. Така накрая разбира, че порядъчно съмнителната му значимост не струва нищо сама по себе си и че е абсолютно немислима и неотделима от огромната електронна машинария, хранена от него повече от десетилетие с идеи, време, дух, думи и пот - с най-хубавите години от своя живот. И както нищо не значеше преди появата на тази фабрика за предъвкани снимки, така и след заминаването си няма да значи нищо, защото всичко, което е създал, е отишло веднъж завинаги във въздуха, на вятъра, в нищото! Видеомагнетофонните ленти са изтрити, на тях сега трепкат някакви други картини и думи, на тях сега се усмихват някакви други лица, които са на мода - всичко е отишло неизвестно къде!

Почувства се за пръв път в живота си съвсем гол, без доказателство, че наистина съществува.

Той, който никога не носеше със себе си лични документи, нищо, освен известната си електронна усмивка, палена и гасена, когато трябваше - популярна личност, познатата на старците и дечурлигата на улицата, изпита желание да притежава нещо, с което да удостовери самоличността си: паспорт, здравна книжка, или поне шофьорска книжка, ако ще и само една изрезка от някой "ТВ-магазин" с фотография, под която пише: "Личност на годината" - каквото и да е! Без всичко това той беше напълно безпомощен на този плаж.

Нико Херцег беше никой.

Действително, НИКОЙ.

Връщането на малкия Херцег пресече мислите му:

- Вземи половината! - каза момчето.

Стоеше над него и му подаваше половината филия. Забеляза, че му дава парче, на което се беше задържал повече намазан мармалад.

- Боли ли те? - запита го загрижено.

- Ами! Нищо ми няма! - отвърна момчето и размаза кръвта по лицето си. - Ще види той после...

Залъците му засядаха на гърлото, но все пак той ги гълташе, защото знаеше, че трябва да яде и събере достатъчно сили за онзи решителен миг, когато ще напусне 1947 година. Дъвчеха един до друг, клекнали на брега на морето.

Отново се чу непоносимата свирка. Този път две продължителни изсвирвания.

- Трябва да вървя! - каза с въздишка момчето. - Днес имам час по самокритика...

- По какво?

- По самокритика... - повтори Херцег Младши.

та на плажа останаха само няколко самотни възрастни летовници и две-три семейства под сянката на питасорите.

На Херцег започна да му липсва този малък, покрит със синини, двойник. Усети почти любовна мъка от раздялата с него, онази така рядка и благородна носталгия, смесена с щастие, че скоро ще се срещнат и с боязън да не би нещо непредвидено да попречи на срещата. Не беше изпитвал подобно вълнение от осемнайсетгодишен, а след това черупката на хитра костенурка се втвърди окончателно и стана непробиваема: живееше в нея, защитен от подобни вълнения и вярваше, че това е голямо предимство! В любовния прилив, който му се качваше до гърлото, тържествено звъняха потънали катедрали. Забрави за изгнаничеството си от 1974 година и за неизвестното връщане. Изчезна и чувството за вина, което доскоро го натискаше под лъжичката: колата в чуждия гараж, телефонните номера, на които непременно трябваше да се обади, неуредените сметки с "Американ експрес" и самолетните билети, които трябваше да вземе най-късно до девети преди обед, искането за нови метри филмова лента, тъй като екипът привършваше чувствителния материал - какво го засягаше всичко това сега, като знаеше, че след час-два пак ще се види в 1947 година?

От самото начало на своята, по мнението на всички, успешна кариера, работеше само за това момче от летовището за сираци, с желание един ден да го измъкне от нищетата и да му подари всички онези неща, за които на десет години смътно копнееше, без да знае и сам как се наричат те и как трябва да изглеждат (е, сега пък точно знае!), макар и да предчувстваше, че някъде съществуват и че без тях животът ще е направо абсолютен ад. Напредваше все повече в службата си, спечелвайки любовта на милиони запалени зрители, без някой от тях да подозира изобщо, че той върши

всичко само заради едно момче, което още отдавна беше престанало да расте. Така изоставаше от Херцег и все се смаляваше, докато накрая съвсем се мумифицира в трийсет и седем годишно момче с големи гладни очи.

В началото, докато не се появяваше така често на екрана и докато лицето му не беше станало общо достояние - запазена марка за изискан пробивен млад човек (когото жените искаха за син, сестрите за брат, а строгите бащи за годеник на дъщерите си), не мислеше за нищо друго, освен за задачите си пред камерата. Говореше съдържано и отчетливо, без да вижда пред себе си нищо друго, освен съдържанието на своето изложение. Но след време на Херцег започна да му пречи това, че постоянно трябва да се обръща към телевизионната камера, това триоко-триобективно чудовище, на което като окървавеното око на циклопа Полифем свети червена лампа. Отначало настояваше помощник-режисьорът да стои до камерата, докато той говори, оправдавайки се, че трябва да говори на някое живо същество от кръв и плът, в чиито очи ще може да прочете съгласие или отегчение, но хората от телевизията, които заставаха пред него, за да му направят тази услуга, отдавна бяха притръпнали към лица и думи и разсеяно зяпаха из студиото и той бързо губеше нужната връзка, забравяше към кого се обръща и какво да каже, каква интонация да използва: идеите му се превръщаха в празно дрънкане, което и той самият с отегчение слушаше с половин ухо, сякаш слуша някакъв скупен оратор, който се е обърнал в монотонната си реч.

Прииска му се да намери някого, който ще бъде в състояние да разпали угасналата му интригуваща жар, някого, за когото ще има някакво значение това, което говори, накрая, някого, който ще направи всичко, за да изтръгне, да измъкне вълнението, засипано отдавна с пепелта на безразли-

чието. Трите обектива, които изцъклено се втречваха в него, не предизвикваха нищо друго, освен затъпяване. Ежедневната телевизионна критика забеляза с право, че Херцег почти се прозява от скука, докато говори за вълнуващи неща, които са му се случили. В продължителните психологически паузи, които правеше, критиците бяха дори склонни да виждат особения му чар! Размисляше кого да сложи край камерата, докато разказва и в очите му пак да се запали угасналия блясък, който му помагаше да надминава самия себе си всяка следваща седмица. Първо си помисли за няколко момичета, които някога значеха за него много - но след кратка проверка - нито едно от тях не се оказа подходящо! Приятелите щяха да го гледат със злоба, роднините с недоверие: не вярваха в гражданската устойчивост на бързия му успех, в техните погледи четеше, че му предвиждат лош край, какъвто впрочем и заслужава и задължителното изречение-епилог, което го подлудяваше с прокобата си: "Знаехме си, че това е само временно! Какво друго можеше да се очаква от него?"

Най-накрая си намери слушател: не беше и забелязал, че вече няколко месеца говори на момчето от плажа и този малчуган беше в състояние **ДЕЙСТВИТЕЛНО** да го слуша, докато описваше далечни градове в пламъци и смели мъже и жени в азиатските революции, опасни преминавания през реки, небостъргачи, чиито покриви се губят в облаци-те, слушаше го с възхищение, докато си бърби с най-известните личности на своята епоха, опитвайки се да разшири обичайната представа за тях и да ги разкрие в нова светлина... Това десетгодишно момче поглъщаше всяка негова дума, както се слуша по-големия брат, когато се завърне у дома от казармата или фронта. Виждаше го винаги пред себе си, с карамел под езика, как се намества под краката на

оператора и очаква да почне разказа. "Готов ли сте?" - питаха го режисьорите по високоговорителите. "Малкият е готов!" - отговаряше той и премяташе спокойно крак върху крак.

Сега най-после го беше открил след толкова години! Това не е вече само сянка на момчето във времето, а жив десетгодишен хлапак, който дори му купи цигари и раздели с него скромната си закуска.

Първия ден на плажа на Свети Андрия наивно повярва, че лесно ще се сприятели с морето. То ни най-малко не приличаше на онова коварно животно от предната нощ, на чийто хребет се люшкаха в "Блажена Госпа от Школя"; кротко му се умилкваше около краката, ближеше му ръката, приканваше го да си играят в плитчината. Замаян от южното слънце, блажено заспа на пясъка и си спечели страшно изгаряне. Пареше му дори и вятърът, когато го докоснеше по подпухналата кожа, по която цъфнаха болезнени плюски. Беше малък изгорен охлюв, изхвърлен от черупката на бедняшките си дрехи.

Откъде да знае, че морето се шегува така с нещастниците от континента, които идват, за да му се преклонят. По този начин то им показва колко са му чужди; казва им, че никога няма да ги приеме за свои. В деня, когато най-после победят жестокия му нрав, свикнат със слънцето и солта, трябва вече да се връщат в тъжните си градове, дълбоко във вътрешността. През следващото лято играта продължава от начало.

Кожата на Херцеговите рамена се праскаше като стара вестникарска хартия, която прекалено дълго е стояла на прозореца, зъбите му тракаха от треска, а мократа кърпа,

която слагаше на раменете си, се изсушаваше за няколко минути от температурата, напиреща от измъченото му тяло. Трепереше в полуунес, сам в спалното помещение с дванайсет железни кревата и поглеждаше през прозореца към морето, което злобно му се хилеше в ултрамарин. Добродушната готвачка на Дома го съжали и му даде една кафена чашка зехтин да си намаже изгорените места.

Копнееше за влажната сараевска зеленина, за свежия въздух на родния си град. Струваше му се, че тозчас ще се оправи, само да се отърве от това нажежено място, където те боли дори от поглед към насвятканите бели стени, а водата боцка с милиони невидими иглички. Но Сараево беше далече.

На следващата сутрин възпитателят му измери температура трийсет и осем градуса и го освободи от марша "По следите на С. Андриевския отряд". Така остана сам в Дома, а когато температурата му поспадна, тръгна да обикаля опустелите спални. В лявото крило на бившата казарма на бреговата артилерия спяха момичетата. Реши да изследва това табу - женското светилище, в което никога не беше стъпвал. Още от коридора Херцег дочу тихо приглушено ридание. Открехна вратата на първата спалня и видя как малката му спътница Лина Коен седи на кревата и неутешимо плаче. И нея беше измамило коварното слънце на Свети Андрия! Следи от изгорено покриваха ръцете ѝ, които се подаваха изпод мокрия пешкир. Докато я гледаше, мразеше от дъното на душата си и морето, и лъжливото галещо слънце, и този приют-казарма, дори и парка, пълен с непознати дървета с упойващ аромат, които ни най-малко не приличаха нито на сливи, нито на орехи, нито на каквото и да било, познато му дотогава. Донесе на Лина останалия зехтин. Тя срамежливо свали от раменете си кърпата, а той

се стареше колкото се може по-малко да я раздразни, докато размазваше жълтата мазнина по гърба ѝ, целият на петна.

Преди да си изтрие пръстите в чаршафа, забележа, че гърдите на Лина Коен бяха започнали да наедрават.

Взеха тайните си спестявания (тя от малкия картонен куфар, той от металната кутийка) и решиха скришом да разгледат Дубровник, за който сред децата от Дома шепнешком се разпространяваха разкази като за град от приказките, където на всеки ъгъл има сладолед и въртележки. Един пращен автобус ги докара след половин час друсане пред дубровнишката порта, на Пиле. Никой не обърна внимание на десетгодишното момче с къси, съдрани на дъното, панталонки и на връстничката му с мръсна жълта рокля.

И така, закрачиха по Страдун! Свалиха сандалите си и тръгнаха боси, като се наслаждаваха на гладките каменни плочи под ходилата си. Гледаха със завист как щастливите дубровнишки деца се катерят по фонтаните и тичат накъдето им е воля, без свирката на възпитатели и пазачи. Свикнали постоянно да се движат под строй, двама по двама, те се хванаха здраво за ръка, с потни длани, смаяни напълно от този земен рай.

Лина Коен се възхищаваше на всичко; Херцег завиждаше и замисляше отмъщение!

Може би точно тогава за пръв път реши да се прослави? Едно е сигурно: никога след този августовски ден на 1947 година не минаваше през щастливите дубровнишки порти, без да си спомни първото си влизане в Дубровник. И през всички тези години до него крачеше тъмнокосата Лина Коен с мръсна рокля от парашутна коприна; стискаше го с малката си потна длан, без самата да узнае някога за това.

Сладкарят първо им поиска парите, а чак след като му ги дадоха, им подаде две фунийки цитронов сладолед.

Лина Коен не забеляза нищо чудно в това; Херцег за цял живот запомни тази ранна обίδα!

Купиха две картички от Дубровник, но нямаше на кого да пишат. Жалко, това бяха доста хубави картички и някой щеше да се зарадва, ако ги получеше.

Тогава с гордостта на сираци от войната установиха, че си приличат: нито тя, нито той имаше родители!

Доколкото бяха разказвали на Лина, техните ги откриха в лагер още в самото начало на войната. Майка ѝ успяла да я бутне сред тълпата, която няма наблюдавала заминаването на сараевските евреи. Живата стена се затворила след малката Лина Коен, която за щастие имала черна, а не рижа коса и било по-лесно да се запази от погрома. Добри хора я отвели в някакво село, където ѝ дали ново име. Не го обичала и никога не свикнала с него. По време на войната се наричала Барица Жмук! Смътно си спомняше своя баща Ра-ви Коен, как я води за ръка по платното на улицата, защото им било забранено да вървят по тротоара като останалите. Спомня си, че баща ѝ гледал всички предизвикателно в очите и че довчерашните им служители и работници от парната мелница "Коен и син", свеждали поглед. На село пасла крави, докато не завършила войната. Тогава събрали в сиропиталища пръснатите деца и чакали да ги потърси някой оживял роднина. За Лина Коен още никой не беше дошъл.

Решиха да запазят картичките си като спомен за Дубровник! Върнаха се с автобуса в Свети Андрия и се опитаха незабелязано да се промъкнат в казармата, в която гъмжеше като в кошер: децата от Дома се бяха върнали след марша.

На Лина ѝ се размина наказанието; Херцег беше изправен пред строя, който вече чакаше свалянето на знамето от пилона.

- Другари! - каза възпитателят. Ние тука имаме дезертър! Да, другари, дезертър! Другари, другарят Херцег, когото засега няма да наричаме другар, а господин; господин Херцег, значи, другари, измами своите възпитатели и своя колектив, другари! Той, другари, се престори, че е болен и че не може да тръгне със своите другари на мероприятие, другари! Какво е направил ли? Господин Херцег, Нико, отишъл в Дубровник, другари, за да се забавлява, да яде сладолед и какво ли не още! Той, другари, саботира мероприятието и аз с чиста съвест мога да кажа, другари, че Херцег е не само дезертър, а и саботър, с една дума - симулант!

Не знаеше какво означават тези страшни чужди думи, които като куршуми се забиваха в очите, челото, в съзнанието му, докато стоеше оклеветен и като чумав пред целия строй на свободното място на плаца.

Възпитателят се разхождаше пред строя, доволен от своето превъзходство:

- Аз няма, другари, да наказвам Херцег! Не, другари! Предложете, другари, вие сами наказание...

Чакаше.

Слино предложи разстрел, някой друг една седмица без храна, докато останалите предлагаха бой и арест. И самият възпитател не очакваше такъв фантастичен избор от мъчения, затова великодушно, с вдигната ръка, усмири строя:

- Не, другари! - каза той. - Нищо подобно! Ще дадем възможност на Херцег да се поправи и сам да види своята грешка! Да го обкръжим с бойкот, другари! Нека види и сам, другари, какво е един, другари, в сравнение с колектива! Докато не се покае и саморазкритикува, другари, нека

никой не разговаря с него! Съгласни ли сме, другари, че за такива като Херцег няма, другари, място в нашите редици?

- Съгласни... - измърмори разочарованият строй, за който сцената на съда завърши прибързано. Кръв, кръв, кръв!

Все пак, той пееше с тях "Хей, славяни, още жив е духът на вашите деди...", докато знамето бавно се спускаше от пилона.

Наистина, сами отстрани, но все пак пееше.

Животът му беше определен от голямата несподелена любов към морето и към Лина Коен. И морето, и Лина му позволяваха понякога да ги докосне, без нито веднъж да му се оставят, изцяло, докрай, никога само негови и никога той напълно техен!

Последния път, през лятото на 1974 г., мина през дубровнишките порти като победител. Не беше останала ни най-малка следа от малкия уплашен Херцег, който се стряскаше, когато гълъбите от "Свети Влах" ненадейно прелитаха край главата му с августовски плясък и пърхане на криле, нито помен от онова сираче, което се влачеше в края на колоната от деца без родители; възхищаваше се, куцукайки, от витрините на магазините, от блясъка на камъка, от яките зидове и от разветите знамена, а морето се бърчеше от вълни без пяна и от Градското пристанище от време на време отплаваха платноходки с щастливи деца, засмени до ушите, които си подвикваха на някакво чудно, мелодично наречие, неразбираемо за него - ни следа от малкия Херцег, който така предано държеше за ръка Лина Коен, оставен на милостта на нелюбезния сладоледчия и на жените, които през цялото време, докато вървяха през пазара, зорко ги следяха да не откраднат случайно някоя праскова или грозд. Последния път, през лятото на 1974 г., пристигна заобиколен от

свита, която беше успял между другото да събере със свой труд и ум; това беше отбран телевизионен екип, най-добрият, който може да бъде съставен, проверен в безброй абсурдни емисии и начинания, снабден с най-скъпа техника за подводни снимки. Окръжен от неговата защита, той можеше да направи всичко, което пожелае, без да дава на някого сметка; можеше да наеме кораб, този или онзи хотел, да вдигне на крак цялото крайбрежие или поне онази част от населението, която беше подходяща да бъде наета за неопределено време за най-странни нужди, които все още единствено телевизията е в състояние да измисли. Можеше до насита да праща келнерите за нов лед за пиенето, да търси чадъри и по-удобни столове; за него биваха донасяни миди, току-що извадени от водата, а един специално определен човек от екипа се грижеше само за това всеки ден да има прясна риба... Но Херцег знаеше: нито морето, нито Лина Коен се оставиха да бъдат подведени от тези външни белези на успеха и силата.

Знаеше си, знаеше добре, че все още не го приемат и че никога няма да го приемат за свой.

Херцег се захили.

Ако човек го гледаше отстрани (за щастие, нямаше никого), сигурно щеше да си помисли, че е някой от ветераните във войната, който току-що е получил криза, така наречената "нервна болест", защото се смееше и се гърчеше като в пристъп на лудост, блъскайки с ръце по пясъка.

- Ако за малко още веднъж се родя... - кискаше се срещу мистрала, който идваше от открито море, като го набраздяваше. - Ако пак се родя!

Само колко пъти задаваше на другите този глупав въпрос ("Кажете откровено: ако се родите още веднъж, какво бихте избрали?") и колко пъти на него са му го задавали! Ако се роди още веднъж, о, боже, ако пак бъде на десет години! Какво щеше да направи?

"Ето какво: ще стана и ще се запътя към морето - казва си Херцег, - първо ще опитам дали е студена водата, не, много приятна е, естествено, настръхваш, докато влизаш в нея, но щом вече си вътре, всичко е О. К., много по-приятно е, отколкото навън, а след това ще заплувам ето така, и няма да спра, чак докато не стигна до някой щастлив остров, на който децата на десет години не се обвиняват в дезертство и саботаж, да, и в симулантство, затова, че са се осмелили да изядат един цитронов сладолед, трябва, значи, да съществува някъде такъв остров, иначе действително ще е прекалено тъжно на този свят... Ето какво бих направил, ако отново съм на десет години, но аз **ДЕЙСТВИТЕЛНО** съм на десет и, виждате ли, не мога да направя нищо особено за себе си на тази възраст, а което е още по-тъжно, не мога да направя нищо, ама нищичко за себе си на онази, другата възраст! Може би просто вече съм мъртъв? Може би смъртта изглежда точно такава: един плаж от детството. а наоколо мълчи заливът, пълен с тишина, очертан от обгорели стени... Или може би сме само статисти в грандиозен телевизионен спектакъл, защото вече отдавна всичко е станало филм, а онова, което го няма по телевизията - изобщо и не съществува! Но аз не снимам така наречените художествени филми; занимава ме само животът, документалните предавания за хората и времето! Е, та какво? Всичко е филм и всичко е телевизионна проституция, където пространствата служат само за сценография, докато хората са костюмирана маса в общ план".

Дядото на Херцег по майчина линия, Илия Хаджи-Баняц - едър търговец на суров и рязан дървен материал, не позволяваше на никой друг, освен на своя внук Нико, да навива скъпия грамофон марка "His Master's Voice". Малкият Херцег получи твърде рано тази привилегия; нямаше навършени още четири години!

Дядо му първо внимателно изчистваше плочата с топка от зелен плюш, а след това заедно слушаха арията на Саломе с главата на Йоан от Рихард Щраус в изпълнение на Бахрия Нурихаджич. Имаше и други плочи. Херцег особено много обичаше "модерните шеги" на Йоцо Танич и Жанка Стокич и увертюрата на "Леката кавалерия" от Франц фон Супе. Когато дядо му беше в особено добро настроение, пускаха "миятовки" - шеговити песни от популярния белградски адвокат Мият Миятович, въртяха "Ламбетвок" и хора на донските казаци. Докато слушаше тези плочи, дядо му често заспиваше в дълбокия кожен фотьойл, а тяхната домашна прислужничка Хайрия Пита идваше на пръсти да му разкопчае сивите гети, да му изуе обувките и след това да му нахлузи меки пантофи от филц.

Херцег вярваше, че всички тези хубави, далечни гласове, всъщност са изпълнение на жълтото куче, нарисувано на плочите как слуша "гласа на своя господар". Техният звук за него остана завинаги свързан с тъмната политура на дядовата му гостна, където пускаха грамофона.

Илия Хаджи-Баняц живееше в една от своите къщи, просторен едноетажен дом, който доминираше в източната част на търговския квартал на града. На етажата имаше апартамент от седем големи, господарски стаи, а в приземието бяха работните помещения. Херцег още си спомня проша-

рените мъже в раирани костюми, които седят около малкото бюро и пият от кристални чаши. Това бюро беше всъщност един вид секретер с множество малки чекмеджета от двете страни на зеленото сукно, върху което се мъдреше голяма бронзова мастилница във формата на Биг Бен. Чекмеджетата миришеха на енфие и стара хартия, а мъжете - на одеколон за бръснене. Над бюрото висеше фотографията на някакъв стар човек с пенсне, който държеше едно момче на коляното си. Дядо му беше обяснил, че това са кралят и неговият престолонаследник. Страната беше кралство. Над кожения диван се намираше друга картина: мустакат старец с ръка, омотана в кървава превръзка и с пушка на рамо, предвождаше група мъже и жени, почти всички бяха на коне, докато той вървеше пеша, сърдит на зрителите ("Преселението на сърбите под предводителството на Арсение Чарнович" от маестро Пая Йованович). Херцег обичаше дядовата си канцелария и за това, че в ъглите ѝ лежаха наредени мостри паркет и добре полирани дървени кубчета. Редеше от тях крепости и зидове.

Стаите на етажера рядко биваха проветрявани. Някои от тях бяха отваряни само три пъти годишно: за Коледа, за Великден и за семейния празник на Св. Архангел Михаил. Тогава се печача купища баклава от домашни кори, урмашица (пудинг с фурми), пръхкав и сочен кадаиф, кифлички и соленки, а на всичко отгоре от сладкарница "Сабо" на главната улица донасяха голяма "сахер"-торта. Илия Хаджи-Баняц не вярваше в бога (винаги обръщаше гръб на попа, когато идваше да "освети" къщата), но тези празници бяха удобен случай да се покаже на целия град, че в къщата на Хаджи-Баняц всичко е както трябва. Действително, всички вещи в този стар дом на търговци бяха масивни и лъскави, както и самият прибор за хранене за двайсет и четири чове-

ка, който жените всяка събота излъскваха първо с фурнаджийска пепел, а след това с меки като душа бархетни парцали, дотогава докато среброто не побелееше.

Всяка пролет отиваха в планината с дядовия му "форд", който беше управляван от шофьор на заплата, някой си Рихтер. Пътуваха по макадамовите пътища (с настилка от отъпкан едър и ситен чакъл) до частните гори на Илия Хаджи-Баняц и отсядаха в сградата на управата при дъско-резницата. Често правеха излети, возейки се по тясната горска линия с вагонетки, влачени от издръжливи планински кончета. Когато стигнеха до сечище, горските работници оставяха секирите и кирките и сваляха шапки. Дядо му тогава се хващаше със секачите за ръце, точно както в детската игра "ринги-ринги-рае", като всички заедно обгръщаха някой особено дебел ствол и така се фотографираха. Рихтер водеше оседлан кон, на който седеше малкият Херцег.

На семейните фотографии от онова време Херцеговата майка Оливера е облечена с бяла рокля, която стига до средата на прасците ѝ. Въпреки че сянката на широкополата ѝ сламена шапка пада върху бледото ѝ лице, под нея все пак светлеят големите ѝ очи като две светулки в сумрака. Дядо му лежи в тревата до току-що застреляна сива мечка, а около тях стоят някакви мъже с лесничейски шапки. Малкият Херцег се усмихва от белия арабски кон, чиито юзди държи верният Рихтер. Баба му още отдавна е умряла и затова я няма на снимката. На заден план са столетните борове, обрасли с висока папрат. Някакъв изгубен кон наднича от тъмната гора. Филмът е проявен и снимката е направена във фото "Корзо".

Вуйчото на Херцег Павле не е на нито една от тези фотографии в цвят сепия. От години не влиза в къщата на баща си, с когото е в конфликт. Името му никой не изрича. За него се говори като за НЕГО - той е ТОЙ. Луд по самолетите, той постъпва във военната авиация и по това време живее на летището, където се оженва за бюфетчийката Естера Пап, някаква унгарка със съмнително минало. Говори се, че се обичат и се бият. Изглежда, че нямат деца.

През април 1938 година, на Връбница, точно когато се разхождали най-много хора, Херцеговият вуйчо прелетял под стария мост в Мостар с френски двукрилен самолет "Бреж". От двете страни на крилата не останало място повече от педя! Въпреки че този подвиг влиза в историята на югославското въздухоплаване, Павле Хаджи-Баняц бива разжалван от капитан в чин поручик и му забраняват да лети две години. Шест месеца по-късно открадва самолет и прави смъртоносен лупинг над беседката на вилата на семейство Трънка на главната илиджанска алея, която води към извора на р. Босна. След това му отнемат и чина поручик и той става обикновен бюфетчия на летището. Говореха, че се пропилил и занемарил.

На тринайсети април, когато немските бомбардировачи летели над Сараево, успял да се докопа до някакъв отписан двукрил пощенски "Потез" и да излети. Стрелял с пистолет по "месершмитите", които го свалили в каньона на р. Миляцка, недалеч от Козя чуприя, под която се опитал да прелети, преди да падне.

Въпреки че Никола Херцег, бащата на малкия Херцег, никога не беше прекрачил прага на своя тъст, известен индустриалец, великодушно позволяваше на жена си Оли-

вера, когато пожелае, да води малкия при дядо му. И колкото и да се мъчеше Херцеговата майка да намали омразата между двамата мъже, всичко беше напразно. Илия Хаджи-Баняц никога не можа да се примири с факта, че любимката му беше отведена от обикновен книжарски помощник, при това още и червен. Никола Херцег пък, не можеше да прости на Хаджи-Баняц това, че е капиталист и че гласува за Югославската радикална асоциация. Беше се запознал с Херцеговата майка на даваните от него уроци по литература и история. По-късно, когато малкият Херцег беше на път да се появи, се оказа, че ѝ беше преподавал и по любов, но беше вече късно да се направи каквото и да било. Спасявайки това, което можеше да се спаси, старият Хаджи-Баняц пренебрегна всичко и беше склонен да му прости само при две условия: да се венчаят в църква и след това зет му да започне работа в магазина за продажба на суров и рязан дървен материал на едро. Никола Херцег отхвърли и двете условия. Из града прогърмя позорът на Хаджи-Баняц. Старите ташлихански* семейства Йефтанович, Кашикович, Бесарович и Деспич гледаха със съжаление ортака си, който за една нощ съвсем побеля. Няколко дена преди третия рожден ден на Херцег през 1940 г., за който Хаджи-Баняц готвеше фейерверки от балкона и за тази цел беше ангажирал пиротехник - италианеца Пиетро Палавичини, полицията обискира книжарницата и антикварната на чеха Студничка, където работеше Херцеговият баща, и под тезгяха намериха забранени книги. Хаджи-Баняц отиде лично при градоначалника и даде гаранции за своя зет и само той беше освободен, за

---

* Търговската аристокрация на Сараево - семействата, чиито къщи и магазини се намираха близо до караван-сарая на Гази-Хусреф-бег, познат повече като Ташли-хан (таш - тур., камък), т. е. каменна сграда (б. а.)

което Херцеговият баща никога не му прости, защото в затвора бяха останали най-добрите му другари. Отначало не искаше да излезе от затвора, а когато най-накрая го изхвърлиха навън, отиде при шефа на полицията и настойчиво го замоли да го върне в ареста.

- А, това не! - махна с ръка този високопоставен полицейски чиновник, предлагайки му цигара от златната си табакера. - Вие ще останете на свобода.

- Но какво ще си мислят моите другари? - протестираше Никола Херцег.

- Точно това и желаем... - каза хладно шефът на полицията. - Да им обясните защо само вас сме пуснали!

За отмъщение Херцеговият баща забрани на жена си да води ТАМ сина им, когото дядото обожаваше. Хаджи-Баняц издържа една седмица без малкия, а накрая се появи гологлав и недоспал една сутрин в скромния им дом в покрайнините, с очи, пълни със сълзи. Така беше сключено примирие, но омразата продължаваше да тлее. Хаджи-Баняц купуваше на малкия Нико играчки, които струваха повече от двумесечната заплата на баща му. Бащата учеше малкия Херцег да пее "Интернационала" и че всички големи капитали са спечелени с грабеж. Когато на 27 март избухнаха демонстрации против пакта със силите от Оста, под прозорците на дядовата му къща премина гордо, начело на комунистите, Херцеговият баща, с червен карамфил на ревера. Извика: "Да живее Комунистическата партия на Югославия! Долу срамният пакт! Долу предателите на народа!"

Всички извикаха "Дооооооолу!"

След това под прозорците премина Илия Хаджи-Баняц във файтон, в който бяха впрегнати два буйни бели коня. Следваше го друг файтон, пълен с цигани, които свиреха "Маршът на Дрина". Извика:

- Да живее престолонаследникът крал Петър Втори!
Долу срамният пакт!

Циганите изсвириха туш.

Нико Херцег махаше от прозореца на дядо си и на баща си с два югославски трикольора от хартия.

Майка му, която го държеше в прегръдките си, заплака, защото предчувстваше, че отнякъде идва беда.

Нешастието не трябваше да се чака дълго.

Горе-долу точно по това време Илия Хаджи-Баняц замина за Ливърпул да сключи някаква крупна сделка за износ на дървен материал с английските си партньори. Херцеговият баща беше търсен от полицията, на която вече не й беше до шега и затова той трябваше да премине в нелегалност и колкото се може по-бързо да напусне Сараево. Майката на Херцег, жена с патриархално възпитание, въпреки че нищо не разбираше от политика, тръгна с мъжа си, като повери Нико на френската гувернантка мадмазел Жанет Мартен, която иначе всички наричаха Фру-Фру, на камериерката Мария и на гърбавата Хайрия Пита, домашната прислужница.

Съпрузите Херцег били заловени на гара Винковци и откарани в Н-ския затвор, където от югославските жандарми ги наследили немците. Н-ските комунисти организирали бягството на Никола Херцег, но, за съжаление, нищо не могло да се направи за жена му, която пет дена по-късно извели на разстрел с една група заложници. Не успяла дори да напише прощално писмо на сина си. Всичко, което е останало от тази красива нещастна жена, се съдържа в синьозелените котешки очи, наследени от Нико Н. Херцег. Преди разстрела не казала нищо особено, не умолявала за милост, нито плакала; само помолила някакво момиче-фризьорска

помощничка, изведена с нея пред стената, да ѝ поправи фризура. Умряла като дама.

Командир на ескортен батальон, Никола Херцег, през октомври 1944 г., когато бил освободен Н., собствено-ръчно обесил и тримата членове на усташкия Полеви съд, които изпратили жена му на смърт. Загинал на пети април 1945 г. от случайно заблудена противотанкова граната, недалеч от Сараево, което неговата част освобождавала. Гранатата разкъсала цялото му тяло и го смесила с трима придружители и всички били погребани в обща гробница.

Когато Илия Хаджи-Баняц отпътува за Лондон, помощниците му навириха изведнъж носове. Най-ловкият от тях, някой си Требиняц, избяга с част от капитала на Хаджи-Баняц в налични пари и с мадмазел Фру-Фру, през Дубровник с кораб на Кръф, а след това се прехвърли в Танжер, където забогатял много. След войната търсеше някого от фамилията Хаджи-Баняц, за да му върне парите с лихва, но никой не се отзова на обявите му във вестниците. Шофьорът Рихтер постъпи сред първите сараевски немци в SS - Einsatzgruppe и загина на Източния фронт като шофьор. Останалите служители се разпръснаха кой накъде види във военния метеж, така че Хайрия Пита, последната и най-бедната сред слугините, на която никой сериозно не разчиташе, трябваше сама да спусне една сутрин кепенците на магазина за суров и рязан материал на едро на Хаджи-Баняц. Малкият Херцег пускаше любимите плочи на дядо си, докато не изтъпи иглата на грамофона. Мотаеше се из пустите стаи, учуден къде са изчезнали изведнъж толкова обитатели, и рисуваше с пръст разни фигури по прахта, която се беше задържала по голямата маса от орехово дърво в трапезарията. На най-високата част на стръмната градина

зад къщата на Хаджи-Баняц, югославската войска постави зенитно оръдие "Хиспано", калибър двацет милиметра.

Петимата от прислугата спяха до оръдието в палатка. Мерачът и пълначите учеха малкия Херцег как се проследяват и целят самолетите с "изпреварване", а вечер пиеха ракия и пееха в съпровод на китара "О, дона Клара!" и "Три палми на острова щастлив, где облаци кръжат в нощта..." Хайрия Пита им печеше бюрек в голяма кръгла тава и рано сутрин им носеше топла вода за бръснене.

Нико Херцег се научи да казва:

- Пицка ти майцина!

Дядо му изпрати картичка от някакво пристанище, на която пишеше: "Своя внук и наследник целува по двете бузи неговият дядо, Илия Хаджи-Баняц. Ливърпул, април 1941 г."

Когато на 13 април 1941 г. го измъкнаха изпод развалините, беше на четири години и половина, знаеше, че се казва Нико Н. Херцег, че родният му град е Сараево, а страната Югославия, но вече не знаеше къде живее, тъй като къщата на стария Хаджи-Баняц тази сутрин беше разрушена до основи. Най-вероятно немските самолети нямаше и да хвърлят бомби в тази част на града, ако срещу тях внезапно не беше открила огън батареята от зенитни оръдия от височината над къщата на Хаджи-Баняц. Няколко машини в миг се отделиха от ескадрилата и се устремиха към тресящите се цеви на двацетмилиметровите зенитни оръдия "Хиспано" и скоро целият район потъна в тъмнина и вопли. Херцег добре можеше да види как облак дим и прах стои неподвижно над града и долината. Обезумели хора тичаха с вайкане през развалините. Други мъкнеха носилки и лопати. Навсякъде

се усещаше миризма на изгоряла сяра, смрадта на парцали, зловонието на опърлено човешко месо и още нещо, което ще дразни ноздрите на Херцег до края на живота му - вонята на човешко нещастие!

Миглите на Херцег, веждите и кичур коса над челото му бяха изгорели, иначе той беше останал невредим. По-късно щеше да му израсте нов кичур, но, интересно, щеше да бъде много по-светъл от останалата коса. Сякаш пламъкът на края на света завинаги беше белязал момчето, което години след това събитие щеше да носи гордо къдрица с цвят на старо злато, с едва забележими оттенъци на рижо; отначало неосъзнаващ, а после твърде горд с изключителния си белег, за който вярваше, че е някакъв особен знак - целувка на бога или допир от крило на ангел-пазител, литнал над развалините. Някои хора по-късно, по кичура, както и по чудодейното избавление от самата смърт, откриваха в лицето на Херцег до голяма степен изключително дете на щастieto, родено в прегръдките на страшния мор и страданиято. Светлият кичур над правилно оформеното му високо чело, сякаш го отделяше от масата. Доста дълго той служеше на Херцег като единствено украшение, накит или моден детайл, а когато го стрижеха до кожа (това правеха твърде често в различни сиропиталища, през които минаваше, и още по-късно - в казармата), най-напред започваше да расте този светъл кичур, а чак тогава останалата коса! Сякаш някакъв тъничък, но извънредно пробивен лъч светлина, идвайки от нищото, от тъмнината и прахта, от сивотата и дима, всеки миг обливаше със светлина косата му, даваше му огромна утеха и тогава, когато неговият разум и малкото му сърце губеха всякаква надежда, че някога ще се спаси от неволята, сред сивото множество, което се търкаляше през следващите години на пустота и самота.

Но, и въпреки че косата му беше опърлена, а лицето покрито със сажди, по всичко личеше, че Нико Херцег е онова, което по бедняшките улици се нарича "богатско дете". Много добре възпитан, не плачеше, нито пък дърпаше хората за полите на палтата; само стоеше сред руините на вчерашния свят, прегърнал една зеленикава котка, която отдавна беше умряла. В общата суматоха никой нямаше време за него и го бяха оставили на мира. Изваждаха мъртвите. Чу как някой изпод земята тихо и жално моли за помощ, а малко по-късно наблюдаваше как онези, които току-що бяха изровени, умират, въздъхнали с облекчение, веднага щом отслабнеше натиска от греди и съборени стени върху измъчените им тела. И така, стоеше до колене в натрошени тухли, стискаше мъртвата котка в прегръдката си и чакаше като всяко добре възпитано дете възрастните да се върнат за него и да оправят нещата, както някога щеше да чака пред вратите на някой салон да направят фризура на майка му и след това да отидат на разходка.

Когато му омръзна да стои на едно място, заразхожда се из развалините, чудейки се, че тази сутрин никой нищо не му забранява. Така попадна на купчина горещо желязо - останки от онова зенитно оръдие. Войниците бяха на своите места - мъртви и полуовъглени. Не заплака. Само се учуди къде ли са лицата им.

Дали беше нещастен? Беше ли уплашен? Колко пъти само се беше опитвал да извика в спомените си това утро! Освен огромната самотност, която чувстваше тогава, нищо повече не можеше да си спомни. Вероятно тази празнота можеше да се изтълкува като амнезия - но, ако се касаше за временно изгубване на паметта от някакъв удар, шок или дълго лежане в тъмнината, в чиято дълбочина се искряха някакви малки мъждукащи светлинки, как тогава щеше да

знае името си, града и думите на песента, на която го беше научил баща му? В една почивка, докато си отдъхваха хората, които разваляха развалините, той се приближи до тях и поиска вода. Дадох му да пие от войнишка манерка, а водата се разливаше по брадичката и мокреше хубавата му папийонка.

- Как се казваш? - попита го мустакат санитар.

- Херцег Н. Нико! - отговори той гордо.

- Ранен ли е? - попита лекарката.

- Струва ми се, че не е...

- Това е малкият от номер шест! - простена някаква жена, която качваха на носилка.

- Боже, какво нещастие... - плачеше един човек, цял в прахоляк.

- Мъжете не плачат! - каза му спокойно Херцег. - Искате ли да ви изпея нещо?

И без да чака разрешение, запя "Интернационала", единствената песен, на която го бяха научили:

НА КРАК, О, ПАРИИ ПРЕЗРЕНИ,

НА КРАК, О, РОБИ НА ТРУДА...

- Комунистическо копеле! - изръмжа някакъв агент в кожено пардесю.

- Остави го! - каза друг. - Виждаш, че малкият е полудял!

Една жена му даде динар, защото пееше хубаво. И някаква старица, а след нея и господинът в пращен костюм. Сложи парите в малкия джоб на късите си панталони.

В тази порядъчно патетична жанрова сцена има нещо, което донякъде обяснява характера на Нико Херцег и съвсем оспорва педагозите, които твърдят, че личността се формира с години. Пеейки върху развалините на онова, което до преди малко е било дом на могъщия му дядо, Нико

Херцег спечели първите пари в живота си. Всичко, което щеше да върши по-късно, щеше да бъде всъщност същото: дълго ходене по всеобщите мъки на един малък учтив свидетел, който, мимоходом, за да се прехранва някак си, припечелва с пеене!

Сякаш внезапно събудена от дългогодишния си мирновременен сън, в далечината започна да вие сирена.

- Самолети! - завикаха хората и се втурнаха нагоре по стръмнината към сливаците. Херцег ги гледаше как се катерят по хлъзгавата влажна трева и как се събарят възник, повличайки се един друг за краката и палтата. Него никой не поведе и затова той продължаваше да стои спокойно и така стана един от редките очевидци, които добре можаха да видят формирането от самолети, които пикираха над града, пускайки нанизите от обли бляскави предмети. Първо се чуваше грохот, а няколко мига по-късно до Херцег достигаше огромна гореща вълна, от която кънтяха ушите и главата му. Тогава още не умееше да различава самолетите, но няколко години по-късно, както и всички останали военновременни деца, щеше да стане истински специалист по летателни апарати и още по рева на моторите щеше да може да разпознава дали става дума за ескадрила "шуки" - "JU-87", наричани "Sturmkampfflugzeug", или е формирование от "дормиери", "юнкерси" или "месершмити-III". Още по височината, на която летяха, той съумяваше да определи целта и предназначението им: дали това са само обикновени транспортни самолети, празни ли се връщат, от бойна задача, без смъртоносния си товар, или тепърва имат намерение да го изсипят върху следващия нещастен град, който още не е платил военния си данък. Понякога, в нощите на усамотение през пубертета, той се питаше кой ли е бил онзи пилот, който беше хвърлил бомба върху дявовата му къща. Вероя-

тно и самият този човек отдавна е труп - прах и пепел, свален и забравен. Онази бомба, която той беше хвърлил на 13 април 1941 г. над Сараево, беше падала много дълго, дотогава, докато настигне и него самия и го превърне в НИЩО. Херцег вярваше, че пилотът я беше хвърлил върху самия себе си и му беше по-леко от съзнанието, че на света съществува някаква висша, космическа правда, извън човешкия досег и воля.

Остави котката си на земята и се качи на подвижното столче на зенитното оръдие. Металът се беше вече охладил. Започна да върти ръчките на "хиспаното", предвижвайки цевта отвесно и по хоризонтал. Мереше се, както го бяха учили войниците и викаше: "Бум, бум, бум!".

В този момент това беше последната отбрана на град Сараево.

През последните години все по-често търсеше убежище в скришните кътчета на своето детство, а най-вече в полумрачната кухня на Хайрия Пита, в чиито ъгли лъщяха с матов блясък потъмнели ибрици и джезвета. В това помещение, така важно за Херцег, което същевременно служеше и като стая за спане, усърдната Хайриина сиромашия беше изтъркала дъските на пода до невероятен предел, докато не бяха станали жълти като дукат и уханни като босилек. Мислеше си за тази скромна стаичка в схлупения бордей на скалата, търсеше в нощите нейния вход и за кой ли път слизаше надолу по пет големи стръмни стъпала: в миг биваше обгърнат от сигурността на скъпия му Хайриин дом. През прозореца се виждаше реката - лете плитка и попресъхнала, наесен буйна и жълточервена от глината, която свличаше от околните склонове. На първа обикновено стояха очилата

на Хайрия Пита, естествено, без дръжки, които бяха заменени от едната страна с обикновен канап, а от другата - с огънатата оловна тел. До консервената кутия, в която по някакво чудо вирееше малко лимоново дръвче с един зелен плод, се въргалиеше вечното й незавършено плетиво, търкаляха се два обелени ореха, тъжно си траеше изтъркан портфейл от тъмна кожа, с метална закопчалка. Хайрия сновеше около ламаринената печка, раздухвайки огъня, или чистеше ориз на края на масата, винаги няма, тиха и вдъхваща доверие.

Все по-често бягаше в това убежище, подгонен от срокове и задължения, след шейсетина цигари, изпушени без всякакво удоволствие, и блудкавите кафета "еспресо", които го възбуждаха с кофеиновата си киселина. Скриваше се в Хайриината къща от преследвачите, отегчителните работи и дреболиите, които трябваше да задържа в главата и бележника си, чувствайки, че тези малки, неизбежни задължения, последвали всеки полууспех, като досадни мухи тровят големите идеи и начинания, изпълват го с чувство за виновност, че непрекъснато закъснява и че накрая ще бъде затънал в неплатени сметки за неща, които е поглъщал, надявайки се наивно, че ще подкупи съвестта си; от глоби за неправилно паркиране, заради които съдията го заплашваше със символична присъда от един ден затвор (независимо от цялата популярност и симпатиите, с които се ползва пред него и семейството му) - трябваше да избегне поканите за някакви скучни вечери у салонни ловци на успели хора, да върне пък вечерите на някои други, от които беше заинтересуван, да телефонира и да пита за здравето на Т. С., да поднесе съболезнованията си на семейство Р, да напише за вестника кратко изложение за съдържанието на следващата си серия, да даде интервю за някакво средношколско вест-

ниче, за да не се пусне слух, че е тенденциозен (впрочем тези момчета и момичета ще бъдат утре новата му публика!), да прочете мемоарите на бившия министър Н., по които той желаше да напише сценарий за телевизионна серия, да изпрати снимки с автографи на момиченца от провинцията, да открие графичната изложба на Л., накрая, да оформи старо командировъчно, което крее на бюрото му повече от два месеца, чакащо най после да се сумират дневните, самолетните билети и да бъде върнат остатъкът от пари... Боже, имат ли изобщо край тези малки потискащи задължения, които идват едно след друго, ден след ден, а той е прекалено слаб, за да ги спре, отклони и отхвърли от себе си, плашейки се да не засегне някого. Страхът му от гладните години, когато никой не го търсеше, нито го желаше, парализираше волята му, когато решително трябваше да каже: не! Поемаше все нови и нови задължения, които го задушаваша и превръщаха живота му в низ от прояви на еснафска баналност. Само гениалните хора имат право да бъдат нелюбезни, казваше той, а след като не съм сигурен дали съм гений, не ми остава нищо друго, освен да бъда любезен спрямо всички, макар и челюстите ми вече полека да се схващат от учтиви усмивки! Ужасен' от градоносния облак, който надвисваше над бъдещите му дни, допускаше грешка след грешка: вместо да се опита да се отърве от задълженията едно по едно, като отхвърля мимоходом онези, на които се натъква, вдигаше ръце от всичко и се наслаждаваше, търсейки тишина сред бурята - все повече се превръщаше във вечен беглец, изморен до смърт телевизионен гладиатор, който се опитва да извика съня пред очите си, поне за минута или две, преди да го довършат съвсем, а трупа му да извлекат по пясъка на арената. Това наивно бягство от зрялата му възраст много приличаше на старите му гимназиални потапяния в самозабравата,

когато отлагаше присъдата от изправянето на следващия ден лице в лице с някой учител, на когото беше обещал да донесе изцяло попълнен речник или домашни работи за изтеклата половина година, а знаеше, че това е абсолютно невъзможно и се отдаваше на краткотрайното щастие, че идващата нощ е безкрайно дълга, а утрото - неизвестно и толкова далечно, че може би никога няма да дойде, та, заради това, значи, не си и заслужава да го е грижа!

Във всеки успех се крие парадокс: човек жертва най-хубавите си години за това да бъде обичан, търсен, познат от всекиго на улицата, а след това в остатъка от живота си ужасно копнее за онова чудно време, когато на никого не е бил нужен - сам, с всичките си часове на разположение.

С годините, благодарение на това, че беше търсен повече от другите хора, Херцег беше развил чувство, че е преследван и че всички изискват и очакват нещо от него. Искане му, например, очерци за неделните вестници, интервюта, в които се подразбираше, че няма да повтори някои от предишните си духовитости, като все пак остане верен на популярната представа за него; автографи или да посети някое средно училище за медицински сестри, в чиято вътрешна анкета се намираще на самия връх на класацията за популярност... Канеха го за това или онова телевизионно предаване, в трудово-поправителен дом, та дори и в някогашния му Gymnasium, съвсем забравили, че са го изхвърлили от него като най-лошия ученик в историята на училището! Просто му се струваше, че непрекъснато дава и само дава, че хората разграбват минутите му, дните му, идеите му, та дори и части от тялото му, а за това не получава нищо в замяна; сякаш повече изобщо не принадлежи на себе си, а се превърнал в един вид обществена собственост, а в обикновения и, за другите, така обичаен въпрос: "Е, какво ново НИ

готвите?" - с ужас откриваше собственическо чувство, от което все повече се ужасяваше. Бягаше все по-далеч и все по-отчаяно, окръжен' от избрана свита професионалисти, които в негово лице не виждаха телевизионна звезда, а равноправен съдружник в занаята; втурваше се презглава в нови опасности, сред хора, още неотровени от телевизията, и се връщаше загорял и отслабнал, обрулен от планински ветрове, солен от далечни морета, с кожа, напукана от снежни бури в заваяни планински села, и тогава - отново го посрещаше куп неразпечатани пликосе, много по-голям, отколкото преди заминаването му, и дълъг списък от телефонните номера, на които непременно трябваше да се обади. Очакваха го дълги дни и още по-дълги нощи в затъмнената монтажна, над осветения квадрат на филма, който го измъчваше с тайнствената си хаотичност; всичко пак започваше от начало - отново заплащаше с безсъние наивното гимназиално бягство.

Но беше достатъчно по всяко време на деня да легне в креслото, а краката си да вдигне на редакторското бюро, затрупано със стари вестници и писма, на които никога не отговори, и със затворени очи да се прехвърли тозчас, през времето, в Хайриината кухня и да се гмурне в добре познатите й запръжки и подправки. Тогава отново чуваше шумоленето на шалварите и неуловимия шум от стъпките на това старо врабче; тиктакането на раздрънкания будилник, който от време на време изхъркваше на бюфета и раздрусваше разешените чинии, събирани кой знае от кое пепелище или бунище.

Хайрия Пита, която сутринта на 13 април се връщаше с купеното мляко и два бели хляба, завари разрушена къщата на Илия Хаджи-Баняц и малкия Херцег сред пепелището. Сякаш дошла направо от небето на тази изстрада

планета, в този нещастен град в котловината, тя го взе за ръка и го заведе в сиромашкия си дом върху скалата над Миляцка. Не знаеше нито кой е баща ѝ, нито как се казва майка ѝ. Не можеше да каже дори и датата си на раждане! Говореше с беззъбата си уста: "Не жнам, не жнам, ама ще е било отдавна, онуй лято, когато Шарайво горяло..." - и в същия миг се шмугваше срамежливо в някой мрачен кът, уж неочаквано заета с неотложна работа. Целия си живот беше посветила на другите; сякаш се числеше към някоя тайна, вече измряла секта, сякаш някой добър ангел се беше предричил като гърбава седемдесетгодишна старица- птица, за да помага на най-нещастните сред момиченцата и момченцата. Нищо не търсеше и не искаше за себе си: всеки, който случайно минеше покрай нея, можеше да ѝ нареди каквото си поиска. Срещаха я например да мъкне хляб и олио и я пращаха да им купува цигари, диня; молеха я да им наглежда двора, докато се върнат или да открие изгубилата им се котка, а понякога и детето, което се е заиграло и забравило да се върне у дома, да занесе някоя заръка или да подържи поводите на коня, и тя винаги се съгласяваше, не от страх, а от вродена доброта. От позата на тялото ѝ, което притискаха прекалено тежки задължения, можеше да се разбере, че бог ни е натоварил с премного работа на земята през краткия ни живот: "Кой ще швърши вшичко това, кой ще шмогне да отиде на толкова много мешта, е-ех, бедни хора, ще ушпоят ли нявга малко да ше порадват на живота?"

Рядко някой виждаше Хайрия Пита да яде (Херцег често се питаше от какво изобщо живее) - обикновено стоеше край масата, на която другите обядваха, прегърбена, в позата на вечна слугиня, винаги загрижена станала ли е гозбата и ще стигне ли за всички, а когато я канеха да седне с останалите и да обядва или вечеря заедно с тях, отказваше,

като клатеше глава и се кълнеше, че вече е яла, кога - това никоой не знаеше! Само няколко пъти я беше видял на масата - това беше онази година, когато из града се разнесе вестта, че съюзниците са направили десант на бреговете на Нормандия, и още веднъж, спомняше си добре, когато Сараево окончателно беше освободено. Тогава Хайрия беше приготвила истински пир, На масата се беше появил дългоочаквания самун, в чиято мека среда, под хрускащата между зъбите коричка, беше капнато малко олио; беше направила баклава с печени орехи и отнякъде беше донесла печена агнешка глава. Изблещените агнешки очи ококорено гледаха Херцег от чинията. След като Хайрия довърши птичата си дажба, като си беше щипнала от всичко по малко, обърса с опакото на дланта устните си и отправи поглед към тавана, предполагайки, че тук някъде, над масата, би трябвало да се намира всемогъщият Бог: "Когато Аллах дава, тъй да е до гроб!" - въздъхна тя и в тази въздишка на клетата старица, която през целия си живот беше пълзяла тихо като буболечка, се криеше нейната религия на скромността, сляпата благодарност за всеки залък, който получаваме в тази долина на сълзите, неизмеримо възхищение от божията щедрост, накрая: благодарност, че сме живи и че ни е топло и сухо над главите, че не сме под дъжда, сред мъки, страдание или немилосърдие.

Никога не беше виждал Хайрия Пита в кревата: будеше се винаги преди него, а още рано сутринта я заварваше напълно облечена, във всекидневната си износена блуза, загърната с прекалено широко, очевидно мъжко палто, с дълги ръкави, които запръташе. Лягаше винаги след него и никога не се оплакваше от умора, нито пък някога я беше видял болна. Дали изобщо спеше?

Значи всеки можеше да заповяда на Хайрия Пита, пък и самият Херцег, който тогава беше момче, мислеше, че старичката му посвещава времето си, защото самата тя няма какво по-умно да направи с него. Вярваше, че ѝ прави услуга, като се съгласява на това „да му угажда“. Едва много по-късно, в зрелите си години, Херцег започна да схваща размерите на нейната тиха скромност и егоизма си, който му е пречел да обърне внимание на тази гърбава светица без личен живот. Разбра, че Хайрия е достатъчно силна, за да се отрече напълно от своята личност! Всъщност тя е била ангел, който се е съгласил да поеме върху плещите си греховете на всички хора по земята от сътворението на света до днес. Гризеше го съвестта, че е прекарал толкова дни и нощи край нея, без да се възползва от това да опознае бога отблизо. Сега, когато все по-често мислено отиваше в нейната стаичка, където всичко беше чисто и шумолящо, се питаше дали някога тя е била млада и все повече се уверяваше, че се е появила на света направо стара, на седемдесет години, забрадена с шарена кърпа, по която растяха зелени пълзящи растения - вечна като добротата в този свят, в който прекалено често ни се струва, че злото завинаги е победило.

Всяка неделя отиваха на старото православно гробище, където сред гъсталака от скромни надгробни паметници и килнати дървени кръстове, се издигаше последната останала собственост на фамилията Хаджи-Баняц: великолепна гробница от полиран черен гранит с рамка от бял вълнист мрамор. Отстрани висяха две кандила от шлифовано стъкло, които много напомняха на Херцег фаянсови фенери. В най-фин чернозем, донасян всяка пролет от Хайрия Пита с чувал до гробището, растяха цветя, чиито

имена Херцег не знаеше, но всяко листенце в тази задгробна нива, която той плевеше, браносваше и по време на сушите поливаше с лейката, представляваше за буйното му детско въображение повече от живо същество - това бяха цветя-знаци, чрез които мъртвите желаят да ни се обадят и ни съобщят за царството на тъмнината. Тук бяха поникнали тъмновиолетови цветя с причудливи бели шарки, с форма на спирали, звезди или мъртвешки глави, а имаше и цветя, които напомняха на току-що кацнали нощни пеперуди от страната на въздишките. Нежните зелени стъбълца бяха израсли от телата на заровените Хаджи-Банци; всеки от тези мъртъвци, чиито имена бяха издълбани в гранита, покрит със злато, имаше свое цвете. Белите и жълтите перуники с широки листа, за Херцег бяха старите хаджии - Гаврило и Петър (починали в мир през 1923), докато дребните цветове на крина, вечно неспокойни и потрепващи, представляваха нежните души на малките Хаджи-Банци, умрели от испанска треска, преди още да са проходили. Двамата близнаци, които само за миг-два се бяха спуснали на земята от някакво пересто облаче, от което идват децата, се бяха огледали около себе си и, след като установили къде са попаднали, бяха решили, че няма никакъв смисъл да останат за подълго тук - и отново се бяха върнали на небето, оставили след себе си само златни букви в гранита и душите си под формата на цветя, които грижливата Хайриина ръка беше повикала от земята и беше отгледала.

И както се бореше да запази каквото и да било от собствеността на Хаджи-Баняц, сражавайки се с тълпата, която обираше изоставените развалини, като скимтеше и мърмореше по своя нем начин, упорита като малък паяк, защитаващ паяжината си, и както пазеше в своя бордей всичко, което беше успяла да грабне и спаси - разешени бело-

черни обувки на стария Илия, чифт свещници и стъклен сервиз за сладко, две грамофонни плочи и развалена пишеща машина марка "Ремингтон" (накрая и Нико Н. Херцег, жив, който също принадлежи на стария Хаджи-Баняц) - така Хайрия Пита бдеше и над техните мъртъвци, търпеливо чакайки часа, когато някой от фамилията, на която кой знае защо беше служила вярно, ще се върне, за да му даде отчет и предаде спасеното. И колкото и да беше неимоверен гладът и крайна нищетата, в която живееха старицата и момчето, низвергнато от престола си на принц, тя никога не се подаде на изкушението да продаде дори и една от вещите, които криеше под пезула. Веднъж месечно среброто беше изваждано от стария дървен сандък и под светлината на свещта, зад затворените прозорци, затъмнени с одеяло, Хайрия чистеше всеки потъмнял екземпляр от прибора за два-йсет и четири души, който също беше успяла да изрови от пепелището. За да не чуят случайно съседите звъна на благородния метал, тя през цялото време, докато търкаше среброто, мъкнаше до безкрайност думите на някаква стара песен, като се вайкаше на края на всяка строфа, сякаш баеше и врачуваше:

"Ой, девойко, Стамболийо, Стамболийо!
Стамбул ти се е съборил, съборил!
Либе ти се разболело, разболело!
Либето ти ще умира, ще умира!
Че нека мре, щом ще мре, че нека мре!
Не можеш с туй си отмъсти, отмъсти!
Сколуфи съм закитила, закитила!
Момци съм си примамила, примамила!
И Алия Сарайлия, Сарайлия,
И Омер златаря, Омер златаря,
който кове пръстени, пръстени

и за ръце гривни, за ръце гривни,
а за глава златно клонче - златно клонче... "

И така, докато Хайрия се занимаваше с гробницата на Хаджи-Банци, тананикайки си под носа някакви само на нея познати заклинания, които кой знае кога и къде беше научила, слугувайки по къщите повече от половин век, Нико бродеше из гробището през гората от бетонни херувими, разглеждаше фотографиите на покойниците с избледнял цвят на керамична сепия, сричаше стихове, пълни с болка по онези, които завинаги са напуснали своите близки... Внимателно заобикаляше пресните гробове, обрасли с млада трева, плашейки се, да не би случайно да настъпи някой мъртвец по корема или главата. Галеше с пръсти гладките каменни лица на девойки с разпуснати коси, висеше се по клоните на плачещите върби, като разгръщаше страница по страница този алманах на гражданската смърт.

Така веднъж съвсем случайно откри някаква гробница, чиято пукната надгробна плоча беше отместена малко настрани тъкмо толкова, колкото е достатъчно да се провере оттам кльошавото тяло на момчето. Първо се вслуша в мрачната вътрешност на подземната раковина, която кънтеше, умножавайки дишането му, а след това се окуражи и се спусна в "долния свят" и така, стъпка по стъпка откри съвсем празна, вероятно ограбена гробница, в чиято челна бетонна стена беше издълбан малък олтар - всъщност параклисче, където откри по чудо запазена Богородица от синя майолика (художествена керамика с непрозрачна глазура, б. пр.). Чуваше как клокочат подземните води, които отмиваха плесента от всички стени и се изтичаха неизвестно къде през някаква пукнатина на пода. Седна на една бетонна пейка и подгъна крака. Наблюдаваше триъгълния къс небе над главата си. Значи тук живеят мъртвите, мислеше си той удивен

и същевременно уплашен. Не си спомня точно колко беше прекарал първия път долу, в задгробната килия, сред мъртвите съседи отляво и отдясно, от юг и от север, докато отчаяната Хайрия Пита го търсеше, лутайки се из лабиринта от чимшири и кипариси, разгръщаше плачещите върби, спъваше се в тежките вериги и гирлянди. Момчето сякаш беше "вдън земя пропаднало"! Накрая го откри слабо ехо от старческият й глас: "Нико, Нико, обади се де си!" - и той почти замаян от застоялия въздух излезе от гробницата сънлив и заслепен от разкошния слънчев ден, като се смееше на Хайрииния страх. Не й откри тайната на долния свят и често отиваше да поседи малко под земята, винаги, когато Хайрия се захласнеше по цветята, докато един ден не намери гробницата затворена: мъртвите изглежда се бяха върнали от своя излет! В някои по-късни постъпки на Нико Херцег мнозина зложелатели виждаха порядъчно жестоко равнодушие: "Как си могъл?!" - питаха го след интервютата му с умиращи, на които тикаше микрофона под едва доловимия им дъх. Подобен въпрос потрепваше неизговорен върху устните на онези, които го наблюдаваха как хладен и равнодушен изпраща до гробището най-близките си приятели и колеги, без нито една сълза, трепване или какъвто и да е признак на състрадание, а дори, както бяха забелязали някои, и с почти подигравателна усмивка в ъгълчето на устните! Но Херцег не беше безчувствен! Само че прекалено често се беше озовавал в близост до смъртта още от малък и затова вярваше, че и за смъртта, както и за самия живот, е необходима дълга подготовка и безброй тренировки. В края на краищата, не трябва да се забравя, че Херцег беше ДЕТЕ НА СМЪРТТА - нейно чедо, пуснато да се върне изпод тъмното кадифено крило сред живите още онзи април, , когато тази сива дама беше пощадила само него, за да бъде за

известно време свидетел, дотогава, докато и на него, както и на останалите смъртни, не му дойде редът. Той още като дете беше ТАМ ДОЛУ и повече не го беше страх от празното ехо, из което се лутат сенките на мъртвите. Окопаваше и поливаше душите им, преселени в перуника, в крин, в градинска теменуга и шибой - те имаха свой таен договор. Редом с милиардите хора от планетата Земя, които се блъскаха да стигнат до някаква цел, до местенцето си под слънцето, криейки се, убивайки и пречейки си един на друг, биейки се и хапейки, чакайки на безкрайни опашки, тичаше и той, Нико Херцег, тъпчеше и беше тъпкан, но всичко това вършеше само една част от него - само онзи Херцег, определен за състезание, предопределен за игра, докато другият клечеше задрямал в изоставената гробница, от която бяха избягали мъртвите, долавяйки как горе, на повърхността на земята го вика гласът на Хайрия Пита, неговата втора майка:

"Нико, Нико, де си? Обади сееееее...!"

Докато чака малкия Херцег, му се струва, че никога не е очаквал някого с толкова любов и копнеж. И сам се учудва на непредвиденото раждане на Нарцис от пепелта на фалшивата скромност, в която той толкова дълго беше вярвал, мамейки и себе си, и другите. Срамува се от това мъчително признание. Но кой друг ще е той, ако не Нарцис, загледал в собствения си лик, не в какво да е отражение във водата, а в самия себе си на десет години? И този Нарцис, от когото отдавна се беше отрекъл, а, за да скъса всички връзки с него, беше затворил в някакво дълбоко тайно подземие, разби ключалката, преплува през времето в свободен стил, за да се слее с обожаваната представа за себе си, от-

вратително смесил сън и действителност. Време е да погледне истината в очите!

Какво са всъщност бляскавите кариери и какво е тъй нареченото "напредване" в живота, какво кара някой недоляган малчуган след много себеотричане да се издяла в популярна уважавана личност, напълно улегнала и преуспяла, ако не невероятната любов, която всеки изпитва към себе си, по-точно казано - към мечтата за себе си и своя разкрасен лик, а всички усилия да се научим на добри обноски, да усъвършенстваме дикцията и езика си, да намерим подобаващо облекло, което да е най-подходяща рамка на този официален портрет, страхът да не ни уловят в някаква грешка и да не станем за смях - какво е това, ако не показване на скрития нарцисоиден блясък, за който не смеем да си признаем дори и в моментите, когато внимателно наблюдаваме лицето си пред огледалото? Не се ли връщаме често в мислите си към онези дни, когато, по собствена преценка, сме били още далеко от съвършенството? Не се ли лутаме из тъжните си неуспехи и оскъдните си години само за да се наслаждаваме по-пълно на височината, до която сме се добрали? Гледаме самите себе си от тези снежни върхове на успеха как залитаем млади и наивни, опипвайки тъмнината с изпънати ръце; лутаме се из объркани лабиринти и от сълзите и отчаянието си извличаме скъпо заплатени поуки, а животът ни шамаросва отляво и отдясно, докато с последни сили пълзим към себе си - днес.

Нико Херцег държеше своя Нарцис на верига по-строго от останалите хора, тъй като добре знаеше какви неприятности може да му донесе в безпощадната война, която от години водеше със средата си. Беше развил мимикрия и хитрост, стана шампион по лицемерие, а любезността беше главното му оръжие. Взимаше хората около себе си за оби-

кновено гориво, което ще изгори в първата или втората степен на ракетата, необходима да го изнесе далеко извън обхвата на онова, от което му се гадеше - преди всичко извън обсега на нищетата и посредствеността. Разбрал, че в тази война никой не му помага, нито пък е запален по него, той знаеше добре, че е сам сред вълците и че ще успее само благодарение на неразбирателството помежду им. Нищо не му беше подарявано и всичко си взимаше сам, като изтръгваше успехите си по вече известния ни дръзко-учтив начин. Първото и най-важно правило в живота му: след като успехът не зависи от другите (ако зависеше, те сигурно нямаше да му го предоставят!), ще напредва чак дотогава, докато моторите му са в ред, а това засяга само него. Поради това лукавството му се беше развило до такава степен, а самият той беше така нащрек, че в моментите на пълен успех и тържествуване, когато по някаква ирония, най-често точно онези, които преди това го бяха критикували и се бяха опитвали да му попречат, му честитяха с озарени лица, успяваше да обуздае победния вик на Нарцис и с възможно най-въздържан глас да увери ласкателите, че вероятно се касае за някакво недоразумение и че цялата работа далеч не е толкова свършена, както се представя сега; самият той най-добре вижда всичките й недостатъци и "празноти". През това време множество от малки отчаяни момчета - всичките познати му от сиропиталищата и дворовете от покрайнините, от улицата, от пепелищата, от мрачните блокове и чакални трета класа по малките гари, ревеше и палеше знамена в триумфа си - искаха да излязат, но той им заповядваше да останат вътре и да не се опияняват от успеха: трябва да бъдем нащрек, говореше им той, щастието на война е непостоянно и неприятелят само чака да ни изненада неподготвени, докато спим! Отиваше съвсем сам до хотелите във фе-

стивалните градове, в които попадеше, и дълго стоеше пред огледалото, успокоявайки разочарованата тълпа от тъжната си младост, която искаше месо, пиене, игри и жени. Нима това е ТОВА?" - питаше се той, застинал в успеха си, сам против всички.

И тъй, той потискаше своята нарцисоидност колкото се може повече и самият почти беше повярвал, че никога не ѝ се е подавал (ама че къса памет!), но ето, тя ненадейно го беше обсадила и сега какво друго беше той, ако не буквалният, зле гравиран Нарцис, който вече десетилетия се влачи из учебниците по гръцки и латински и илюстрациите на "малките митологически речници" - гол, както и самият той, и тъпо загледан в собственото си отражение, подмладено с двайсет и седем години; сам със себе си на морския бряг, сляп и глух към всичко, освен към мъките и удовлетворенията, през които ще трябва да премине онова момче.

От какво живееха през време на войната?

Хайрия всеки ден отиваше да работи по чуждите къщи, където като награда за труда ѝ даваха остатъци от храната и износени дрехи. Понякога дори и счупени играчки за Херцег. Къпеше и мъртъвци, а те бяха повече, отколкото през мирно време. Всяка сряда, на пазарния ден, изнасяше на Башчаршия билки, които тя и Нико беряха по склоновете на Требевич и покрай реката. На малката им сергия лежах старателно подредени снопчета чудодейни растения. Върху всяка изсушена китка беше закачена бележка, на която малкият Херцег, с хубавия си, леко полегат почерк, изписваше името на билката и всичко, от което лекува.

Имаха винаги БАБИНА ДУШИЦА, която расте по изложените на слънце ридове, в крайпътните канавки и по

синорите: с нея се лекуваше натровен стомах и суха кашлица. Продаваха ПЕЛИН за подобряване на апетита (беряха го край оградите), а сушаха ЗВЪНИКА (тайнствения КАНТАРИОН) и ЛАЙКА, от които се варят чаеве за успокояване на колики. Хората най-много купуваха билката ЖИВОВЛЯК; широките му листове се налагаха върху рани и тежки травми, а служеше и като сигурен лек при змийско ухапване; лилав МЕНТОВ ЦВЯТ за болна жлъчка и босилек, който подсилва и успокоява болни нерви. По влажните и сенчести места в мрачните гори зад австроунгарските бункери, където често откриваха незаровени трупове, търсеха КИСЕЛЕЦ, чиито листа са добри да заздравят разклатени зъби и да укрепнат разранени венци. Най-голямо удоволствие за Херцег беше, когато по сухите каменисти върхове на околните планини открие храста на СЕЛИМА (на ср. милодух), от който се варят лекове за облекчаване на задуха. Варваше, че сред тъмнозелените листа без дръжки действително се крие някакъв малък мил дух и че един ден, когато изскубнат храста из корен, ще го хване да влиза в подземния свят на духовете, където се изпълняват всички желания на децата. През пролетта беряха липов и глогов цвят, от които се варят приятни чаеве за лечение на тялото и душата. Хайрия го беше научила да разбира немия говор на билките и да разпознава ядливите гъби - месестата булка и манатарките (които после нарязваха, нанизваха на връв и сушаха за супа), от отровните: МУХОМОРКА, ДЯВОЛСКА ГЪБА и БЪЛВАЧКА. Промъкваша се в селските обори като малки крадци, за да намерят в торта' най-вкусната от всички гъби - ПЕЧУРКАТА, която расте от юни до ноември. Някои от гъбите ядяха пресни, а пък други варяха или пържеха в тигана. Между Успение и Рождество Богородично, когато лятото беше към края си, по червеникавите склонове на Требевич

започваше да се "разпуква" лешникът. Из градините под Седам шума (Седемте гори) беряха вкусен касис - малки градински бисери с пурпурен цвят, а сред развалините в изобилие растеше коприва, от която варяха силна и питателна чорба. Херцег си спомня и жълтата иглика, която расте край пътя; от нейните листа Хайрия печеше зелник. През есента крадяха тикви от селяните, печеха ги на големи парчета, а семките сушаха на слънчевия покрив на Хайрииния бордей. Старицата му даваше да гризе и смуче хранителния корен на сладката ряпа и "чуканчето" на зелето. Природата сама се грижеше през лятото да облекчи някак си глада на градските бедняци. Херцег си спомня, че по време на войната имаше много мушмули и диви скоруши. През една от военните години сливите бяха родили като никога, и селяните от Васин хан им дадоха да си наберат толкова, колкото можеха да натоварят на една малка количка с дървени колелета. Във взет назаем от комшиите казан, свариха шест буркана петмез от сливи. В пъкъла на този казан, по чиято повърхност клокочеха мехури, сякаш се варяха грешници в големи мъки. Петмезът беше сладък и лепкав.

Все пак през военните години Херцег беше постоянно измъчван от неутолим глад. Всичко, което поглъщаше, ни най-малко не можеше да усмири глухото недоволство на младия стомах. Зимните дни донасяха еднообразна до втръсване храна: глетав хляб от трици и картофи, вечния качамак и рядката "айнпрен" чорба, която се готви от разредено брашно и изпържени главички кромид с няколко капки мазнина, ако имаше. Омръзнаха му вечните баници от картофи, чието еднообразие не можеше да бъде преодоляно дори от изключителното готварско въображение на Хайрия: печени на парчета или "вити", винаги запазваха същия си блудкав вкус. Понякога с бой или подмазване си извоюваше

правото да върти в двора на гостилничаря Хасан ръжена, на който се печеше овен; трябваше с часове равномерно да го върти и от време на време да го полива с бира, за да се зачерви кожичката му. Щастливият избраник за тази свещена длъжност можеше да топи филии хляб, донесени от къщи, в соса - стопената лой, която капеше на черната ламарина. Мечтаеше си как някога ще стане достатъчно богат, за да купи и двата бъбрека, и овнешката опашка, която ценеше най-много. Хайрия от време на време миеше чиниите при този гостилничар, затова им позволяваха да си занесат в къщи овнешкото шкембе. Вечер в гостилницата ставаше опасно. Пияни войници стреляха с пистолети по паница.

Херцег с ококорени очи гледаше войната на възрастните!

Видя различни войски: свирепи усташи в черни куртки от Францетичевия легион, подкупни домобрани (опълченци, б. пр.) със запретнати ръкави на зелените униформи и мазни космати черкези от армията на украинския генерал Власов, които се изкачваха с пъргавите си кончета с дълги сплетени опашки по стълбите на казармата; узна за немската военна полиция с метални полумесеци на гърдите, за войниците от SS щурмова дивизия и прашната немска пехота, мургавите италианци от юг с черни къдрави коси и онези, опасните, които носеха къси тъпи карабини.

Умееше да разпознава агентите от тайната полиция по дългите кожени палта, които стигаха почти до петите им, и по шапките, нахлупени над очите им.

Видя и Макс Лубурич в черна униформа, обкръжен от телохранителите си. Когато завърши войната, заведеха цялото им училище в мазата на Лубуричевата вила на стара-

та Скендерия, където им показаха казани за варене на хора, специална ютия, с която горели затворниците, вериги, клинове и широка дървена маса, чийто плот беше още мазен от пот и кръв. Говореше се, че усташите принудили заловени младеж и девойка да се любят на тази маса, а след това ги съсекли с касапски сатъри.

След полицейския час, дълбоко под Хайриината къща градът гасеше всичките си светлини, поради опасност от съюзнически бомбардировачи, превръщайки се в глуха тъмна яма. Чуваше се само приглушеният бумтеж на мотори и по някое изсвирване, последвано от изстрели.. Пусна се слух, че усташите колели наред децата на избягалите комунисти. Херцег заклрнаше Хайрия да не го предаде, мятайки се в треска:

- Не ме давай, Хайрия, моля те... Не ме давай на тях...

Няколко дена преди освобождението видя обесени на Марин двор. Някой им беше събул обувките и ботушите и те се люлееха от вятъра с посинели глави, с лица, отвратителни от срещата със смъртта. Никога след това не откри по-подходяща илюстрация към "Балада за обесените" на Франсоа Вийон.

По време на войната бяха затворени основните училища и затова Хайрия го заведе в манастира "Св. Августин", където трябваше да се молят на бога преди започване на часа. Малките католици склучваха ръце, православните ги държаха скръстени на гърдите, а мюсюлманите стояха свободно отпуснали ръце. Учителка му беше сестра Йозефина. За добър успех получаваха свети иконки, които обикновено представляваха Магдаленината кърпа или св. Франциск Асизки как разговаря с птиците. Из коридорите лежаха смъртно уморени прашни войници от групировката армии "Е", които едва се бяха довели от Гърция, където ги бяха

разбили съюзниците. Някои от тях погалваха малкия Херцег, когато влизаше в клас, защото беше светлокос и приличаше на техните деца. Нямаха обувки; краката им бяха омотани с парцали и бинтове. Докато умираха по бетонния под на коридора, легнали върху мръсните си раници, децата сричаха в хор:

"Ела, Момо, ела!
Ето мама, Момо!
О, мамо, мамо!
Ела, мамо!
Иса и оса...
Къш, осо, къш!
Мима и Марина,
носят на сърнето
сол и слама - ето..."

Сестра Йозефина им разкри тайната на душата:

"Всеки от вас има душа и когато умре, душата му ще се превърне в птица и ще отлети на небето..."

После пак се молеха и ромона на детските гласове се носеше из акустичните коридори на манастира:

"Ave Maria Gratia plena Domine tecum Benedicta tu in mutieribus e benedictus fructus ventris tuis Jesum..."

Думите на тази молитва ледено отекваха, като снежни кристали през зимните дни, когато се пука дърво и камък. Не разбираше смисъла им, но в тях студено звънтяха камък и метал.

По обяд, на връщане към Хайриината къща, извиваше врат, гледайки как муезините се качват на минаретата на джамиите и се вайкат над облаците над чаршията:

"Аллахю екбер, Аллахю екбер, Аллахю екбер, Аллахю екбер, Аллахю екбер, Аллахю екбер, Аллахю екбер, Аллахю екбер..." - и към четири-

те страни на света. Пееха с високи тенори на скопци, от които напираше някаква сподавена тъга и жажда за небето.

"Аллахю екбер! Мохамед ресул аллахъ..."

Във фонтана сред сенчестия двор на Бегова джамия, на която пишеше: "КАМЪК НА ИВАН КАЧИЧ - ПУЧИЩЕ, БРАЧ", се къпеха гълъби.

Най-последно видя победата.

Победата, всъщност, беше отначало само един човек на запенен бял кон, чиито слабини бяха окървавени от шпорите. Този човек разиграваше коня по улицата, така че под копитата му изкачаха искри. Човекът стреляше във въздуха с руски автомат с кръгъл пълнител, опрян в рамото, а конят се движеше някак си косо, като се блъскаше в оградите, сякаш градът му беше прекалено тесен; хлъзгаше се по гладките влажни гранитни павета, докато го разиграваше ездачът му, по когото потракваха една о друга закачени гранати, бинокъл, кожена сумка и пистолет...

Над покривите свистяха куршуми "дум-дум" и ракети. Хората тичаха по улиците и се целуваха.

- Дай да гръмна веднъж! Дай да гръмна веднъж! - тичаше Херцег подир един войник с шинел и го дърпаше за полите. Войникът стреляше тичешком. Спря за миг и за да се отърве му даде шмайзера си.

Така за пръв път стреляше по звездите.

След това видя в една порта как някакъв човек с треперещи пръсти припряно зашива червена звезда от сукно на филцовата си шапка "борсалино".

Видя и един младеж, който тичаше, хванал се с две ръце за стомаха.

- Някой ме улучи... - простена със стиснати зъби на Херцег, който го гледаше в недоумение. - Някой ме уцели, оо, майчице!

Падна на тротоара, като учудено гледаше момчето, сякаш и сам не вярваше, че смъртта е толкова проста и възможна, но Херцег изтича нататък, към Ипотекарната банка на главната улица, където тази вечер бяха безплатни трамваите. Вози се осем обиколки през града, като гледаше от високо задръстените улици, народа, който се весели и танцува.

Видя как изнасят мъртвите и ранените от разкъсаното козарашко хоро, в чийто кръг до преди малко бяха скачали момък и девойка. Говореха, че от колана на младежа се откачила бомба "крагуевка", докато играел, и че експлодирала; умрял така - както играел. Говореха: "Красива смърт!" - и продължаваха да танцуват.

В трамвая се качваха задъхани танцьори на виенския валс "Вино, песен и жени", който ехтеше из озвучения град. Девойките носеха копринени чорапи с черен ръб на прасеца. Имаха хубави крака. Връщаха се в началото на улицата, горе при Големия парк, за да започнат нов кръг от валса.

Видя как един млад войник лежи на тротоара и как тикат някакъв ключ в стиснатия му юмрук. Говореха, че го е хванала "нервната" болест. Мяташе се и викаше в транс:

- Връзка, връзка, другарю, дръж връзката...

На другия ден започна училище. Това вече не беше никакъв манастир "Св. Августин", а истинско народно училище.

През голямото междучасие децата блъскаха с чанти по главата едно момче, чийто баща бил предател. То криеше главата си с ръце и мълчеше. По луничавото му, изцапано с прах лице, течаха сълзи, но то не хленчеше - не казваше ни-

то дума. Само покриваше главата си с ръце, докато отекваха тъпите дрънчащи удари на ученическите чанти. Търпеше заради баща си. Херцег често вижда как нещастното му кльощаво тяло се гърчи в ъгъла на мръсната класна стая и как белите му тричетвърти чорапи, които му е обула неговата майка за първия ден на новото училище, стават сиви и мазни развлечени парцали.

Децата по това време бяха жестоки почти колкото и възрастните.

През свободното си време разглобяваха немски ръчни гранати с дървени дръжки, за да измъкнат от тях ценните дълги жълти пръчици барут. Когато се запали една такава пръчица, свисти по земята, като оставя след себе си следа от черен дим. Затова много Херцегови връстници днес нямат всички пръсти на ръцете си.

В една изоставена вила на Обала (Брега), от която бяха избягали проклетите буржоа, децата свиреха на бяло пиано с изцапани клавиши. В къщата все още се чувстваше неотдавнашното присъствие на красивите дъщери на буржоата, които бяха заминали с немските си любовници. Херцег никога дотогава не беше виждал бяло пиано и търпеливо чакаше да му дойде редът да посвири малко. Можеше с два пръста да изпълни мелодията:

"Горд съм, че съм партизанин,
а не всеки е такъв!..."

Немски пленници в зелени дрипи разчистваха развалините. Херцег отиваше с другите момчета да седи по зидовете и да ги гледа. Веднъж един извади фотография от джоба си и му я показа, като приветливо се усмихваше. На снимката се виждаше някакъв негов връстник, същински Херцег! Стана му жал за този пленник, но се срамуваше да го покаже и затова се изплю в неговата посока и слезе от

зида. Войникът прибра снимката в джоба на рубашката и продължи да копае.

На първия отряден сбор учителката попита кой е сирак от войната. Вдигнаха се десетина ръце, но се оказа, че само Херцег Н. Нико няма нито баща, нито майка и затова го избраха за пионерски комисар.

- Е, господин комисарю - каза дядо му, - хубаво наредихте тази страна! Казвам Ви го аз, Илия Хаджи-Баняц, а Вие спокойно ме докладвайте, където си искате...

На Херцег му беше странно, че дядо му говори с него на "Вие"!

- Какво съм виновен аз? - попита той.

- Виновен сте, господин комисарю, виновен сте... - продължаваше дядо му. - Кой от нас ни е комисар? Вие или аз! Всичко ми отнехте, господин комисарю... Ама нищо! Нищо!

Откакто се върна от Англия в износен костюм от харис-туид, Хаджи-Баняц пиеше сам-самичък в кухнята. От района им дадоха жилище в една от бившите му давани под наем големи грозни къщи, на усойно място, близо до старата православна църква, в задната част на сградата, до чиито прозорци никога не достигаше слънце. Къщата беше порутена и като прокълнатата. В нея живееха множество постоянни и временни обитатели. На общите квартири не достигаха клозети, като около тях винаги се водеше война и обитателите ходеха по малка нужда по стълбището или в коридорите. Всеки ден избухваха кавги, които обикновено завършваха с бой; биваше изкъртена с рамо нечия врата, а понякога я разбиваха и с брадви. Херцег избягваше колкото се може повече тази кутсузлийска сграда, пълна с омраза, съмнения

и подозрения, зловещия вой и съзливия дъх на вятъра, който разнася пепел и отпадъци из нея, тропота на пиани нозе и писъците на застрашените, и почти жумешком се шмугваше през обълвания коридор до дядовата си квартира, където заварваше стареца обикновено до масата, с раирана пижама, която не събличаше денем и нощем. Облакътен край стария "Телефункен", Хаджи-Баняц приличаше на величествените руини на някогашния могъщ човек. В празната квартира, почти без мебели, освен една спалня, изтърсена по средата на просторната стая, която се осветяваше от една крушка (тя висеше като светеща сълза само на жицата), без други съжителци, освен Нико и Хайрия Пита (сякаш нищо не се беше случило, старицата продължаваше да идва всяка сутрин) - момчето и дядо му, свързани завинаги от общото нещастие, се виждаха единствено преди лягане: единият, изморен от игра и вълнения, които му носеше всеки нов ден в освободения град, другият - грохнал, напълно побелял, все още не се решаваше да закрочи в новия свят, който се раждаше от развалините на довчерашния му живот. В лицето на този едър, отслабнал старец, около чието кокалесто тяло се вееше като бяло знаме незакопчаната му пижама без половината копчета, Херцег ни най-малко не можеше да познае щастливия си дядо от времето преди всеобщата разруха - онзи шумен веселяк, който пускаше грамофонни плочи и го разнасяше на раменете си из високите стаи. Склерите му бяха кръвясали, а побелялата му брада беше набола като стърнище от въсърнатата му, пергаментирана от дим кожа. Все пак го обичаше, както се обича последната останала следа от собственото потекло и изгубено щастие, и правеше всичко, за да му угоди и случайно да не го обиди, което беше твърде трудно, почти невъзможно. Илия Хаджи-Баняц например имаше обичай вечер да му преглежда тетрадките;

впрочем те бяха само повод за възпитаване и развиване на самовъзбуждащо ораторско умение в една въображаема съдебна зала, където като обвиняем нападаше новата власт, чиито стъпки, само като ехо от домашните работи на момчето, стигаха до кухнята на самотника, в която старецът бдеше денонощно.

- Значи да видим как стоят днес нещата! Какво важно научихме? - започваше Хаджи-Баняц един от своите дълги монолози, като взимаше тетрадката на момчето. "Земята - на селяните, фабриките - на работниците"! Ей богу, чудесно! Добре сте го измислили... А какво съм тогава аз, по дяволи-те, ако не работник? Имал ли съм за тези шейсет години, през които съм се бърхтил, поне ден почивка? Ако не бях аз, щяха да изпукат от глад две хиляди голтаци и самундушмани, на които осигурявах работа в гората и във временните складове, и още пет пъти по толкова от семействата им! Да, господин комисарю, ако не беше старият Илия Хаджи-Баняц (питайте когото искате по чаршията и из цяла Босна, питайте ако искате и Югославската кралска банка за бонитета на горите ми!), ако не беше, значи, този стар глупак, който жертваше всичко, докато не започна да храчи кръв, щяхме да видим как щеше да изглежда дърводобивната промишленост днес, в нова Югославия! Вие, господин комисарю, вероятно знаете какво е това "Шипад"?

Херцег не знаеше, но за всеки случай кимна с глава, за да не ядоса дядо си.

- Е, та Илия Хаджи-Баняц и на самия "Шипад" в Англия и Гърция даваше кредити! Идваха при мене да ми искат съвети кои гори са за сеч... - продължаваше огорченият старец, ставайки от масата. - А когато Илия Хаджи-Баняц започваше, тези господа не искаха и да го погледнат! Какво правеха ли? Гонеха проститутките от Сахер във Виена, ка-

раха къочеци на файтони до извора на Босна! Какво беше за тях Илия Хаджи-Баняц? Пролетарий, ето какво! П Р О - Л Е Т А Р И Й ! А сега, когато пролетариите дойдоха на власт, сега Илия Хаджи-Баняц е капиталист! И за твоя баща бях такъв, защото този нещастник никога и не е правил нещо друго, освен да се среща с разни мошеници и пройдохи, пътуваше из околностите да бунтува народа (това мога и да подпиша, ако трябва!) и ме плуеше из Сараево, където свърнеше...

Докато старецът се въвираше в лицето му, Херцег спокойно гледаше подпухналите му очи, кръвясали от дима и пиенето, които се бяха вторачили без да виждат нещо изпод навъсените побелели вежди, набръчканото чело и острата като четка бяла коса. Изобщо не разбираше с какво се е провинил пред този добър старец, който му беше донесъл от Англия жълти обувки с подметки от суров каучук (наистина с два номера по-малки и Херцег ги носи няколко месеца, куцукайки, с изранени крака, но въпреки това не искаше да се раздели с тези тъй редки, скъпоценни, ала така болезнени обувки!). С какво се е провинил той и с какво останалите хора и защо старецът се ядосва и беснее от гняв, когато всички по улиците се радват и пеят - къде е недоразумението? Когато го обвиняваха, заплашваха или хокаха; когато му четяха конско, като се наслаждаваха на гласовете си и на разумните и неопровержими за тях доказателства, в очакване Херцег да си вземе бележка, дори и да ги възприеме, момчето вдигаше всички мостове, довел до съвършенство вътрешното си неприсъствие. В тези моменти той започваше да гледа устните на говорещия, сякаш ги вижда за пръв път; отделени от главата, зъбите и изобщо от смисъла - две розови рибки, които отварят и затварят тъмния отвор на устната кухня; разглеждаше съдържано развалените зъби, ми-

глите, или съсредоточаваше погледа си в някоя бенка, белег, пъпка, каквото и да било - може би само издуваше ноздрите си, от които се показваха косъмчета, а думите, отправени към него, отскачаха от невидимия отбранителен щит на това неприсъствие, без изобщо да докоснат сетивата и душата му, сипеха се като монотонния шум на далечна чешма, съвсем изолирани от своето предназначение.

- Често се питам дали нещо от това, което говоря, достига до твърдоглавия ти мозък? - напразно се мъчеше от време на време някой учител, възпитател или дружинен ръководител. - Дали изобщо ме чуваш?

- Слушам Ви... - отговаряше Херцег с устни, без да може да откъсне поглед от потръпващата гуша или нереалните ушни миди.

- Да, да, мой комисарю, позволете ме да Ви запитам: а къде е моята триетажна къща на Александрова и пететажната на Куловичева? Какво стана с дъскорезницата ми на Маглич? Къде е фабриката ми за суха дестилация на дървесината? Къде е магазинът ми, къде е дъщеря ми и... синът ми? При кого сега е моят телекс? И ще си зададем въпроса: кой отмъкна грамофона ми; къде са акциите ми от Босненската индустриална и търговска банка и акциите от Сръбско-швейцарската банка на Парижка 7; къде се дянаха конете ми от конезавода в Хан-Пиесак и къде са двете ми коли, а къде са ми по'лиците, златото, мебелите, дявол да го вземе! - въпроси, на които Херцег не можеше да отговори другояче, освен с порой сълзи, след което Хаджи-Баняц започваше да обикаля около масата и да говори, че комисарите не бива да плачат - чул, че те били смели хора, във всеки случай достатъчно смели, за да отнемат на един Хаджи-Баняц всичко, което с честен труд бил изкарвал през целия си живот, от десетгодишна възраст, когато, дошъл от далечно планинско

село, започнал да учи занаят при стария Теофанович; печелел и губел, банкрутирал и пак се изправял на крака, плащал данък, дългове и полици, давал "божието богу, кесаревото кесарю"! - без да е задлъжнял на някого с нещо, и така станал човек, който може спокойно да погледне всекиго в очите, за да стигне накрая - "ето, погледнете ме добре, господин комисарю, до просяшка тояга: КИРАДЖИЯ (квартирант) в собствената си къща!" - той, който толкова бил дал на тази нещастна страна, ето как му се връща това негово добро!

Докато Херцег четеше в дъното на старческите зеници (когато очите им се срещнеха на разстояние само от десетина сантиметра) отчаяние и безсилен гняв, Хаджи-Баняц откриваше в лунатичния му поглед непоколебимото постоянство на червения му баща: някаква предизвикателна дързост (която никога и не криеше) да се атакува частната собственост, държавата и редът, страната, кралят, та дори и богът, ако трябва! Да се атакува всичко, което Хаджи-Баняц, заедно с останалите честни индустриалци и търговци, с години бил изграждал и създавал от нищото. Мразеше този човек, въпреки че вече беше мъртъв, а ревността му разкъсваше сърцето, когато в момчешкия поглед откриеше, че онзи книжарски помощник е останал, продължава и живее - вечен и неунищожим. Същевременно беше луд от любов по сина на своята галеница, чийто чуден цвят на очите беше наследил, правилно очертаните й устни с трогателна отзивчивост в ъгълчетата, нейната кестенява коса, която по съвсем същия начин, както у нея, Оливера, разцъфтяваше в светла къдрица над челото, затова се извърещаше от момчето, задушен от дълбока, раздираща кашлица и от любов, която се опитваше да удави с нова чаша ракия, казвайки на Херцег:

- Върви сега, лягай, дядо ще дойде да те целуне след малко...

На Херцег му се спеше, но не можеше да остави стареца сам, и държеше насила отворени очите си, докато старецът продължаваше да води със самия себе си безконечни спорове, където в някой момент беше обвинител, в друг - обвиняем, който извоюва окончателна победа пред препълнената съдебна зала и заслужава аплодисменти. Изморени от буйните емоции, и двамата заспиваха край "Телефункена", от който се чуваше прегракналият и заглушаван, много далечен глас с чужд акцент, от Радио Лондон - думи, чийто смисъл не можеше да различи поради къркоренето и пищенето, но чийто съпровождаш звук за дядо му беше единствената убедителна истина! За него не беше важно толкова, дали щеше да чуе някоя новина или вест, която комунистическата цензура била скрила с пропагандна цел, колкото от инат да поддържа връзка с онзи, нереален за момчето, остров, заобиколен от мъртви оловни води, откъдето долитащите гласове говореха, че комунистите трябвало да уважават свещената частна собственост на ощетените търговци и богаташи: "Свободният свят няма да позволи да пропаднете и да останете без нищо!" - слушаха, а дядо му пиеше слаба ракия, с парченца травнишко сирене и резени домат за мезе, понякога и със сардела, в чието масло топеше среда от хляб.

Хайрия пък през деня оправяше стаите, в които живееха, и им готвеше по-добре от онова, което дотогава ядяха тя и Херцег в нейния бордей, така че момчето се позаглади като започна да наддава на килограми. Във всеки случай, изгуби изгладнелия си вълчи израз от военните години, когато постоянно търсеше нещо, което да сложи в стомаха.

Народната власт, която беше поела горите и дъско-резниците на дядо му, предложи любезно на Хаджи-Баняц

място на съветник в бившата му собствена фирма, като искаше да се възползва от неговия опит и международните му връзки в търговията с дървен материал. Тежката индустрия се развиваше и изграждаше с босненските гори - единственото благо, което тогава можеше да се изнася за чисто злато. За да можеше да се купят необходимите машини, храна, облекло, за да можеше да се плаща на чуждестранните специалисти, които не се съгласяваха да работят на по-ниска от своята цена, сечаха се денонощно гъстите босненски гори, а Илия Хаджи-Баняц от своя страна не разрешаваше сечта, привикнал на мирновременен стопанисване, когато за едно отсечено дърво се засаждаха две фиданки. При това неговото хронично огорчение ни най-малко не беше в съзвучие с общия полет и въодушевление, с което довчерашните работници и чираци поеха нещата в свои ръце. На всички пречеше този намръщен, свадлив старец, който по никакъв начин не можеше да се примири с факта, че самият той не е стожер на всички начинания (светът вече не се въртеше около него) и му се струваше, че непрекъснато го отбягват и работят "зад гърба" му! Напусна тази работа и се заопитва да се задържи в търговията на дребно, но оставаше все по-малко поле за изява на частните предприемачи, а и той самият не беше на възрастта, когато е възможно да започне отначало. Огромната му жизнена сила сякаш се беше стопила през тежките години на острова, когато схвана, че за довчерашните си британски партньори, които редовно му честитяха Коледа и Нова година, изпращаха му шотландски платове и златни автоматични писалки, не значи много, отделен от своите гори и дъскорезници. Но деловият му нюх към стоката, на която тепърва предстои бъдеще, превръщаше и най-дребните сделки в смели търговски начинания; в края на всеки ход на Хаджи-Баняц, започнат ей-така, между

другото, като че ли случайно, със закупуване на няколко свине, телета, кокошарник или запустял сливак, се раждаше голямо държавно предприятие, от което, щом то навлезеше в работа, го отстраняваха или сам се оттегляше. Така стана и с босненските килими (нае десет тъкачки да ги изработват в един изоставен склад), и с херцеговския тютюн, и със сливовите плантации в Посавина, да не изброяваме всичко, което Хаджи-Баняц започваше, внедряваше и уедряваше, а след това ненадейно напускаше, като навличаше пижамата без копчета и обидата, че не го смятат за свой и че не получава дължимото признание. Някъде дълбоко в себе си изобщо не можеше да си прости неучастието си в последната война, където всички получиха почести и заслуги, а той гниеше при англичаните, преживяйки спестяванията си, докато не надживя и собствените си деца. Все повече пиеше сам.

Накрая се задържа като помощник на един башчаршийски златар. Никой не можеше по-добре от него да прецени на око стойността на накитите, които донасяха за продаден обеднелите ТАШЛИХАНСКИ семейства. Седеше в малкия златарски магазин като случаен минувач, който се отбил да изпие едно кафе, а тъй като се намирал от другата страна на златарския тезгях, от страната на купувача, можеше по-безпристрастно да прецени тежестта на някое нещастие, поради което се и продаваше златото. Халки, обици, свалени от скъпи покойници, златни наполеони, бутнати под възглавницата в люлката, когато кръстниците дошли да видят новороденото; злато от зъби, пазено за краен случай, златни верижки, получени на някой рожден ден, абитуриентски часовници, отличия, платени с връзки и кръв, семейни реликви, медальони, от които предварително са извадени снимчиците... - през неговите пръсти изтичаше последното

злато на старото Сараево и, сменяйки собствениците си, отиваше в ненаситните ръце на бързо забогателите черноборсаджии. Гледаше този златен поток, който от ден на ден все повече пресъхваше и така, преди смъртта си получи последния голям урок - преходността на всичко, дори и на дълго събираното богатство. Вместо действен човек, той ставаше ориенталски философ, слон на самосъзерцанието.

Все пак, не можеше без чаршията, която за него представляваше мотив и цел в живота, ринг, където побеждават най-силните и най-хитрите, риск и игра, затова обличаше всяка сутрин английския си костюм, който Хайрия Пита предходната вечер внимателно изчеткваше като някаква светиня, а малкият Херцег му връзваше връзките на безупречно лъснатите му шими-обувки от шевро. Така издокаран и парфюмиран с одеколон, крачеше трмаво, с достойнство, покрай магазини и складове, като се появяваше пред своите, останали живи, връстници и бивши ортаци, с вечната си цигара на цигаре от жълт кехлибар.

- Не, мой комисарю, ние няма да изкарваме от своите мъртви! - каза на малкия Херцег в деня, когато Нико му съобщи, че щял да получава парична помощ от общината, като сирак от войната. - На Илия Хаджи-Баняц не му трябва ничия милостиня!

За последен път видя Хайрия Пита през май, 1968 година. Водеше телевизионен екип от британското Би-Би-Си, който снимаше емисията "Малка страна сред световите", и им показваше някои по-малко познати квартали на Сараево. Краката му сами го заведоха до Под царине на Бабица баща. Изкачваха се по тесните сокаци: първата порта (кучешки лай), втората (някой пееше), третата (някой плачеше)

и ето онази, Хайриината, за която толкова години мечтаеше! Затвори очи, с пръсти опипа червоядината по повърхността на старото дърво, предчувствайки как ще изскимти вратникът и ще се отвори с продължително стенание. Беше го страх, че Хайрия се е преместила, че може да е умряла, че няма да я заvari, докато слизаше по изгърканите стъпала в нейната кухня, където наистина я нямаше. Все пак очилата ѝ, същите като тогава, когато беше малък, лежаха на прозореца до изгъркания портфейл. Покрай стената, зад печката, както някога, бяха грижливо подредени дърва за зимата, но Херцег за пръв път забеляза и нещо, което не смееше да си признае - това затрогващо помещение от неговото детство, дълго бленуваното убежище, смърдеше на плесенявали дрипи, на изстинала пепел и на застояла вода, по която плава мръсна сапунка. Вонята на мизерията, от която отдавна се беше измъкнал, отново го прониза с унизителния си срам. Седна на пезула, покрит с излиняла саржа, която не се беше разпаднала само благодарение на редките конци, и зачака Хайрия, заслушан в тракането на будилника. Часовникът пак изкъркори, също като някога, когато си мечтаеше за слава и могъщество, и разтресе съдовете в бюфета и в този момент, в светлото слънчево петно на отворената врата, се появи прегърбеният силует на Хайрия Пита. Препъваше се под тежестта на ведро с вода.

- Хайрия... - измънка той. - Помниш ли ме, Хайрия?

- Вода... ходих да донеша вода... тежко е, шинко, трябва, пък не може... - идваха на пресекулки изфъфлените ѝ думи. Не показва нито да му се е зарадвала, нито да се е натъжила. Сякаш се бяха срещнали в някакъв сън, където е невъзможно да се разбереш с близките си. Разговаряха насила, като на гости. Хайрия му говореше на "Вие", а той на "ти". Това го поразя най-много.

- Няма нищо, и кафе няма... - фъфлеше тя и се въртеше из малкото помещение. - Ама Аллах ще даде, ще има вшичко... е-ех... ще даде...

Сновеше из стаичката и преместваше по някой предмет, без видима нужда и, като пъшкаше, го връщаше пак на същото място, от което преди малко го беше вдигнала.

- А Вие... как сте? Как е шешмейштвото... Ше даде Аллах, ще даде... Здравето е най-важното...

Вратата пак се отвори с тъжно скрибуцане и едно босо момиченце с рокля от грубо сиво платно, застана уплашено в рамката на вратата, сякаш уплашена от идването на непознатия посетител. Смучеше палеца си.

- Хайрия... - каза то. - Шъ одим ли за дърва?

- Ей шега, ей шега, душичке... ето ме, ей шега, шамо додето гошподина...

Не го гледаше в очите и не го питаше какво работи и дали е успял в света на мъжете, където го беше изпратила на времето си, а цялата тази среща, пълна с недоразумения, ставаше точно през май, 1968 година, по онова време, когато му се струваше, че най-накрая е изплувал и, че пълен с необузdana сила, държи своя живот в ръцете си. Самоувереността му беше като щит, обърнат към другите; искаше с нея да докаже, че е самостоятелен и че вече никой не може да му направи някаква неприятност, без да срещне усмивката му на превъзходство. Беше извън досега на злото. И в този миг, докато седеше в кухнята на Хайрия Пита, схвана, че и тук се перчи малко с външния си вид, със силата, която притежава, и със самостоятелността си; сякаш с неочакваното си идване той й даваше да разбере, че онзи период, през който са живели заедно в нищета, е бил само временно недоразумение. От грозно и нещастно патенце, той беше станал най-после лебед и дойде да го види такъв! Засрами се

от това чувство, тъй като не можеше докрай да го овладее, мерейки своя път и високата си цел, до която беше успял да стигне, с дълбочината на нищетата в нейния бордей. И точно тази гордост, която той задушаваше в себе си доколкото можеше, но която Хайрия Пита като божия жена трябва да е усетила още преди да я осъзнае сам, с някакво свойствено само на нея сетиво, не им позволяваше да се срещнат наистина и да разменят думи, да си разкажат за това какво са правили толкова години един без друг в чуждия свят - тази гордост се бе изпречила помежду им като стена или като непробиваемото стъкло между студиото и режисьора, което превръща хората от едната и от другата страна на риби в аквариум; а, което е най-тъжно, тя не е изникнала изведнъж, а води началото си още оттогава, когато беше започнал да настига по ръст малката гърбава Хайрия и го беше срам да ходи с куцата старица, той, кестенявото стройно момче със златист кичур коса и зелени очи на внук на Хаджи-Баняц. Правеше се, че не я познава, изоставаше или вървеше напред, застояваше се пред витрините, четеше плакатите, а тя едва го настигаше със струващия ѝ много усилия куц ход, понесла на плещите си във форма на гърбица вързоп от чужди грехове. Гордостта, от която започна да я изоставя още тогава, когато беше зависим от нея, сега най-после стана очевидна, изразена чрез всички онези различия, които могат да съществуват между една бедна, физически недъгвава дрипава старица и един млад, прочут, добре облечен мъж, който за момент е прекъснал приятната си разходка. Хайрия сега стигаше едва до кръста му; сякаш още повече се беше превила и свела към земята:

- Жемята дърпа, шине... Години ша това! Вшички един ден, шукюр на Аллаха...

Англичаните само надникнаха в това стайче и излязоха в стръмната градина над скалата да снимат каскадата от стари покриви, които се спускат към реката. Не им разкри тайната на познанството си с Хайрия, оправдавайки се пред себе си, че така и така те няма да разберат нищо. Каза им, че това е някаква съвсем случайна старица, в чийто бордей се отбил да пие вода. Напипа в джоба си пачка банкноти и незабелязано пусна няколко на пезула. Излезе от Хайриината кухня, следен от подозрителния поглед на момиченцето, което го пропусна да мине, като се прилепи с гръб към касата на вратата. Навън беше ведър ден и англичаните още снимаха от рамо стръмния сокак, над чийто калдъръм се надвесваха натежали от цвят клони. Хайрия Пита го гледаше от някакво огромно разстояние, като през було. Беше ли луда? Луда от страдание и гладуване? Освен голямата мизерия, в този епизод от живота му нямаше друго нищо, нищо. Нищо.

Чу шляпане на боси крака зад себе си и се обърна: препъвайки се, към него тичаше онова момиченце, а около кльощавото ѝ тяло се мяташе и се вееше като крила изподраната платнена рокля.

- Хей, чоек! Чоек... - викаше тя. - Спри се, чоек!

Дотича до него и му подаде пет червени банкноти по сто динара.

- Праща ги Айрия! - каза тя задъхана. - Кай, че си ги забравил на пезула!

Невъзможно е значи да се върне дългът, невъзможно е да се изплати недоразумението, мислеше си той, с безсмислените късове хартия в ръка. Последният урок на Хайрия Пита.

Протегна ръка към момиченцето, което се дръпна:

- Чия си? - попита го той.

- Ничия! - каза то и, като се обърна със страх, изтича назад, в прегръдката на Хайрия.

"Когато Мони Пардо обуе белия си панталон, тогава е ЛЯТОС!" - казваха старите сараевски сефарди, виждайки как изисканият Мони минава през чаршията.

"Боже! - мисли си Херцег. - Мога с часове да говоря за този панталон-"буре" с цвят на стара слонова кост, толкова пъти пран и отпиран, сушен на оскъдното сараевско слънце, което грее, но не топли, чак докато не беше станал моряшко бял; и затова как с времето се беше скъсявал от само себе си и как се заплиташе около кльощавите крака на Мони Пардо, докато гордо носеше товара на собствената си елегантност и минаваше важно надолу по чаршията покрай кепенци и дюкяни пред погледи, пълни с уважение. Не знам какви обувки носеше Мони Пардо, но мога да се закълна, че това бяха чифт бяло-червени шими-обувки с множество, перфорирани за украса, дупчици и с изкривени токове; но тази походка - тази тежкарска стъпка на сараевски фавън, който се опитва с белия си панталон да измами съдбата и да се избави от мизерията, въпреки петната от минали години, които, внимателно изчистени и загладени в дълбочината на вече изтънялата тъкан с все сили през мокра кърпа със старата нажежена ютия на дървени въглища, започваха да разцъфват на слънцето - драги зрители, моля ви да обърнете внимание на раждането на петната от гъши дроб по Мониевия панталон, ето ги, излизат навън под тихия ромон на пролетните води и разкошното юнско слънце: ето ги, на дневната сцена се появяват старите мазни петна върху митологично белия панталон на Мони Пардо!"

Беше вероятно малко по-богат от останалите сефарди, значи, с един нюанс по-малко беден, защото в страната на слепите едноокият е цар! - и можеше да си позволи единствения бял панталон, по който се познаваше идването на лятото-бедняшка майка, когато не трябва да палиш печка и да се обличаш; този бял панталон значи прославяше неизразимия блясък на четиримесечния период на щастие, защото сефардите знаеха: хитрият и предпазлив Мони никога не би облякъл белия си панталон напразно, о, той току-така няма да се засили, може би има сигурни източници на сведения, трябва да е научил вече нещо оттам, дето се знае за тези работи - свършено е с дъждовете и студа!

Херцег сега добре го вижда как се спуска по стръмните улици над Бабича башча, как минава край плътно заобиколените маси по тревата (масите са върху кръстосани брезови клони с необелена кора), а около тях седят семействата на испанските евреи и пият малинов сок. Масите се огъват от лакомства: изнесени са маца и кошер, изпечен пандишпан (Pan di Spagna), има сушени гъши кълки и студен дроб и някакъв мек мъжки глас пее "Адио, адио, кериба..." И най-бедните мъже, глави на семейства - хамали, препродавачи на нюрнбергски стоки и кожари, бакали, часовникари и улични сарафи, са облечени с фракове и полуцилиндри, а жените с тежка коприна в гнили цветове. На Херцег му се струва, че от време на време някой от тях сякаш залита и се откъсва от високата скала над реката и лети над града в долината, прелита Миляцка и мостовете, Ипотекарната банка, съботното "Корзо" и малките минарета на Куршумли-медресе, които се жълтеят и стърчат като подострени моливи над хаоса от коптори: сякаш в тези отдавнашни щастливи сцени, за които не можеше да каже кога ги е видял за първи път, защото бяха изплували от мъглата на

забвениято, лежат следите на твърде важния му предживот, сякаш беше започнал да схваща и осъзнава, че действително живее.

"Стар съм като Европа - мисли - и всичко е неразделно свързано и преплетено в тъканта на времето, което гние неизменчиво и неподвижно, и сараевските сефарди на Пасха (дали е било през 1939 година?), и платната на Марк Шагал - годеници със стенен часовник, в небето над Витебск, които в спомена ми летят над Сараево, окъпано в море от светлини, на гнилозелен фон от планини, от които бликат пролетни води... всичко е свързано... И точно тогава, когато никой не е сигурен в идването на лятото, след прекалено дългата болнава и лъжлива пролет, която продължава толкова много, изглежда само в Сараево, минава с изискана походка Мони Пардо с бял панталон, а заговорническият му израз огрява с някаква вътрешна светлина лицето, като всеки може добре да види, че белия му панталон е в тясна връзка с мистерията на смяната на годишните времена и че само той знае някакви страшно хубави тайни, в които са посветени избранниците. Ех, Мони Пардо!"

"Когато Мони Пардо обуе белия панталон, тогава е ЛЯТОС!"

Началото на лятото сефардите, значи, виждат вече като сладко носталгично минало, точно както само избраните, онези, предопределените, чувстват минало, точно както само избраните, онези, предопределените, чувстват преходността му, още когато се появят първите дини на пазара, в разгара на юли, тогава, когато откъсването на някой самотен лист и плаването му в попресъхналата река, позлатява проблясването на тяхната тъга по времето, което невъзвратимо тече и нетрайността на всичко под свода небесен. Защото лятото с цялата си разкошна красота, за посветените в

тайните му познавачи, вече крие в себе си кълна на гибелта. Наистина, старите сефарди никога не възприеха грубия ни говор ("Що се блъскаш? Шъ мъ прегазиш!"), но откъде се прокрадна това злокобно минало време в думата ЛЯТО - ЛЯТОС, а не в някоя друга, и то точно това трогателно изречение, което прославя идването на лятото?

Всички сезони са преходни, но лятото е най-преходно! Единствено зимата е окончателна, точно като смъртта.

Херцег се пита кога ли за пръв път е забелязал предупредителна сянка в успешната си кариера; не беше ли още по времето, когато, гледана от страни, значи, измервана с поредното място в класацията за преуспяващи личности, кариерата му неудържимо отиваше към самия връх? Кога за пръв път почувства онова болезнено Мониево минало време, онова ЛЯТОС? Дали не беше тогава, когато служебните победи повече не му доставяха толкова удоволствие, колкото по-рано, докато успехът му беше още непознат, а битката беше в разгара си?

"Когато Мони Пардо обуе белия панталон, тогава е ЛЯТОС!"

Нима цялата игра е нагласена така, че точно когато започнеш да печелиш и когато най-последно нахлузиш скъпоценния си "бял панталон", започваш в същия миг да губиш? През годините, когато всички, които са го съпровождали и познавали, смятаха, че успехът му е съвършено сигурен, той вече чувстваше известна тягост да наречем това чувство едва уловима воня на гнилото и разложение - но тази приглушена музикална тема отекваше из вътрешните му лабиринти с празно ехо. Това беше някакво сладникаво чувство за скорошен провал, което той не приемаше твърде сериозно, а повече като необходима предпазливост или като предпазен

клапан, през който свисти съмнение, точно както мазохистично се наслаждаваше, когато го боляха зъбите (а той страдаше с години от зъбобол), без да се оплаква от болките. Защото, когато във всичко му вървеше прекалено добре, се чувстваше по-сигурен в крехкото си щастие, ако поне нещичко не беше както трябва. "Ако това са зъби..." - казваше на своя зъболекар, принасяйки в жертва на боговете своята порция задължителна човешка болка.

И така, спусна се под вода като преуспял човек, затънал в ангажименти и, гмурнал се през тези неприятности, изплува в 1947 година като малко изоставено момче, до гуша в неволя.

"Когато Мони Пардо обуе белия панталон, тогава е ЛЯТОС!" - повтори Херцег и се засмя на своя провал.

Беше забравил лицата им. Тембъра на гласовете им. Собствените и фамилените им имена. Чиновете на които седяха. Всичко беше забравил, освен терзанието и унижението, през които беше минал тогава.

- Спомняш ли си, Херцег! - срещаше го някой от тях на улицата. - Бяхме съученици в шести! Седяхме на третия чин до прозореца...

- Как да не помня! - лъжеше той.

- Кажете тогава как се казвам!

- Хайде, хайде, какви са тези изпълнения! Как да не ти зная името! Нали седяхме в шести заедно до прозореца...

Отгърваваше се от тях по умелия си любезно ухилен начин, с който умееше най-учтиво да прекъсне и извади от кадър досадните събеседници, без да ги засегне.

- Колко се радвам! Ама да знаеш колко се радвам, че те виждам! Трябва да се съберем някой път... Става ли?

Но сега на този плаж, имената им ехтят и звънтят в паметта му. Пак ги чува. Откъсват се едно по едно като зърна от броеница в молитва за покаяние. И всяко фамилно име го завлича със звука си все по-дълбоко във времето, в някакви далечни предели сред предци, различни народи и вери. На тази проверка възкръсват изгубени семейства, а момчетата унаследяват благородната обремененост на своите племена, замайвайки се и сами от нейния звук.

Имената им като монотонна молитва обливат с умиление закоравялото му сърце:

- Антич?
- Аз.
- Албахари?
- Тука...
- Белан?
- Тук съм.
- Не крещи! Цвиич?
- Тук!
- Черимагич?
- Аз.
- Чук?
- Аз.
- Джонлагич?
- Аз.
- Епщайн?
- Тука.
- Гаич?
- Тук съм.
- Гринер Марио?
- Аз.
- Гринер Младен?
- Тука.

- Гузина... Какво се смеете? Какво смешно има тук?
- Моля, господине, не се смеем...
- Не съм глух! Хайдарходжич?
- Тука.
- Херцег?
- ...
- Херцег?
- ...
- Херцег, Н. Нико? Какво е станало с Херцег?
- Тук е, господине...
- А защо не се обади сам?
- ...
- Херцег, недей да седиш на ушите си, когато те извикват!
- Няма, господине.
- Йосич?
- Тука.
- Янкович?
- Болен.
- От какво?
- Моля, от глава!
- Глупчо! Коич, Кисин, Константинович, Кърнета, Копелман...
- Тука! Аз. Аз. Тук съм. Аха.
- Ласич?
- Избягал.
- Къде?
- В Италия.
- Как избягал?
- Моля, с лодка, господине...
- Ще ти дам аз лодка! Лончар?
- Аз.

- Лазаревич?
- Тук съм.
- Луговац?
- Аз.
- Лукач?
- Аз.
- Леро?
- Аз.
- Милошевич?
- Аз съм.
- Отговаряйте с "тука"! Без глупости! Николич?
- Отиде да намокри гъбата в клозета...
- Кой го изпрати?
- Моля, Вие, господине...
- Добре! Пешанович, Перишич, Пузич, Попович,

Прадел, Розман...

- Тука! Тук съм. Тука! Аз, аз!
- Тамбич?
- Аз.
- Туга?
- Би ти шута!
- Моля?
- Тука, казах тука, господине!
- Тенджера?
- Падна от пенджера!
- Кой каза това?
- ...
- Кой каза "падна от пенджера"? Нека си признае!

Нищо няма да му направя...

- ...
- Добре! Всички ще бъдете наказани! Тодорович?
- Аз!

- Не крещи! Зарич?
- Тука.
- Ти каза!
- Не съм, господине...
- Страхливецо! Всички сте малки мизерници! Всички!
- Не съм, честна дума, господине...
- Стига! Познах ти гласа! Живадинович!
- Тука!
- Добре. Има ли още някой, когото да не съм извикал?
- Моля, мене не сте!
- Как се казваш?
- Ержи Имре, господине!
- Какъв си?
- Моля, унгарец съм.
- Добре. Сядай. Ти си нов, нали?
- Аха.
- Не се казва "аха", а: да, аз съм нов, другарю учител!
- Да, аз съм нов, другарю учител!
- Чия е писалката?
- Моя.
- Вземи я и друг път ми давайте по-добра писалка, ръцете ми са сини до лактите!

Сега пак знае имената им! Отново е сред тях и отново, както някога отдавна, гледа в тила на Хайдарходжич (руса четка за дрехи), с гръб към Йосич, който седи зад него. Херцег - само едно име в редицата от други фамилии, съвсем безлично, както и останалите, без всички онези звучни титли и професии, които ще го наобиколят по-късно,

когато от НИКОЙ стане НЯКОЙ: грим, костюм, осветление, специални ефекти, сътрудници, режисьор, редактор... Шестте букви, изписани с педантичния заоблен краснопис на класния ръководител растяха и растяха, докато не заеха целия екран и не задушиха суетния си собственик.

- И така - каза учителят, като затвори дневника, - кой е урокът ни за днес?

- Моля, "Самодивски град в синьото море"! - едва чакаше да се изяви зубрачът Розман. - Може ли аз?

- Не, ти седни... - каза учителят. - Знам, че ти знаеш. Но да видим малко онези, които спят в час... Херцег, хайде ти! Готов ли си?

- Ами... Да.

- Да или не?

- Да.

- Добре, да видим! Разкажи със свои думи "Самодивски град в синьото море", че да преминем на употребата на глаголните времена.

Сега си спомня: преразказваше тази чудновата приказка, подпомаган от съскащия шепот на другарчетата си. В нея ставаше дума за някакъв беден рибар, с когото грубо се пошегувало времето. Един ден, докато си ловял риба в синьото море, срещнал самодивско хоро - "ято крилати девойки", които го повикали да поиграе с тях във водата и го завлекли в дълбините, в някаква подводна пещера, "където от всички страни плъпнали самодиви и самодивци, братя и сестри на ония вили, побратими и посестрими, толкова много, че нямали брой, а най-накрая изпъзлял и самият Цар техен, самодивски, с брада от сплетени водорасли и с тризъбец от чисто злато, с две зли черни морски кучета на златни вери-

ги; поздравил го и го приел добре и дворците си му показал, където имало несметни богатства..." Видял милиони морски звезди, раци и раковини, сънливи костенурки, големи кораби, и сребърни медузи, еднооки полипи и водни пиявици; видял и миди, които раждали в себе си бисери, едри колкото юмрук или детска глава; чул някаква толкова хубава музика, изпълнявана от морските ветрове, "които живеели в кристални пещери", че същевременно му се плачело и го досмешавало, а после, след като се наиграл със самодивите и се разходил до насита из градините от червени корали и скъпоценни камъни, онези същите самодиви го хванали за ръцете и го извели на повърхността, където не намерил нито лодката, нито мрежите си, а доплувал до брега и се върнал с празни ръце в своето село, а то изведнъж му се сторило порутено. Никой не отговорил на поздравите му, а в сиромашката си колиба не заварил нито баща си, нито майка си, нито братята си, нито в съседство кръстниците и приятелите, защото вече никой не го познавал, тъй като между другото били минали цели сто години, макар на него да му се сторило, че прекарал на морското дъно, в Самодивския град, само четвърт час!

Огледа се във водата около себе си, но "Трамунтана" вече не се намираще на мястото, където я беше оставил. Пред него се простирало някакъв съвсем друг, сивозелен каменист бряг.

Като удавник, който вижда цялото си минало в един единствен проблясък, докоснат от мъглявата завеса, която се вдига и открива оголената и разкъсана тъкан на времето,

Херцег се видя в онази септемврийска сутрин на 1948 година, когато за пръв път закрачи из мрачния Gymnasium, дъшейки като подплашено зверче острия мирис на урина от училищния клозет и на плесен, с която бяха пропити стените на това стогодишно австроунгарско здание. По това време в града имаше две мъжки гимназии: едната РЕАЛНА, от която излязоха много мечтатели, и другата КЛАСИЧЕСКА, откъдето произлязоха многобройни модернисти. Херцег посещаваше Gymnasium-а - третата градска гимназия, която отдавна вече е закрыта. Gymnasium-ът иначе беше изграден в застрашително помпозен сецесионистичен стил, който се опитваше да подражава на архитектурата от късния флорентински ренесанс. Чиновете в класните стаи бяха гравирани с имена и рисунки на много поколения ученици; Херцег прочете по грапавата им политура различни заръки, които му подвикваха предшествениците през времето, разгледа профилите и голите женски тела, откри чак и изрязани малки вратички за игра, наричана "копчемет" (копчетата се насочваха към вратичките с плъзгащи удари от метални гребени). Всяка класна стая имаше тумбеста "Царица на печките", около която в радиус от два метра дъските бяха обгорели и тъмни.

Неговият клас беше на третия етаж. Изкачваше се до него по излъскани и вдлъбнати по средата големи стъпала, чийто камък беше изтъркан от подметките на сто поколения момчета. Обиколи внимателно бъдещото си мъчилище: пред него са значи осем тъжни години в тази сива сграда, разбира се, доколкото щеше да има късмет, че да успее да прескочи всички спънки, които щеше да му поставя коварното училище.

Днес, когато съвременните училища са толкова светли, с прозрачни завеси на широките прозорци, а подът пок-

рит с линолеум в живи цветове, трудно е да си представиш вечния сумрак, който цареше през цялата година в това старо здание. Острият вик на ръчния звънец обявяваше хаоса на петминутните междучасия: из бетонните коридори гръмваше ученическата тълпа, въргаляха се момчета в кълбото на конвулсивна битка за престиж, шляеха се без цел малки меланхолици, а клозетите се превръщаха в пушални и храмове на онанизма. След това звънецът пак извикваше учениците за час и по коридорите започваха да плават величествените учителски влечуги, придружавани от малки помагачи-подлизурковци. Заплашителната върволица, избълвана от пастта на учителската стая, плъзваше по етажите. Подир всеки учител вървеше чинно някое момче, въведено в светите тайни и удостоено този ден с привилегията за миг да надзърне в неприкосновената учителска стая и да носи някое помагало. Така мъкнеха чудовищно големите географски карти, от които на парцали набъбнали планински масиви и окапали континенти, гипсови бюстове на Волтер (беззъба стисната уста, пълна със скепсис), на Вук Караджич без десен мустак, или застрашително голямо ходило от гипс, торс на Венера Милоска, на който някой малък порнограф беше изрисувал вълмо, глобус с дупка на мястото, където би трябвало да се намира Европа (сякаш беше експлодирала някаква гигантска бомба и я изтрила от повърхността на земното кълбо, под нея зееше кратер, който завинаги се беше врязал в съзнанието на Херцег като предупреждение към старата покварена Европа), носеха прашни паралелепипеди и кубове, скачени съдове и пясъчни часовници, пращящи декириковски комплекти от големи триъгълници и метафизически пергели с тебешир; купища тетрадки, нашарени с червено мастило, а от време на време след накокошинената учителка по естествознание можеше да се срещне дълго ше-

ствие от момчета (сцена-пародия на Снежанка и седемте джуджета), които носеха в прегръдките си восъчни глави, по които децата се учеха да разпознават различните човешки раси. Още на втория ден в гимназията, Херцег, напълно ужасен, ги гледаше втренчено с мисълта, че току-що е извършено някакво голямо клане, от което сега се носят отсечени вражески глави. Край него пренесоха мъртвешки жълт китаец с перчем, индус с череп, омотан с чалма - приличаше на магьосника Свенгали, тъй като и след смъртта си се хилеше със загадъчната си усмивка, а след това преминаха къдрокос папуас с цвят на шоколад, червенокож с отчупен нос и накрая - венецът на човечеството: белокожият, със смарагдено сини очи, чиято болнава кожа се украсяваше от засукани хусарски мустачки! Понякога по коридора пренасяха гол розов човек без полови органи, които срамежливо бяха избегнати при нагледното обучение. Човекът отвън беше цял и гледаше учудено момчетата, но щом се отвореше една тайна врата на стомаха му, те виждаха всичките му вътрешности, като не вярваха, че същите такива неща се намират и в тях. Веднъж, докато го пренасяха по коридора, Човекът се отвори от само себе си и изсипа вътрешностите си на бетона. Пред краката на Херцег се изтърколи сърцето и се разпадна на камери и предсърдия. Учениците събираха далака, бъбреците, червата и белите дробове и ги тъпчеха вътре, в празната кухня, но той съвсем не искаше да ги приеме обратно. В Gymnasium-а Херцег за пръв път видя и скелет, чиито ребра, нанизани на тел, се кискаха с прозрачен кикот. През междучасието поставиха запалена цигара между челюстите му. Струваше им се, че призракът се наслаждава на дима!

Директорът на Gymnasium-а, висок достолепен старец с черен редингот, от някаква отдавна изчезнала чинов-

ническа галактика, излизаше рядко от кабинета си, но щом се появеше из коридорите или в някоя класна стая, настъпваше тишина, а онези, които съберяха достатъчно сили, презглава бягаха в най-близките клозети. По лицето му винаги се рееше малко разсеяно, студено изражение на капитан от презокеански кораб, загледан в някаква, само на него известна, далечна цел. Беше в състояние да принуди и най-строгите учители да вървят с танцова стъпка, докато го следват на почетно разстояние. Момчетата ги хващаха в ласкателски, раболепни метани и, щастливи, че и те "са си намерили майстора", шепнеха, че учителите ги е "шубе от стария"! Директорът иначе много приличаше на царя от някоя приказка: в краен случай везирите и първите му министри можеха да бъдат покварени и подмазвачи, но той беше вън от всякакво съмнение, дори и за най-закоравелите повтарачи!

По времето, когато Херцег тръгна в гимназията, учителският съвет приличаше на група остарели корабокрушенци върху сал, който плава без надежда, носен от капризните ветрове новото време. Младата държава още не беше успяла да обучи свои собствени учители и волю-неволю трябваше да приеме услугите на всички онези, които се бяха поставили на разположение, след като най-добрите учители бяха изгинали през войната, на страната на революцията. Тези преживели старци пък, по стечение на обстоятелствата, пренесоха по тясна и хлъзгава дъска, която още известно време прехвърляше яза, разделящ единия свят от другия, и начина си на предаване на знанията, прастарите си ритуали и строгостта, която вече сама си беше омръзнала; техните своенравни особнячески навици се обремениха още повече със страха пред всичко, което беше младо и ново и което заплашваше да срине вече прогнилата йерархия, изградена

сто години. Част от Австроунгария живееше така като под стъклен похлупак чак до петдесетте години. Новият свят още не беше настъпил, а старият още не беше отмрял и дните в Gymnasium-а потекоха привидно спокойно по старото русло. Така на Херцег, без да съзнава това, се предостави единствената възможност сред последните да види свалянето от репертоара на трогателното представление с артисти, подобни на учителя Янингс от "Синия ангел". Излизаха един след друг в пенсия, самота и дълбока анонимност, завинаги откъснати от катедрата (чиито дъски също означават живот!), напускатки малкия си всекидневен театър, пълен с деца, които непрекъснато се сменяха, така че не бяха забелязали как са навлезли дълбоко в седмото си десетилетие. Херцег изпитваше към тях и трогателна любов, и омраза, която с течение на годините все повече избледняваше, отстъпвайки място на разбиране, склонно да прощава. А когато най-послед дойдоха първите дипломирани учители, не по-възрастни от двайсет и три години, момчетата едва тогава видяха какво са изгубили. Новата партия преподаватели, която попълваше свободните места, накара всички да съжаляват за старците. Зад вратата на учителската стая се водеше, явно, борба на живот и смърт. Едно поколение идваше, а друго, изпращано с вицове и смешни рисунки по СТЕН-ВЕСТНИЦИТЕ, отиваше в тъмнината, от която повече нямаше връщане. Агресивните млади пришълци не се примиряваха търпеливо да чакат преподавателски места - искаха ги веднага! Старите учители пък прекалено добре знаеха, че борбата, която водят, предварително е изгубена, и все по-често изпадаха в типичното старческо мусене, изтъкваха някакви права и недоказани заслуги, за които по-младата част от колегията нито имаше време, нито проявяваше разбиране. При това се установи, че някои от прочутите учите-

ли - легенди на Gymnasium-a - нямаха завършено съответно висше образование и че според новия закон, незаконно са преподавали с години. Момчетата със страх и съжаление гледаха тези довчерашни богове, сега низвергнати, как побелели за една нощ, се влачат по коридорите с наведени глави, изведнъж несигурни и, сякаш изгубили се. Известният Дука, учител по математика - страх и ужас за четирийсет випуска - който имаше обичай да казва: "Само Господ Бог за мене знае за петица, аз знам за четворка, а ти никога няма да имаш повече от двойка!" - беше пенсиониран внезапно, защото се оказало, че още преди онази война бил завършил само два класа на някакво военно геодезко училище в Марбург, в онова минало предварително време, за което са изгубени точните данни, свидетелства и училищни книги. Първата заповед за назначението му отваряла врата за бъдещото напредване в службата; така че никой и не помислял да проверява математическата легенда, преди да пристигне младият учител (жестоко педантичен като славния си предшественик, въсърчно блед и със задължителната язва на стомаха), който бързаше да заеме мястото. Учениците после виждаха как Дука, пиян и полусмахнат, бързо крачи по Обала, избягвайки да се обажда на бившите си колеги и ученици. На някои великодушно позволиха за определен срок да завършат висше образование, такива пък сами бягаха, като се хващаха за друга, по-малко авторитетна работа.

Директорът на Gymnasium-a сега най-сетне беше принуден да излезе от омагьосания си кабинет и да влезе в открит бой. На един педагогически съвет, който продължи до много късно, до призори, той стана и удари с юмрук по зеленото сукно, с което беше покрита масата за съвещания"

- Ще се оплача лично на господин бана на Дринската бановина! - заплаши той, а този отчаян протест предизвика

салют от смях у по-младата аудитория, а уплашено споглеждане от онази, другата, по-възрастната, страна на масата, чиито редици бяха вече оредели.

Никога не можеше да запомни нито регистрационния номер на колата си, нито сметката си в банката, а само след седмица отсъствие с труд си спомняше телефонния код на града и шестте цифри на собствения телефон. Беше го срам да си признае, но от гледище на математиката той беше и си остана най-примитивното същество, което не може да раздели и две числа едно на друго! Сред числата и знаците, които изписваше по голямата черна дъска (днес дори и училищните дъски са зелени), докато остатъкът от тебешир се трошеше между нервните му пръсти, посипвайки косата, гърлото и ноздрите с мъртвешки бял прах, се чувстваше напълно безпомощен - сякаш залагаше капан сам на себе си. Обикновено квадратно уравнение, например:

$$y = x^2 + \frac{4ac - b^2}{4a^2}; y = ax^2 - \frac{b^2 - 4ac}{4a^2}$$

приличаше на Херцег на машина за мелене на младо месо; гмурнал се в нейните шифри и йероглифи, в тази застрашителна математическа вселена, му се струваше, че някакъв безмилостно прецизен механизъм го захваща със зъбните си колелета и колкото и да му се съпротивляваше, той го въвличаше все по-дълбоко в уравнението, потапяше го под дробната черта, мачкаше го със скобите, вадеше му квадратни корени от гърлото, плашеше го с неизвестното, чак докато накрая, разпердушинен и с натрошени кости, не го пропуснеше през знака на равенството, изпълнен с облекчение, че най-после като нулата ще стане равен на нула!

Учителят Граховац се отнасяше към него с леко съжаление, точно като художник, който наблюдава нещастен

далтонист, или акордьор - хора без всякакъв слух, в чиято къща именно настройва пианото. Това момче, според Граховац, не знаело каква защита губи в този хаотичен живот, където единствено математиката била окончателна, неизменяема и чиста. Шейсетгодишен, с атлетичен ръст и тровава походка, с въздълги ръчища, които стигаха почти до колелната му, учителят Граховац приличаше на плюшен мечок, чиято козина са проскубали децата в играта си, а той се е протрил и изпрошнал по ръбовете. Лицето му се украсяваше от боксьорски счупен нос и дребни очи на къртица, които добродушно мигаха под рижите мигли.

Из училището се разпространяваше, че притежава страхотна сила, останала още от времето, когато бил борец. По-възрастните хора още си спомняха, когато като млад стажант в Травник излязъл на двубой с прочутия пехливан Кара-Муса от Анадола, който, както и останалите източни борци, мажел тялото си с масло, така че ставал неуловим за противника като сапун във вода. Тази среща решавала много повече от това кой от двамата е по-силен: единият, който живеел като си мерел силите по панаири и сборове, или другият, който по времето на следването си в Златна Прага се занимавал между другото с класическа борба академичен стил - това бил сблъсък на два стила, на две цивилизации, накрая, на две различни схващания за феър-плей, а цялата борба се разигравала пред очите на Травнишката чаршия, за чиито симпатии се биели двамата атлети. Кара-Муса е трябвало да защити престижа на прастарата пехливанска традиция, в която имало нескрита жестокост, а младият стажант, от друга страна, представял обновения олимпийски стил на просветена Европа. Предизвикан да излезе на ринга (в действителност, обикновен кръг от зрители, пред чиито нозе лежало стъпкано чергило от палатка, което било необичай-

но за Граховац след кожените матраци в чешката столица), младият учител знаел: изгуби ли двубоя с Кара-Муса, губи моментално и целия си авторитет в това босненско градче, където било първото му работно място. Започнала борбата! Мазната Мала Азия се изплъзвала умело от всяка средноевропейска прегръдка на объркания Граховац. Учениците му и техните родители вече се подсмиввали, докато Кара-Муса се измъквал като хлъзгава змиорка, подигравайки се на учителя. Накрая Граховац толкова побеснял, че употребил една непозволена тайна хватка (бил му я показал някакъв пътуващ борец при едно студентско турне в Тунис) - изпънал пръстите и на двете си ръце и ги стегнал като смъртоносни остриета, за да ги забие до китките с един силен изненадващ удар в слабините на пехливанина, от които бликнала гъста, мазна, черна кръв! Говорят, че Граховац държал в двете си шепи черния дроб на Кара-Муса и че пехливанинът издъхнал така, в ръцете му, като процедил само една дума: "Куче!" Всичко това, казват, се случило отдавна, а единственият останал жив свидетел, самият учител Граховац, нямаше никога желание да говори за победата си. След срещата с Кара-Муса изоставил завинаги борбата и повече никога не стъпил на ринг.

Предаваше математика в Gymnasium-a, сякаш върши някаква второстепенна, неприятна и малко досадна работа. Цялата му любов, целият му живот, бяха насочени само в едно направление: вече десетилетия наред с луда страст се опитваше да реши някаква, по всичко съдейки, съвсем нерешима задача, поставена още от Карл Фридрих Гаус (1777 - 1835), един от най-големите немски математици и астрономи. Никой не знаеше коя е въпросната загадка, освен дето се шушукаше, че ставало въпрос за теорията на числата и метода на най-малките квадрати, докато пък други твърдя-

ха, че ставало дума за корекция на класическия метод на Гаус за определяне на траекторията на току-що открития по онова време планетоид Церес по три известни близки положения, което дава възможност новото му откриване в следващото му местоположение във времето ("Theoria motus corporum coelestium", 1804). Учениците му, които, естествено изобщо не подозираха тайната страст на своя учител, опростиха нещата: разгласиха из града, че Граховац всъщност изчислявал квадратурата на кръга! По-глупавите - че правел проекти за перпетуум мобиле!

Но каквото и да беше, в тих, постоянен унес, който граничеше с лудост, а и с религия същевременно, учителят влагаше в това начинание целия си живот, без ни най-малък остатък. Освен това, беше го напуснало и семейството му и той живееше като единак някъде около Катедралата, в бекярска стаичка, която едва успяваше да побере тежкото му тромаво тяло. По някакъв повод Нико Херцег беше носил писмени работи на болния учител и така бе имал рядката възможност отблизо да разгледа тази математическа бърлога. Завари Граховац, увит в одеяло и в старото си зимно палто, да седи в кревата и да се вира в планина изписани с теореми хартии. Дори и не забеляза идването на момчето, нито пък му обърна внимание, когато след известно време то излезе на пръсти от бедната стаичка.

Сред колегите си - учители от Gymnasium-a, минаваше за непоправим чудак без всякакъв авторитет. Сутрин закъсняваше за първия час, очите му биваха зачервени от нощната работа на лампа. Никой не се изненадваше особено, че краката му биваха обути с различни обувки или че под мазното му сако се подаваше горнището на пижама. Одумваха го, че си купува само женски чорапи, които, щом се скъсат на пръстите, изрязва с ножица и ги подгъва, дока-

то издържат! Външният му вид много напомняше на избягал каторжник - своего рода нашенски Жан Валжан, на чието описание иначе твърде отговаряше. Където и да отидеше, трудовете си носеше винаги със себе си в голяма кожена чиновническа чанта без дъно, която беше подсигурана с двойни ремъци и ръждясали ключалки. Всичко у този човек беше тромаво и тежко, а чантата му приличаше повече на куфар, отколкото на чанта, която се носи на работа. В нейната утроба сред хартиите се въргалияха остатъци от храна - трохи и кожички от сланина, имаше и мръсно бельо, което учителят беше забравил да занесе на пране, и писма с чудновати чуждестранни марки. Граховац всъщност си кореспондираше с много математици и астрономи по света, а сред тях се намираха имената на авторитетни академици, също заразени от напразното решаване на Гаусовия проблем. Промъквайки се мъчително, чрез сизифовски труд, учителят често попадеше пътъм на открития, които със стойността си можеха да озарят живота поне на десет посредствени математици. Тези второстепенни плодове на труда си той подаряваше на всички, които искаха да ги вземат, непрестанно взрян във все по-отдалечаващата се цел, за която жертваше всичко, което притежаваше. Из Gymnasium-a се говореше, че бил отказал на много покани да замине за чужбина, където му били обещавали и предлагали много титли, разни почести, асистенти, простор за действие и купища пари, но Граховац отхвърлял всичко това и оставал, кой знае защо, сам и беден в Сараево, където Херцег често го виждаше през витрината на кафене "Централ" как трескаво пресмята нещо край недокоснатия изстиващ чай, с вечната чанта в краката като вярно куче-придружител на слепци. Говореше се още, че много прочути математици - университетски професори, на които изпращаше работите си,

отказвали да му сътрудничат по-нататък, тъй като се оказало, че той знае много повече от тях! Кое беше истина от всичко това, Херцег никога не разбра.

Влизаше в час, кимвайки с глава, сякаш се извиняваше на всички за някаква тайна вина и момчетата чувстваха това и затова на уроците му владееше неопишуема бъркотия. Веднъж дори самият директор на Gymnasium-а трябваше да влезе лично в часа на Граховац, привлечен от врявата. Учителят им тронаво се надигна от стола и с дълбок поклон разпери ръце, изразявайки картинно поражението си: правете с мен и с тях каквото искате! Когато изпитваше за квадратни уравнения, приличаше на прочут виртуоз, който, заради коричка насъщен хляб, трябва да обучава сополанковци по солфеж. Само веднъж изгуби за миг добродушието си: в деня, когато малкият Агич на шега му скри чантата с картиите. Тогава онемелият клас и сам им'а възможността да се увери в страшната му сила. Сграбчи наслуки няколко от най-близките момчета (между които имаше и доста едри магарета) и ги вдигна в букет високо над главата си като някакъв Лаокоон. Мъчеха се да се изтръгнат горе под самия таван, молейки за помощ и мятайки крака и ръце, докато някой не върна скришом чантата на катедрата. Граховац едва тогава нежно ги спусна на чиновете им и се върна, без да каже дума, на дъската да продължи прекъснатата задача.

Чак след много години Херцег започна да разбира действителните размери на авантюрата му; борбата му на самотник с окръжаващата го среда, начина, по който с достойнство издържаше на мизерията в името на някаква трудно достижима цел, пълното му пренебрежение към живота в града, презрението му към учителската стая и дребните учителски душички, които се ядяха помежду си заради разпределението на часовете и заплатите, този несравнимо благо-

роден ентузиазъм, заплащан винаги със страшна самотност сред хората, които не знаеха езика на математиката... И всичко това учителят Граховац вършеше, без да придава на отречеността си някаква особена важност - без мъченически ореол, така скъп на аскетите, сякаш за него това беше единственият начин на живот. Херцег знаеше, че никога няма да бъде толкова силен да стане равнодушен към любовта и признанието, никога задоволен от себе си и никога достатъчно луд да се запали по една такава неизвестна цел. Гмурнал се в дълбините на къртичия му поглед под рижите клепащи, опърлени от тютюневия дим, Херцег откриваше невиджана сила и постоянство и нещо повече от това - зрелост, която му дарява съзнанието, че не е важно къде живее човек, в Париж или в Сараево, ако докрай е предан на една голяма тайна, която изпълва живота му със смисъл.

"Имаш ли нещо, което да не си получил от другите?"

"ГОВОРЕШЕ СЕ, ЧЕ НА КЕЯ СЕ Е ПОЯВИЛО НОВО ЛИЦЕ: ДАМА С КУЧЕНЦЕ".

Учителят по руски език Дмитрий Герасимович Корольов твърдеше, че в това изречение се намира абсолютно всичко онова, по което великите писатели, какъвто е Антоша Чехонте, се различават от посредствените и малките. Още от първото изречение на "Дамата с кученцето", обясняваше на омекчения си руско-сръбски език, става съвсем ясно, че действието в повестта се развива на брега на някакъв курорт, към което ни навежда наличието на кей, веднага след това се разбира, че курортът е малко скучен, защото се говори, че се е "появило ново лице" - значи предава се от уста на уста дълго време, а накрая, появил се е не кой да е (защото Антон Павлович е могъл да напише "жена" или

"девойка", но не! - Той е казал: дама!). И това вероятно е твърде красива дама, тъй като иначе никой не би я забелязал! Как се чувства тази дама в Ялта (тъй като това е Ялта, както ще видим по-късно). "Как она чувствает себя?" - питаше Корольов момчетата, които тъпо гледаха как той като магьосник измъква толкова неща от едно за тях съвсем обикновено изречение: "Как она чувствает себя? Она одинокая..." - отговаряше си сам на зададения въпрос. - Тя самотна! И поради това, че е самотна, според Корольов, дамата се разхожда сама с кученцето си, предизвиквайки у нас, читателите, изключително приятно вълнение. Какво вълнение? Коя е тя? Ще я видим ли отблизо? Какво прави тя тук, сама с кучето? "Може би ще срещне любовта!" - както хубаво го е казал поетът. Всички момчета в класа, събрани от кол и въже, се озоваваха през някой скучен сараевски следобед в Ялта, на брега на морето, и всички си представяха как правят на дамата разни безобразия, а кучето ритат с крак: "Циба отгук, не пречи, докато работя"!

Дмитрий Герасимович беше направо влюбен в това Чехово изречение и благодарение на това го преподаваше във всички класове без оглед на възрастта, а много поколения гимназисти излязоха от училището, научили го наизуст:

"Говореше се, че на кея се е появило ново лице: дама с кученце..."

Дмитрий Герасимович Корольов, съсухрено старче с невероятно големи ошмулени уши, много приличаше на някакво дребно горско зверче от гризачите. Под набръчканото чело, без преход започваше остър гърбав нос, подобен на клюн. Прибавим ли към това и очи с цвят на кехлибар, вечно подвижни - две трепкащи пламъчета от кандило, опишем ли осеяните му с лунички и мрежа от фини вени ръце с пъргави пръсти, и, накрая, облечем ли учителя в старо сако от

чортова кожа и с панталони, чието дъно като у старите слонове е тъжно увиснало и торбесто и се мята наляво и надясно - ще получим портрета му в естествени размери. Херцеговият Gymnasium беше ангажирал Дмитрий Герасимович да преподава руски още в първите месеци след войната, съвсем забравили, че на времето си той се е бил на страната на белите и че затова е напуснал родния си Керч.

Корольов си имаше две големи страсти: пушенето и хазарта! Цялата му дребничка фигура сякаш до последното парцалче беше импрегнирана от цигарения дим, а в старите му жили вместо кръв течеше жълтеникава никотинова течност със същия цвят като вътрешността на цигарето му от вишнево дърво. Злоупотребявайки колкото си щат с този негов порок, момчетата спокойно си пушеха на последните чинове в часовете по руски език, дори и през пролетните месеци, когато не можеха да се оправдават с дима от "Царицата на печките", ако ги хванеха на местопрестъплението. Всяко влизане на учителя в класната стая превръщаше класа в истинска ложа от тайни пушачи! Корольов иначе често идваше направо от картаджийската маса на катедрата и веднъж, като взе писалката от дежурния, попита: "Кой раздава?" вместо: "Кой отсъства?".

За Дмитрий Герасимович спокойно можеше да се каже, че живее в КЪЩА ОТ КАРТИ, без това да прозвучи като метафора: двуетажната си къща на Скерличева този почтен старец действително беше спечелил на карти по време на прочутата партия покер от 1923 г. в сепарето на кафене "Волга" от търговеца на кожи Симович, когато му потръгнаха картите и два пъти подред извади флеш-роял. Безумно далече от своя Керч, попаднал в това странно градче с коварен климат: с безкрайни дъждове и планини, които го затварят от три страни; вечно виновен пред своята бабу-

шка - "нашата майчица добротворка Степанида Викторовна", която дни наред, повехнала и натежала, се излежаваше като някаква ориенталска одалиска сред неописуем безпорядък, из който се влачеха проскубани косми от козината на домашния им заек, Корольов съумяваше да запази душата си от външната разруха. Там, където се спреше, вдигаше свой дом от свършено строен порядък на личните си вещи. Изваждаше калъфа за очила, ножче на верижка, джобен часовник, пакет цигари и евтина запалка с предпазител против вятър, каквато използват още само кочияшите и войниците, и всяко от тези нещица заемаше прецизно положение спрямо кожения му бележник, чиято вътрешност редовно се подменяше, и връзката моливчета, подостряни до краен предел, някои от които бяха толкова използвани, че трябваше да ги поставя в удължител от тръстика с метален пръстен. Всички тези дреболии, които, погледнати трезво, нямаха голяма стойност, щом се озовяха пред Дмитрий Герасимович, извикваха у човек желание да ги притежава, защото бяха сякаш омагьосани със значението, което им придаваше старият учител. От него Херцег научи, че вещите не струват толкова, колкото е цената им, а толкова, колкото любов сме вложили в тях.

С изключение на вечната "Дама с собачкой", в часовете му се говореше за всичко друго, но не и за белетристика. Учениците изкусно съумяваха да прекарат Дмитрий Герасимович жаден през водата и да изкопчат от него разкази за чудесни случки от младостта му, от които Херцег най-много беше харесал онази, когато учителят Корольов платил да се изпотрошат дванайсет кристални огледала в петроградската "Астория".

- Был я богатым и, разумеется... луд молодец! - разказваше им, опрян на първия чин. - А в Питер была гости-

ница "Астория", где мы приходили... как вы называете это... ну... ну... да пируем! Е, та в гостинице "Астории" был один сепаре, а в нем двенадцать хрустальных зеркал... Огледала, как вы это называете, понимаете - от ковра до потолка! А у меня красивый черный бастун (хорошо ли я это сказал?), черный бастун, а на нем, как нормально, серебряная голова от льв! Цап! Чукна одно зеркало, а оно - в тысячи парчета! Можно ли вам представить это? Приходит maitre de salle: нужно платить! Ну, хорошо, отвечаю и дам ему деньги на все огледала, а официанту, понимаете - гарсону... ке... келнеру по вашему, даю черный бастун, чтоб он разбил остальных одинадцать! Весь город об этом рассказывал! Эх, молодость, лудост!

Докато Корольов разказваше, в класа муха да брьмне - ще се чуе. Бедната класна стая беше засипана с отломъци от петроградски кристал. Газеха в стъкло до колене!

Обичаше още да разказва и за дуелите, в които се биели той и неговите приятели, ОФИЦЕРЫ. На момчетата най-много се хареса онзи дуел, в който двама противници с пистолети стоят от двете страни на повесен килим, така че не се виждат един друг, а стрелят наслуки по три пъти "через ковер".

- В этом случае - наставляваше ги Корольов, ако някой път се окажат в подобна ситуация - умно лечь и стрелять с земли... А случалось, что дуэлянтов, конечно, запирают в совсем мрачную комнату и они потом остаются в темноте, пока сигарета не догорит до ногтей. Как в комнате темнота, они стреляют, как вам сказать? Да, прямо огънче от цигара и конечно, как нормально, все держат сигареты подальше от себя. И что случается? Был так один мой приятель, камерюнкер, Саша Племяников, который много любил побиться с людьми ни за что! Идет так Саша, идет из дуэли в дуэль, а

как сказать по вашему? Подождите, пождете... Куршум его не хватает! Питаме его: ну-ка, Саша, а где ты папиросу държиш, когато в комната? А он, без да мисли, говори нам: "В зубах! А где же иначе?" В зубах, говори...

От Корольов Херцег се учеше на красота в изгнаничеството. Този старец, беден като църковна мишка, при това тежко сърдечно болен, в чужда страна, беше съумял като никой от тези, които по-късно опозна, да запази гордостта и дързостта си на царски офицер, който е загубил и война, и младост, и родина, и дом, и семейство, всичко! Тогава още не можеше да разбере този урок за живота, който му поднасяше Дмитрий Герасимович, но щеше да дойде време сам да почувства и изгнаничеството и тогава този почтен старец щеше да подреди пред него пак хубавите си малки нещица, а от някакви забравени вече изречения - да разцъфтят сънните градини на нежната младост.

На чиновете лежаха винаги отворени руските им читанки и щом в техния клас влезеше директорът или някой инспектор, Корольов в същия миг, като някакво остаряло изведнъж момче, което са хванали за грешка, променяше гласа си и нареждаше на някого да чете от книгата. Тогава гъгнивият момчешки глас започваше да срича:

"Говореше се, че на кея се е появило ново лице: дама с кученце..."

Една хубава пролетна утрин на 1950 г. учителят по гимнастика Петар Бесарабич, шампион отпреди войната по хвърляне на копие, пети на IX-тата Олимпиада в Амстердам през 1928 г. - поведе всички класове извън града към поляната недалече от старото православно гробище. Вървеше със спортна крачка на бивш ръководител на дружество "Со-

кол", горд като остарял паун, начело на дрипавата ученическа сбирщина. На гърдите на тениската, с която беше облечен, беше написано с избледнели букви: YOUGOSLAVIE. В едната ръка носеше славното си олимпийско копие, облегнато на рамото му, а в другата - диск. След парадното му спортно ходене апатично се влачеха тълпи бледи градски дечурлига, щастливи, че ще изгубят няколко часа в Gymnasium-а. Част от по-волните се разбяга по странични улички, още преди да излязат на главната. Останалите продължиха безволево след учителя, като си правеха "бъз" един на друг зад гърба. Минувачите гледаха в почуда тази ученическа армия, сформирана от момчета, изпъзели от градските дупки, приземия, паянтови и влажни къщи с квартири под наем; деца от бараките и бордеите покрай железопътната линия - необичани и нежелани деца, които, след като са се появили на бял свят, нямат нищо друго, освен гладните си рахитични тела и вродената дързост на улични попови лъжички.

Още от пръв поглед сред тях по ръст и сила се открояваха бързо избуялите момци от сараевското Поле, с възкъси палта, от чиито ръкави стърчаха широки посинели китки. Тук имаше и младежи от околните склонове, които всеки ден се спускаха пеша до Gymnasium-а и след това отново се изкачваха до планинските си села; лесно се разпознаваха по тромавата им балканджийска походка; а редом с тях крачеха малките гешефтари от Башчаршия, богаташките деца - синове на чантаджии, инженери и лекари; млади кавгаджии и свадливци, униформени питомци на домовете за безпризорни с угнетено изражение лицата, албиноси с хиксообразни крака; училищни луди и постоянни жертви, зубрачите и доносниците и онези - безличните, за които никога никой не си спомня след завършване на гимназията - всички

в пъстри одежди, прекроени и наследени от по-големите братя и бащите. Униформени бяха само ученическите им шапки, украсени с бронзови римски цифри за класовете и паралелките. Балканджиите, железничарските синове и прищълците ги носеха гордо на главите си, останалите - свити в джоба.

Щом стигнаха до целта, децата веднага плъзнаха по поляната, като спуснал се облак от сиви скакалци. Някои веднага легнаха в тревата, други извадиха смачкани карти, а останалите теглиха по една черта и започна безконечна свадлива игра на пари.

Ръководени от учителя Бесарабич, по-енергичните събираха плоски камъни, които трябваше да заменят дисковете и режеха с джобните си ножчета горе-долу прави кло-ни, които да заменят копията, а отнякъде, от някой стар спортен склад, се появиха и няколко истински гюллета за хвърляне, два спортни чука, подобни на каторжнически окови и десетина чифта шпайкове за бягането на сто метра. След като не успя в бъркотията да докопа каквото и да е от "купешките" неща, Херцег се присъедини към групата, която скачаше на дължина. Петар Бесарабич им обясни правилата на състезанието и скоро Херцег хареса скачането; наслаждаваше се на неизвестността дали ще съвпадна крачките му с бялата линия на тревата; харесваше му риска на отскока и краткия, но пък така напрегнат полет във въздуха - онази чудна надежда, че ще надскочи самия себе си, своите възможности и от все по-измореното тяло ще измъкне още няколко недостижими сантиметра. Харесваше тази самозабрава в летежа, а жаждата за успех го караше с нетърпение и трепет да очаква реда си за скок.

Още през онзи първи ден на поляната извън града спортните специалисти, поканени от Петар Бесарабич, из-

мериха с метър и хронометри няколко републикански и два югославски рекорда: в бягането на сто метра и в скока на височина. Тези момчета, на които за пръв път се даваше възможност да се изявят, просто гълтаха пространство и време; хвърляха гюлето с отчаянието на някой, който се цели в невидимия си мъчител! Сиромашията ги тласкаше към подвиг, а множеството бягства им помагаша да пробягат спортната пътека по-бързо от щастливите деца. Нико Н. Херцег успя да скочи с около три и половина метра по-слабо от югославския рекорд. Увери се, че спортът не е дисциплина, в която може да постигне каквото и да било и, жаден за признание, с разширени ноздри надушваше някаква друга област, в която ще може да надскочи и преодолее и най-силните момчета - там, където най-после ще го похвалят и обикнат.

А на онова място, където учителят Петар Бесарабич заби олимпийското си копие в тревата, няколко години по-късно израсна великолепен бетонен стадион.

И останалите стари птици от Gymnasium-а живеяха като Корольов (който действително беше чужденец и това се изтъкваше от него всеки път с гордост), в своеобразна вътрешна емиграция: не само в града, а и в собствените си семейства, с които имаха все по-малък контакт и взаимно разбирателство. Получили образованието си в чужбина: в Мюнхен, Краков, Пеща, Прага, Виена и Грац, те завинаги бяха запазили маниерите си, придобити в младостта, когато градът, в който беше съдено да им мине животът, бе все още паланка, а те - редки европейци в него.

Сякаш поколението им, получило образованието си в началото на века, беше създадено от някакъв особено твърд

материал, съдейки по начина им на обличане и по обноските им, а най-вече по изправената им стойка - своеобразна дисциплина на духа. И най-малкият пропуск пред ориенталски отпусналата се чаршия и флегматичните ѝ навици, означаваше за тях признание за поражение, за напразно дългогодишно образование, с две думи: подписване на безусловна капитулация!

В Сараево първи те донесоха футболни топки и научиха махленските момчетии на максимата, че не е важно да се побеждава, а да се участва! Тъй като градът е заобиколен, както се знае, от планини, първи те метнаха на гръб раници, взеха в ръце алпийски тояжки, донесени чак от Щирия, първи нахлузиха на краката си тежките "алпинки" за катерене по скалите и тръгнаха по преките пътища да покорят Требевич. Тази хубава привичка им остана до последния дъх: отдавна вече градът е свързан с култивираната планина чрез модерен лифт, в чиито кабинки излетниците, запасени с кошници храна и пиене, се изкачват без всякакво усилие до панорамите - не, последните мохикани все още се изкачват пеша и с пот на челата преодоляват стръмнини и пороища, докато от небето им махат неделните излетници. През зимните дни Херцег ги виждаше как се спускат по требевичките серпентини, наричани "осморки", с шейни от варено дърво с кръстосани платнени ленти. Наричаха ги "родли". Вече никъде не се правят такива. Смееше се, като ги гледаше с колко сериозност навлизат в кривините на изоставения път. Тези луди, мъдри старци!

Когато от време на време се отбиваше в родния си град, винаги болезнено го изненадваше това, че междуременно те още повече са съсипани. Най-старите куцукаха по улиците, прегърбени и треперещи, а от някогашната им елгантност не е останала ни следа: карираните бричове, пла-

нинарските калцуни и дълбоки кожени обувца с връзки, френските барети и смело заметнатите около врата шалове бяха изчезнали безследно. Виждаше ги как крачка след крачка, внимателно пристъпят по домашни чехли, плашейки се да не паднат на поледицата. Старческите кости зарастват така трудно! Но въпреки униженията, които донасят със себе си късните години (ще ги приемем ли и ние или ще се възползваме от някой удобен случай да офейкаме незабелязано?), бяха запазили старото си спокойствие. Сякаш с достойнство чакаха реда си за вечна почивка, установен от правилника на някакъв отдавна закрит лицей, чиито верни питомци те бяха останали до края.

Гимназиалните години на Херцег щяха да преминат в сяпа любов към Лина Коен. Виждаше я твърде рядко, винаги заобиколена от свита лели в черно. Трепереха над нея като виновници, които искат да изкупят цялата пропусната нежност. Тъмнокосата Лина приличаше според Херцег на малка нещастна принцеса и точно този така тъжен невидим белег на бледото ѝ лице го привличаше повече от всичко. Тя му се усмихваше, когато се разминаваха, като че ли се будеше след продължителна болест. Може би вече не си спомняше за бягството им в Дубровник, но Херцег все пак бе едно от лицата от дългогодишното море, от което за миг беше изплувала тя, затова в усмивката ѝ имаше нещо от общата тайна и познанство, същевременно и нещо, което ясно му говореше, че вече не принадлежат на същия блян.

Преценяваше хубостта на другите момичета според това доколко приличат на нея. Като проследяваше Лина Коен и вечните ѝ лели, откри къде живее: това беше една богаташка къща, строена непосредствено преди войната, с мра-

морен вход и прозорци, които гледаха към малък парк. През спуснатите завеси на първия етаж в зимните дни се процеждаше топла розова светлина, която загатваше за разкош и удобство. С абсолютна сигурност знаеше, че Лина живее точно зад тези пердета! Смешно, тази къща и тези прозорци щяха да останат завинаги за Нико Херцег образец за изисканост, която никога нямаше да достигне и, въпреки че щеше да проникне и в най-затворените апартаменти и вили, да плува в тюркоазеносини басейни, да бъде канен от най-преуспелите и богати хора на своето време, момчешката му мечта никога нямаше да бъде надмината.

За Херцег Лина Коен беше приятелка от нещастните години, която преди него е имала късмет да се измъкне от калта. Той все още беше в неволя и, разбира се, очакваше от своята малка добра фея да му подаде ръка, да каже, може би, някоя дума на закрилниците си, за да избавят и него. Вярваше, че няма да го забрави.

Вече беше петнайсетгодишен и се срамуваше, че, изглежда, единствено той не е бил с жена. Веднъж му се отдаде случай, но той не се възползва. Пазеше се за Лина Коен.

Опитният Лончар, повтарач, по-голям с три години от останалите в класа, ги заведе по заплетените сокаци на Куюмджилъка до някакъв бордей, от чиито стени, измазани с кал, тук-там се провиждаше рогозка. Влязоха в тази къща изотзад, през двора, в който хамалите оставяха през нощта двуколките си, а селяните - празните си кошове. Беше ноември, един от онези мъгливи дни, когато ти се струва, че облаците са пуснали завинаги корени в мазите и че вече никога няма да се качат на небето. Херцег си спомня, че на пети прегазиха голяма локва с черна мазна вода, смесена с нафта, и се спряха пред разклатена дървена стълба, по която гние-ха парцалени черги. Лончар ги пускаше един по един горе

на етажа, откъдето достигаше дрезгав женски кикот. Сумракът обгръщаше тази мръсно-влажна сцена на "обезчестяването". Най-после дойде редът на Херцег и Сеад да се качат до вратите на еротичния рай; бяха уплашени и непрекъснато се извърщаха към двора, където чакаха другарите им по нещастие. Преминаха по дълъг коридор до някаква полуоткрехнатата врата, през която се виждаше стая, осветена със слаба крушка от двайсет и пет свещи. В първия миг Херцег не различи нищо, освен очукан леген и купчина сиви парцали върху железен креват, а малко по-късно схвана, че в тези черги лежи нещо космато и бяло. Една гола женска ръка си проби път през старите зимни палта и окъсани одеала, омотани с мръсно-жълтеникави чаршафи: "Ела... не хапем!" - подкани ги женски глас и Сеад пръв се приближи към това двуглаво чудовище (Нико разбра, че в кревата има две жени!), а онази ръка умело разкопча колана на панталоните му и те се свлякоха върху обувките му като знаме. Онемял от страх, неспособен да направи дори една крачка, Херцег ужасен гледаше как от мръсното парцаливо кълбо се надига разчорлена женска глава и се приближава със стон към стомаха на момчето; чу как нещо шляпа, сякаш чудовището се облизва и скърца със зъби. В стаята беше неутешимо пусто - ето, най-сетне така откри мястото, където се извършва най-важният от всички тайни мъжки ритуали. Сеад се осмели да премине през изпита по мъжественост, а той? Гърдите му се изпълниха с упорство: "Ако по този начин се спечелва жена и се става мъж - мислеше си той, - то аз завинаги съм против!" Докато стоеше така, изпитваше съвсем същото, както на Циркус-плац, когато плати да види жена с три крака, някаква полугола нещастница, омотана с парчета агнешка кожа. Обърна се и изтича надолу по стълбите с чело, оросено от студена пот.

- Какво стана? - попита го Лончар, изненадан от така бързото му връщане.

- Нищо...

- Как нищо, педал такъв? - кресна малкият посредник между девствеността и блудството. - Зер бадева съм те водил чак дотук?

- Пусни ме! - изкрещя и го блъсна в онази локва.

На другата сутрин влезе сутрин влезе със страх в класната стая и, без да погледне никого в очите, седна на чина си до прозореца. Клубът на малките самци около "Царицата на печките" се хвалеше със снощния си подвиг. Какво общо имаше той с тези момчета, които шумно прославяха посвещаването си? Посивели от облачното утро, с лица, целите в пъпки и пришки, със сплъстени коси, криви крака и нещо коварно в погледа, стояха и се кискаха; описваха всичко, което бяха им правили онези две нещастнички в кревата. Дори и онези, които таяха някакви симпатии към него (например Сеад), не смееха да покажат дали са на негова страна: зачитайки закона на тълпата, бяха намъкнали на лицата си изражение: "Оправяй се, както можеш, но не ни се иска да сме сега в твоята кожа!" Още не говореха за неговия за неговия случай, но той знаеше: Лончар, този рафиниран мъчител на слабите и самотните, преднамерено отлагаше удоволствието, за да го измъчи колкото се може повече.

В седем и половина сутринта улицата под прозорците на Gymnasium-а гъмжеше като мравуняк. Сред тъмносивите ученически палта от време на време блясваха белите блузи на продавачите на кравайчета и фъстъци, пресичаше бързо някое ярко палто на девойка, кичур светла коса в навъсеното есенно утро или червена баретка в пороя от черно-сини ученически фуражки с цифри... На входа тази сутрин

дежуреше непреклонният латинец и никого не пускаше в Gymnasium-а без униформената ученическа шапка с ширит. Обърнат с гръб към сградата, той, естествено, не можеше да види как от всички прозорци плющи дъжд от фуражки; онези, които вече бяха влезли вътре, хвърляха своите шапки на другарите си навън.

Най-после, напрежението, подгрявано от Лончар, достигна връхната си точка: всички глави се обърнаха към него - мъчението трябваше да започне!

Стана от чина си, спокойно прибра тетрадките си в чантата и отвори прозореца. Прекрачи перваза и се озова така на височината на третия етаж - в студения утринен въздух, по-точно, върху корниза, по който лежах изронени парчета опадала от стряхата мазилка, гълъбова тор и пръснати пера. Стоя известно време върху хлъзгавата ламарина, която пукаше под ходилата му, облегат с гръб о стената между два прозореца, единият от които беше зазидан - само вдлъбнатина в жълтеникавата грапава стена! Отначало никой не го забеляза. Дълбоко, под върховете на обувките му, монотонно ромонеше сивкавата ученическа река, оставяща при раздвижването си петна от мокър асфалт. Първо се чуха отделни викове - бяха го забелязали - а тогава към него полетяха няколко самотни крясъка, докато цялата улица не беше залята от ужас. Учителите спряха учениците. Някой крещеше като обезумял да запазят тишина, защото момчето на третия етаж щяло да се уплаши и да падне! Викаха му: "Не гледай надолу! Не гледай надолу!" Движението спря. Всички стояха като вкаменени. Мястото, на което се очакваше да падне, се разчисти. Херцег предпазливо запристъпя по корниза. Усети как дълбочината непреодолимо го привлича, изведнъж страшно му се прииска да бъде долу - само скромна частица от незастрашената сива маса! Събра сили и

се отлепи от стената. Сега дясното му рамо се опираше о мазилката, а лявото - о нищо: само пустия студен въздух. Корнизът не беше толкова тесен, че някое слабо момче да не може да ходи по него, и той тръгна. Беше го страх. Шепнеше: "Лина, пази ме!". Запъти се към синкавата планина, която се виждаше в перспектива зад сградата. Не смееше да погледне надолу към улицата. Стараеше се само да следи стъпките си по раздробената мазилка - нищо друго. Чуваше как след него се отварят един след друг прозорците на Gymnasium-a, вслушваше се в глухото съскане на улицата под себе си. Стигнал така до края на корниза, продължи да се движи по южната страна на сградата, след това премина на задната стена и като мина северната страна, отново изкочи на фасадата, откъдето беше тръгнал, стигна до прозореца на класната си стая, от който се дръпнаха неговите съученици, за да не му попречат, прекрачи го и влезе вътре, затвори крилата и спокойно си седна, сякаш нищо не беше се случило.

Улицата зашумя с облекчение.

Разпитваха го директорът, класният му и секретарят на Gymnasium-a.

- Нико Херцег?

- Аз.

- Защо ходи по корниза?

Мълчеше.

- Глух ли е?

- Изглежда...

- Питам те, защо ходи по корниза?

- Чуваш ли? Директорът те пита защо ходи по корниза!

Мълчеше като гроб и в тази няма бариера беше единствената му защита.

- Защо ходи по корнизата?
- Не знам...
- Не знаеш?
- Не знам.
- Какъв ти е Нико Херцег?
- Аз съм Нико Херцег!
- Будала! Знам, че това си ти! Питам те какъв ти беше другарят Никола Херцег?
- Баща... - отговори вместо него класният му.
- Баща?! И не те е срам! Петниш паметта на баща си! Продължаваше да мълчи, преглъщайки слюнката си.
- Е? - продължи директорът. - Какво да правим сега с тебе? А?

Сви рамене.
Директорът дрънкаше с ключовете:
- Какво да правим с тебе?
- Накажете ме... - предложи тихо.
- Да те накажем? Да те накажем... - повтаряше директорът. - А какво друго, освен да те накажем! И то за назида-ние. Заминавай!

Първия час имаха география.

Втория и третия - писмени упражнения по френски.

През голямото междучасие го наказаха със строго мъмрене от директора и с НУЛА ПО ПОВЕДЕНИЕ.

Чувството, че се различава от съучениците си, от връстниците си на улицата, от учителите и, изобщо, струваше му се, от всички останали в града, го гнетеше като проклетие. Никак не можеше да влезе в крак. Не го закачаха повече, защото започнаха да го уважават: обиколката на Gymnasium-а по корнизата на третия етаж му създаде слава на отчаян и готов на всичко човек, а нулата по поведение поддържаше този висок авторитет. Все пак, чувстваше се окле-

ветен и често ловеше изпитателните погледи на останалите в класа. В тях нямаше нито съжаление, нито заплаха, нито съчувствие - нищо! Само го гледаха като рядка птица.

Направен от материал по-друг от този на ближните му, той трябваше да плаща цената на различието, което едва по-късно щеше да стане привилегия. Учителите бяха на страната на мнозинството момчета, нагаждайки се към тълпата. Подхранваха изобилно чувството му на изолираност. Често го хващаха в грешки, които правеше от разсеяност:

- Хей, Херцег! Откъде си паднал? От Луната ли? Събуди се най-после! Повтори какво казахме току-що! Не, не му помагайте! Нека да каже какво говорех сега! Хайде! Не знаеш ли? На ушите си ли седиш? Не те интересува, че си дера гърлото заради такива малки въшливци като тебе! Слез от облаците или аз лично ще те сваля и ще видиш какво ще стане тогава!

Бойната томахавка беше изкопана и щеше много вода да изтече, докато пак я закопаеше. Малкото му сърце тупаше в единоборство с четирийсетгодишните, които здраво държаха юздите на живота в ръцете си. Мислеше си: "...Сега губя, губя, губя, губя, губя; скоро ще бъда на самото дъно; ето, ходилата ми вече го докосват - по-дълбоко вече не може да се падне! Това е краят на страданията ми, свърши се с мене! Сбогом!"

Още не знаеше, че онези, които се гмурват към дъното, изплуват обикновено два пъти по-бързо от останалите! Нима и за него не говореха завистливо, че "относително бързо изплува на повърхността"?

"Не ми остава нищо друго - мислеше си той, - освен да се свия на кълбо и да издържа на всички удари; те няма вечно да ме държат под око. Но все пак са възгупави и прости: Ще се напият, ще спят след обяда, ще дойдат ва-

канции, официални празници, недели - ще се възползвам от всеки миг тяхно невнимание, за да ме забравят. Ще се скрия от погледите им... Тяхната инквизиция не може да продължи вечно, тъй като те бързо се засищат със счупени играчки и животни, които са измъчени от тях; вниманието им отвлеча някоя нова жертва... Ще порасна и ще им го върна тъпкано! Ще бъда търпелив и ще чакам, а след това ще ми изплатят всичките си дългове! Да, кълна се!"

С течение на времето опитът го научи на хитростта да не влиза в открити свади с околните. Гледано отстрани, примири се с живота. Дори и по външния си вид съвсем се доближи до шръккестия тип момчета от 1953 г. Ако не бяха чудноватите му очи, които светлеят в общата фотография на IV"в" гимназиален клас, и най-наблюдателният не би могъл да открие бъдещия любимец на нацията. Лицето му, вече обрасло със свилена мъхеста брада (скоро щеше да почне да я бръсне), по нищо не се откроява от другите момчета. Никакъв особен лъч не беше осветил негатива на тази зеленикава снимка, проявен в същото фото "Корзо", което на времето си снабдяваше със семейни фотографии албума на Хаджи-Баняц.

Херцег е на шестнайсет години и учи в шести гимназиален клас.

А през цялото това тъжно време на неговото възмъжаване се прокрадва като приятна тема, изпълнена на дъвен еврейски инструмент от благородно дърво, Лина Коен. Естествено, Херцег крие тайната си любов, тъй като вече е осъзнал, че заради нея биха го разкъсали на парчета. Любовта е слабост, слабостта привлича омразата на тълпата. Демонстрирането на нежност сякаш е забранено за Херцегово-

то поколение. За любовта то не говори другояче, освен като за животинско чифтосване.

В гимназиалните клозети момчетата изучават уменията на прелъстяването. Докато пушат в острата воня на урина, а амонячните изпарения глождят очите и щипят носовете им, Херцеговите връстници обменят първия любовен опит. Анализират вече съвсем бледи порнографски снимки, замъглени от много копираня и увеличавания. На тях кокалести жени безсрамно показват телата си. Възседнали са ги мъже на средна възраст с мустаци; голи и космати, те се любят, без да свалят единствено обувките и ръчните си часовници. Стаите, в които ставаше всичко това, напомнях на затворнически килии. Обикновено в тях се намираше само креват с чисто голи дюшеци, няколко кърпи и задължителният пепелник, от който още димяха угарки. Има нещо навяващо тъга в тези разюздани сцени, където мъже и жени падат на самото дъно на клоаката, разкривайки тайните на човешкото чифтосване. На снимките, които циркулираха от ръка на ръка, сякаш бяха фотографирани пределите от отвъдната страна на безсилната похот. Виждаше най-различни комбинации и пози на тела: двама мъже оправяха една жена, а две жени - своя прелъстител. С кравешките си езици те се ближеха една друга, а един черен дог - приятелката им; от групата тела, заплетени в гордиев възел, стърчаха кльошави крака и мръсни ходила. Изучаваше географията на разврата в клозета, където момчетата се затваряха в кабините да сравнят малките си мъжки инструменти. По лицата на някои жени - почти момичета - откриваше смайващо невинно изражение! Как са привикнали на унижението? Доброволно ли са се съгласили или някой ги е заставил, изнудил? Кой са те? Кой са мъжете с неограничена власт над телата им? Най-силно го дразнеха жените, които носеха очила, без

да губят дори и в блудството строгите си изражения на учителки. Херцег се преструваше, че снимките го възбуждат, както и останалите момчета, защото не смееше да рискува да бъде изключен от мъжкото стадо. Но ако действително нещо то тях го гъделичкаше, това беше невидимият човек зад апарата, който беше фотографирал всичко това. Свидетелят! Дали е бил гол като всички останали или облечен, съсредоточен, цинично концентриран върху сцената, която наблюдава през обектива?

Момчето разбра предписанието на тези снимки: мъжът трябва да има изправена, налята с кръв вена под ръка, за да владее жените. Всяка от тях ще се съгласи тогава на всичко, чак и да бъде снимана, докато ѝ се прави ОНОВА. Ще се съгласят да играят ролята на крави, ще заемат доброволно пози, пълни с тягостно унижение; сами ще се мъчат да ги измислят и заемат! Ще се съгласят да му го смучат. Да се разкратчат и да покажат дълбочината на цъфналата си утроба. Да си играят с него. Да клечат като кучки, да пълзят на четири крака и да правят челна стойка - всичко! Херцег забеляза, че очите им в тези моменти са покрити с порочен унес, с някакъв воал, сякаш от самия поглед към твърдото божество са хвърлени в развратно робство, изпълнено с неизказана болка и страст.

Хипнотизирани са от инструментите на своите мъчители!

Питаше се след това дни наред, дали не ги е срещал случайно някъде по улиците. Сигурно. Само че не могъл да ги разпознае, тъй като през деня те ще са се предрешили на "почтени жени" без недостатъци. Мъкнеше се така из града, като им се завираше в лицата. Това ли е онази разпусната брюнетка от снимката? Откъде ли му е позната пък тази, която се прави, че никой на улицата не я интересува, или

онази, която смирено носи своя наедрял благословен корем на бременна жена (предшествували са го сигурно подобни забавления!) и тази, която му се сопна: "Сополанко такъв!", когато се опита незабелязано да надникне в пазвата ѝ? Сякаш всички до една криеха някаква страшна тайна за мъжките постели, през които бяха минали предишната нощ... На онези фотографии лицата им не се виждаха ясно, поради мътните и неумели снимки - затова той се съмняваше във всяка! Улицата се превърнаха в обща оргия, от която само той беше изключен. Плашеше се от жените и тяхната готовност с падането на нощта съвсем да се променят и да се превърнат в предани робини на непознати мъже, да се отдадат на порока и униженията, които по-рано не беше и сънувал. Стана подозрителен към тях, заревнува ги от целия мъжки род.

Покрит нагъсто с рисунки, които до най-малки подробности показваха "половото сношение", гимназиалният клозет все повече приличаше на разблуден иконостас. Болната фантазия на пубертетите беше издълбала, издраскала и изрисувала върху вратите и стените Страшния блуден съд на който се гърчеха в мъките на сладострастието женски тела с глави, малки като главички на топлийки, докато краката, бедрата, коремите и гърдите бяха представени безкрайно големи и заоблени, точно както в трескавите видения на възбуденото ученическо въображение. В центъра - винаги същият метафизичен полегат ромб, обрасъл с косми и със светите думи на похотта. Сексът, благодарение на разказите от тоалетната, за Херцег прие мирис на урина, изпражнения и тютюнев дим: всичко това гледано през растера на забранените снимки, чиято повърхност беше покрита с безброй отпечатащи от мръсни пръсти.

Съществуваше само едно нещо на света, което можеше да го измъкне от тази всекидневна клоака: ласкавото звучене на името "Лина Коен", чиито осем букви изписваше в маниачено по всички тетрадки и учебници, по стените на кръстовищата, с тебешир по стоборите, по пясъка и по повърхността на водата, по замъглените кухненски стъкла и замръзналите февруарски прозорци, на снега и в солниците, та дори и във въздуха - с цигарен дим!

Дойде на море след второто си голямо поражение, през 1953 г. Пристигна пред Вила Кабога в Риека Дубровачка, в ранни зори, на десети юли, след едно денонощие път с теснолинейка през Иван, по дългите тунели около Попово поле, из което лъщяха застояли води. По пътя композицията, пълна с недохранени и болнави градски деца, висеше с часове по странични коловози, чакайки да ѝ прикачат нови вагони с безпризорни и възпитаници на домовете за сираци от войната. Ръководителите сновяха от двете страни на спрелия влак, натирвайки по-решителните обратно във вагоните. На гара Хум - самотна каменна сграда сред напечени камънаци, които се разсичаха от релсите като от две блестящи остриета - част от вагоните бяха откачени и отправени към Зеленика. Необичайното звучене на имената Требинска гора, Хум, Зеленика, Риека Дубровачка и Груз извикваха у Херцег подозрение.

"Нима е възможно това разпенено море с чайки в нисък полет да се е намирало през цялото време на същото място - синьо и разнолико, докато се гмурках в ледените дъждове, които сякаш не преставаха да се леят през всичките години на гимназиалното ми заточеничество?" - мислеше си той, докато вървяха пеша, мъкнейки куфарите си от Груз

към завоя на Риека Дубровачка. За пръв път почувства несправедливостта, която не ни позволява сами да си изберем място на раждане. "Тук дори и голямото нещастие сигурно ще изглежда по-малко!" - помисли си той, гледайки люш-кащите се рибарски лодки; покрай които се влачеха като кален сив дъждовен червей, заблудил се в някакъв светъл край, на който, както той, така и северният дъжд очевидно не принадлежат. Вила Кабога изникна пред него от разкошната зеленина като аристократично привидение.

Беше почернял от саждите на многобройните тунели. Дрехите му бяха измачкани, защото беше спал върху багажника, а ръцете му - лепкави от сока на смокините-петровки, които беше купувал през прозореца от селяните на попътни гари. Собственото окаяно състояние му изглеждаше още по-безнадеждно пред хармоничното каменно здание, над чиито сведени арки се издигаше тераса в сянката на растителност и цветя с упойващ и приспивен мирис. Естествено Херцег не знаеше, че тази аристократична вила на старата дубровнишка фамилия Кабога помни и по-добри времена, преди всеобщото нещастие да я превърне в почивен дом за бедни деца с две спални помещения на етаж и столова в приземието, където добре познатата воня на ечемична каша и кисело зеле се бореше на живот и смърт със силния аромат на кипарисите и зокумите от парка.

Щом се разтвори порталът на Вила Кабога, той се втурна към спалното помещение, като безмилостно събаряше другите момчета, умело избягвайки да не спънат самия него и да не го стъпчат с крака. Опитът му на малък затворник-стажант го заставяше да заеме колкото се може по-удобно легло, по възможност някое до прозореца и в ъгъла на стаята. Креватите иначе бяха на два етажа. В неговото спално помещение, някогашна зала за приеми, бяха наред-

ни двайсет и осем кревата. Успя да заеме долно легло; приятелят му Сеад се метна на горното. Получиха по чаша гъсто какао, в което плуваха бучици. Трампи веднага какаото си за парче хляб.

Това лято комсомолски отговорник на Херцеговата група беше някой си Саша Гайдар - късо подстриган младеж на около двайсет години, строг и безсърдечен към момчетата, подмазвач пред всички по-старши по дължност от него - когото Херцег мразеше повече от всичко на света, докато бузите му горяха от бързите, прецизни шамари, с които она безпощадно го обсипваше по всеки повод. Естествено, скришом и обикновено мимоходом, без свидетели, тъй като беше строго забранено да се бият възпитаниците. Благодарение на охраненото си тяло на спортен ас, Гайдар можеше без труд да се справи с дузина гладни момчета, в който и да е случай, щом възникнеше кавга. След като се понадуваше известно време пред строя като някакъв пълководец, той командваше "мирно!" точно в момента, когато на терасата на Вила Кабога излезеше Луция, медицинската сестра това лято.

Изглеждаше още сънena в нежната броня на бялата си колосана престилка. Дървените ѝ сандали почукваха едновременно в сърцата им и по каменните плочи на терасата.

Момчетата стояха мирно под утринното слънце, на болезнено изобличаващата светлина на Риека Дубровачка. Отблясъците от вълните трептяха над така очебиешното им нещастие, сякаш дяволитото море пак им се подиграва, като насочва отраженията от невидими огледала в очите им. В разкошната упойваща утрин приличаха на денкове с нещастие, които някой е опаковал и овързал с износени дрехи, нашарил с белези и изпратил, за да се отърве от бедата. Като малки корабкрушенци неочаквано бяха изплували на

някакъв спасителен бряг и бяха открили на него, след много мъки, изгубената майка и повече дори - смътния любовен зов на едва разбудените си тела, недостижимия обект на обожаване, мекотата и женствеността.

Още първата вечер Херцег разтвори във вода две булки захар, които беше запазил от чая, и с този разтвор намаза внимателно косата си, като остави светлият кичур да падне хулигански на челото му. На следващия ден нарочно скочи по корем в плиткото и си спечели две дълги леки драскотини, само за да попадне в ръцете на Луция. Търпеше със стиснати зъби болката, докато тя нежно мажеше с йод раните му.

"Бедното момче, бедното момче..." - шепнеше тя, наведена над голото му тяло в здравпункта, а той се стараше да запомни колкото се може повече неща за следващата нощ: мургавата ѝ кожа, обсипана със златисти косъмчета по стомаха, който се показваше и изчезваше в процепите между копчетата на престилката, и зрялото полюшване на гърдите, които потрепваха, откривайки от време на време две продълговати тъмни зърна, ненадейното лъсване на възпълените ѝ крака, докато се отместваше и търсеше неизползвано парче памук, засенчения фон, скрит от бялата тъкан, от който му се завиваше свят, и блясъка на склерите ѝ, пълен със съчувствие, топъл като обещание, тръпчивия мирис на женска пот и дъх, влажните кичури на разкошната ѝ кестенява коса, която го гъделичка по корема...

Тази нощ, след като разкри на Сеад тайната, че Луция не носи нищо под престилката си, в което се беше уверил със собствените си очи, дълго гълта плява и прахоляк, които падаха от сламеника на горния креват. Сеад се извишаше и се тресеше като в транс, а накрая с въздишка се укроти и заспа.

Медицинската сестра Луция се умножаваше всяка нощ в шейсет и четири малки Луции, във всеки от креватите на Вила Кабога, и всички тези малки Луции разкопчаваха копче по копче белите си престилки и се вмъкваха под чаршафите сладострастни и топли, горещи от слънчевите бани, още мокри от нощното къпане, копринени и гъвкави, сякаш от гума, с гъст Требински лес между нозете и хумски храс-талаци под мишниците. Парещият им език шареше по телата на момчетата, стомасите им се допираха през пот, а ръцете сяпа опипваха пътя си, спускайки се от гърдите до влажното дъно. Страстно бозаеха от набъбналите зърна, от които струеше хладко какао, обливащо цялото й тяло и силния й, но така мек гръб; струеше по гръбнака, лепкаво и хладко, нежно космато! И всичките шейсет и четири Луции изчезваха като по уговорка една по една призори, изстисквайки от шейсет и четири момчета млечния сок на възмъжаването.

По-късно Херцег узна, че любовта на сън се нарича ПОЛЮЦИЯ и че не е никакъв грях. Цялото това лято изпитваше страшно угризение на съвестта, щом се затвореше на някое скришно място, призовавайки със затворени очи луция-полюция дотогава, докато не се смилеше и не изплуваше от бялата колосана пустиня. По гърба му плъзваше студенината на керамичните плочки или на някоя бетонна стена. След много усилия успяваше да подлуди своята Луция, след което тя отлиташе, отнасяйки еротичните съновидения - оставяше го сам да страда и да се срамува, защото още не знаеше, че самотническите блудни сънища, на които се отдаваше, са нещо познато на всички мъже и жени, а не само бремене на страшната му противоестествена, изопачена вина.

Сутрин пак се гледаха очи в очи с изтерзани тела: младата жена и шейсет и четири момчета, свързани с нея чрез нощта, протекла в тайна оргия.

Херцег си въобразяваше, че е любимец на Луция. Премисляше по кой знае колко пъти всеки неин случаен поглед или жест, докосване при разминаване или дори малко по-голямата порция супа, краешник от щрудел (защо точно на мене краешник, а не обикновено парченце?) и с течение на времето отхрани нещо като лично право върху нея, в което голямата любов се смесваше с болезнена ревност от всяка дума, която Луция отправяше към друг.

Заслепеността му отиде толкова далече, че убеди сам себе си колко много всъщност Луция прилича на Лина Коен - значи не изневеряваше на старата си любов, щом копнееше по някоя, която приличаше на нея!

"Тя предчувства, че по погрешка съм се озовал сред тази сирашка армия - мислеше си той, - и знае, че грешката скоро ще бъде поправена; онези, които от години ме търсят упорито, ще ме открият и ще ме избавят - тя трябва да разбере това по светлия ми кичур, защото той е явен знак, по който може да се различи принца от поданика - този светъл кичур, какъвто във Вила Кабога никой, освен мене, не прилежава..."

В разгорещеното му въображение, щедро разпалвано от заслепителното слънце на Риека Дубровачка, Луция представляваше ту майка, ту по-голяма несъществуваща сестра, след което тези две луции се разбъркваха, както дамичките в колода карти, в Луция-майка-сестра-приятелка-ЛЮБОВНИЦА. Последната дума му беше съвсем неразбираема, но пълна с толкова разврат! Случайно се беше заблудила отнякъде в скромния му речник, кой знае, може би от брошурите с продължение за безстрашния детектив Том Хънтър, които, непосредствено след войната, си набавяше, като в замяна за тях даваше лампи, извадени от стари немски радиостанции.

През една от последните топли нощи във Вила Кабога се промъкна през прозореца, като провря без голямо усилие кльощавото си тяло между решетките, скочи в градината и се прокрадна до малката пристройка, която служеше за здравпункт. Още от градината дочу някакви странни, неясни звуци, които сякаш излизаха от гърлата на праисторически животни при съешаване: в тях имаше ужас и страдание, а колкото повече се приближаваше, разпознаваше кикотене, пълно с разюзданост, и грухтене от удоволствие. Сменяше го стенание на някой който пренасяше непосилен товар, задъхано скърцане на зъби, неопикуема мъка... Надзърна плахо в здравпункта през широко отворения прозорец с мрежа против комари и на теменужната светлина от джобно фенерче, чиято крушка беше увита в прозрачна хартия с цвета на пъкъла, видя някогашния си сън - голата Луция, в сомнамбулен, среднощен самодивски танц, язди Гайдар, отмятайки глава назад; как се тръшка сред всички онези лъскави инструменти, епруветки и метални барабани за стерилизиране на превръзки и спринцовки, а лицето ѝ променено и едва познато на Херцег - съвсем различно от онова миловидно любопитство, с което беше идвала през всичките четиринайсет нощи в постелята му: лека и безтелесна, едва осезаема като феерична паяжина. Лицето на Гайдар се наля с кръв; бели следи от лакираните ѝ хищнически нокти браздяха гърдите му, а след това, напълно заслепени, те смениха позата, така че сега Гайдар я обгърна изотзад и, превити, с разтреперани слабини и изопнати сухожилия на краката, прилепени като кърлежи, кожа до кожа, се затъртриха, пъшкайки и стенийки, през теменужното помещение, докато стигнаха мивката: тогава Луция отвъртя крана и, след като жадно обгърна с устни отвора - пи вода, без да спира дори и за миг да се кълчи, а накрая и двамата рухнаха върху вързо-

пите с призрочно бели чаршафи и потънаха в мрак, уговаряйки се задъхано на пресекулки за нещо, което трябваше ей-сега да стане: сега, не още, сега, хайде, сега, сега, сегааааааа! И тогава, съдейки по всичко, това и стана - укротиха се извън обсега на Херцеговия поглед след приглушения вик на Луция.

Върна се в спалното помещение, този път през главния вход, а не през прозореца, тъй като му беше все едно дали някой ще го хване. Видя как нощта се вдига от водата.

Отчаянието напълно разпръсна страха, че ще бъде наказан заради непозволена нощна разходка. Опита се да извика Луция под чаршафа, но вече не ставаше; не можа да си я представи до себе си след оживялата сцена от фотографиите от клозета! Тя подло му беше изменила; както другите жени, и самата тя се намираще под хипнозата на обнажената всемогъща мъжка жила; беше във властта на нещо мрачно и непознато, подземно и подводно - робиня в едно тъмно царство, до което Херцег нямаше достъп. Събуди го остър мирис на изгоряло. Отвори очи и видя краката си в пламъци - някой беше напъхал между пръстите му смачкан вестник и го беше запалил като факла. Креватът му беше наобиколен от ухилени момчешки глави. В миг опипа косата си - онова, най-страшното, се беше случило!

Докато бе спал, някой отрязал светлия му кичур.

Ранните сараевски дъждове в края на август удавиха това хубаво лято, което отчаяно се мъчеше да се откопчи от гимназиалните дни. Утеха даваха единствено още съботите и неделите, когато във Физкултурния дом се устройваха забави. Тържественото, очаквано шест дни развлечение, беше предшествано от грижливи приготовления. Първо трябваше

с помощта на ютия и влажен парцал да се постигнат два невъзможно остри ръба на панталоните. С часове извличаше от недрата на изхабената кожа на единствените си обувки тъмния блясък, употребил накрая и собствения си дъх, че след продължително лъскане с четка и търкане с парцал от кадифе да постигне онзи безумен, непостижим рефлекс, в който се оглеждаше загриженото му лице. Докато издокарваше прическата си, често го обземаше крайно отчаяние, че вратът му е толкова тънък и стърчи от широката яка като птиче голишарче от гнездото си. Следваше редица дребни хитрости, за да прикрие недостатъците на изхабения съботен костюм. Със сковани движения (да не би случайно да не развали някоя гънка от облеклото си), Херцег критично проследяваше лицето си в огледалата на попътните фризьорски салони, докато вървеше към Физкултурния дом.

Днес е почти невъзможно да си представим тази трогателна сцена: в изпотената си шепа момчето стиска двайсетинарова монета и в дълга опашка се приближава към касата, където срещу парите му дават жълт входен билет. Портиерът - набит момък със заплашителен вид, обикновено боксьор или джудист и обикновено ядосан, че животът толкова рано му е определил ролята на цербер - внимателно и изпитателно разглежда перфорирания лист хартия (момент на неизвестност) да не би да е фалшификат, а след това мълчаливо го бутва с ръка вътре, в топлата прегръдка на неумело подражавания Глен Милъров звук от пета ръка. Други още дълго подскачат на снега или дъжда. Те чакат да стане някакво чудо: портиерът да се смили най-накрая и да ги пусне без билет. Понякога висят пред входа чак до последния танц, когато късачът на билети напуска свещеното си място. Момичетата идват две по две, младежите - сами или на групички. Палтата се оставят на гардероб, винаги с

малък страх някой да не ги открадне, смени, или да не би случайно да се изгуби скъпоценната хартийка с номера. Да останеш без зимно палто по това време беше равносилно да се осъдиш на три месеца домашно заточение! Витото стълбище на предвоенния Соколски дом отвежда тези младежи и девойки до фойе с големи огледала, от което се влиза в спортната зала. Паркетът ѝ е все още неосквернен от токовете на танцьорите.

Момчетата отначало предпазливо се придържат към краищата на залата: полумракът успешно прикрива трепета им. На ярко осветление можеха да се видят изтърканите места на ръкавите и коленете, да излязат наяве триковете, с които се прикриваха петната, пожълтялата яка на бялата риза, изгорена поради невнимание в последния момент с гореща ютия. Имало е сълзи и караници. Майката набързо е обърнала яката, така че е невъзможно да се закопчае горното копче! Все пак сега са тук и за тях тази мизерна зала със захабен паркет е Обетованата земя. Оркестърът настройва инструментите си, спортната зала се пълни с нежни обещания... Това е градският ПАДОК (англ. paddock - обор, кошара, б. пр.) - кръг, определен, за да се срещат младите самци два пъти седмично с младите самки; да се подушат и докоснат, да помиришат различието между своите полове, да изпробват мощта на собствената си привлекателност, да осъзнаят гърдите си, които набъбват под отеснените пуловери, силата на мускулите, красотата на зъбите, косата, походката и разлюлените хълбоци... Тук момчетата за пръв път ще почувстват как в тях се буди желанието, когато покрай бедрата им се хлъзне младото тяло на момиче и, изопнато в една единствена тръпка, търкайки се стомах о стомах на върха на разпенената вълна от музика, като патрулен катер, когато се връзва в талазите... Само малко тъкан разделя двустранните

им желания, които магнетично се привличат, докато гърдите им сана почетно разстояние. Ще се разбират с тазовите кости, докато мънкат обичайните празни приказки с език, изсъхнал от възбуда.

"В това няма никакво обществено лукавство - мисли Херцег, - и няма фалшиви поводи, в които се обличат коктейлите и приемите на елита". Децата на този град не крият, че идват едни заради други и плащат за това с мизерните си пари (изкопчени от родителите, икономисани от кино и книги, дори и взети назаем, изпросени и откраднати), плащат за това малко наивно съботно и неделно бягство от суката към неудържимия звук на джаз-оркестъра, чиито музиканти само чрез собствения си слух бяха успели да се приближат шо-годе до филмовите си образци от обетованата си страна С-А-Щ, и със сетни сили надуват "Американски патрул", при чиито първи тактове ще се завъртят най-опитните и дръзки двойки в безумно смели фигури, "заснети" от филма с Естер Уилямс и Ред Скелтън, даван предната седмица - ще се плъзнат под ръцете на партньора си, ще летят до самата граница на центробежната сила, а след това, привлечени от спасителното свиване на ръцете, ще летят, ще летят, ще летят, ще летят, ах, ще летят прегърнати... Постеснителните, още несигурни в танцьорските си умения, съставят сумрачния пояс в залата, придържайки се внимателно към края - сякаш и танцуват, и не танцуват! - докато рояци млади танцьори не изпълнят цялото пространство под крещящия трясък на брас-секцията с "денфери", прославящи съботната любов и танци.

Като някаква епидемия, танцовата треска завладя тази зима шести "в" и бързо се разпространи в останалите

класове на Gymnasium-а. Щом учителят излезеше, зад катедрата изтичваше малък съгласуван оркестър. Оказа се, че катедрата е идеален барабан: акустичната празнина под горния плот, затворена от три страни, беше в състояние да възпроизведе неочаквано звучни отеквания, твърде близки до афро-кубинските ударни инструменти. Отдавайки се със затворени очи на невидимите синкопи, които съпровождаше с удари на ноктите, юмруците и дланите (Там-таара-ра! Тап-тап!) рижият Черим - Джими Крупа на класа - сам заменяше цяла ритъм-секция. Пъргавите му музикални длани претворяваха ритмите на румба, самба, слоу-фокс, суинг и бегин, които сякаш бликаха от цялото същество на момчето, следвайки задъхано един след друг. На гребен, увит в прозрачна хартия, в която някога завиваха цигарите, го съпровождаше като солист Хозн, наречен така заради привързаността му към бащините си тиранти (нем. Nosenträger, б. пр.). Пупа Хава (на сараевски жаргон: Празен Въздух) се рееше около мелодията със своето "пиколо", което изобщо не се виждаше в едрите му лапи, в същото време за фон на музиката служеше унисонното мрънкане на класа, който най-сериозно се подготвяше за съботната забава. По онова време, значи, всеки танц си имаше строги правила, най-труден бе така нареченият "инглиш-валс", при който с леко прикляквашо свиване в коленете, което придаваше на танцуващата двойка леко люлеещ се ритъм, се постигаше несравним дон-жуановски унес. Трябваше значи да се броят стъпките наум, а същевременно да се проследява изискването на мелодията, която се люшкеше като циркаджийска лодка-люлка в някой луна-парк! Двойките от класа се унасяха в броенето: един използваше женските, друг - мъжките стъпки. Свадите, които често завършваха с общо сбиване, започваха най-често заради това, кой да бъде "дама", а кой -

да води! Херцег и днес с усмивка чува в себе си щекотливата мелодия на "Тенеси валс" и вижда някогашните съученици - синове на обушари, зарзаватчии, железничари, лавкаджии, дребни чиновници и самотни майки - как изпълняват движения, пълни с любовна патетика, в мрачната гимназиална бастилия, а всеки от тях си представя, че държи в прегръдките си своята ДАМА-СЪН, докато не ги разбуди звънецът и не установят, че партньорът им е някой малък гаврошовец от класа. Колко пъти само шокираните учители сварваха цели класове съвсем захласнати да се люшкат от възторжените вълни на бегина "Бесаме, бесаме мучо...". Връщаха се засрамени по чиновете си, отблъснали с отвращение партньора си. Веднъж така оставиха в небрано лозе барабаниста Черим: мислейки, че съучениците му са запазили тишина, за да му предоставят възможност за соло-партия, той, без да отваря очи, изпълни цяло малко чудо на ударното изкуство. О, как само летяха пръстите му по старата катедра, как удряха токовете му под нея и звъняха невидими чинели във въздуха! След като издаде едно: "Йееееех, йе, йе йееееееее!", Черим накрая отвори очи и съзря учителката по биология, която го гледаше с любопитство.

Но нищо не можеше да закрие този университет по танци. В уличките около гимназията отекваха тъпите удари о катедрите, а през прозорците долиташе тананикането на малките танцьори. Марио Гринер донесе веднъж под палтото си месингова тръба. Син на пожарникаря Рудолф Гринер от Ново Сараево, той още от малък свиреше в духовия оркестър при Дома на пожарникаря. През голямото междучасие прекрасният висок тон на неговия инструмент процепва ледената акустика на коридора. Гринер свиреше тема из филма "Младежът с тръбата". Този любовен зов, избликнал от сърцата на нещастните младежи, заехтя из Gymnasium-a,

докато в класната стая не нахлу дежурният учител и не им отне тръбата за неопределено време. Но звукът ѝ остана да отеква в сърцата им, будейки копнеж по някаква съвсем неопределена нежна цел.

Музикалният Херцег твърде бързо овладя основните стъпки на отделните танци. Особено се обигра в аржентинското танго и умееше като никой от другарите си да изчака онзи решителен момент, когато телата, спрени от прекъснатия синкоп, застанат в напрегнато изчакване, за да се откъснат след миг от юздите на мелодията и да се сринат в сладострастната пропаст на "Ревността". Овладя и най-трудното: обръщането наляво при валса, което се смяташе за виртуозност и изключително внимание към партньорката, на която навярно се завиваше свят от постоянното въртене в една посока. Преодолял по този начин и последната танцьорска пречка, Херцег се осмели за първи път в живота си да покани на танц момиче. Приблужи се към нея и постави ръка на рамото ѝ с лек поклон. Уви! Този танц се случи "дами канят", така че получи ядец.

Престрашил се полека-лека, Херцег вече хващаше уплашени аматьорки по затъntenите кътчета на залата. Стоеше по-далеч от затворения кръг на ястребите и техните дами, които години наред владееха централната част на залата. Тук, около столовете пред подиума на оркестъра, се тълпяха най-известните градски момичета, обкръжени от живата стена на постоянните им партньори. Диктуваха модата и стила на поведението по цялото "стъргало" и всички останали забави в града. За пръв тук се появиха прочутите пепитени палта с две цепки отзад, тук бяха завързвани възможно най-малките възли на вратовръзките, изрисувани собстве-

норъчно с хавайски палми, Айфелови кули, под които пишеше SOUVENIR DE PARIS, с "модернистично" разхвърляни сол-ключове и ноти, с буквите CONGO JAZZ и ухилени негърски глави с низ бели зъби... Тези неприкосновени господари на Физкултурния дом стъпваха гъвкаво на дебелите си подметки от суров каучук, облепени с три реда цветен изолирбанд (червен, жълт, зелен), винаги готови да предизвикат сбиване и така да спечелят нови точки пред своите дами. Момичетата се мъчеха с дръзкото си държание да покажат на всички, че са станали жени. През химените им беше избликнала неподозирана женска гордост. Ярко се червяха и гримираха, преобразявайки се така от стоматологични сестри и продавачки в бар-дамы от някой филм. Разпуснатата им предизвикателна походка по паркета сякаш говореше на останалите, по-страхливи момичета: "Е, какво? Никак не болеше... Сега най-после сме жени, разкрихме и тази тайна и кой може да ни уплаши?" Сменяха момчетата и те тях, така че в това затворено и самодоволно общество всеки младеж поне за известно време беше "ходил" с всяка девойка от компанията. Сигурно това беше причината в тази част на залата да стават най-често сбивания. Обикновено първо се чуваше плясък от шамар, някой приглушено извикваше, а паузата се пронизваше от самотен женски писък. Над забавата прелиташе наелектризиран облак. Всички се втурваха към кипящия вир от тела, където бе започнала свадата. Сбиванията иначе траеха твърде кратко: завършваха също така неочаквано, както и пламваха. Оркестърът засвирваше нещо по-динамично, а двама секунданти отвличаха окървавения си приятел в тоалетната да измие кръвта. Неписаните правила налагаха победеният да показва с отчаяно дърпане, колкото се може по-демонстративно, че иска да се върне и да продължи боя:

- Пуснете ме... Пуснете ме, бе! - викаше той и напъваше да се отскубне. - Маmicата му...! Пуснете ме, мамicата му!

- Хайде... Хайде... - успокояваха го другарите му, влачейки го по паркета. - Има време...

- Що го не пуснете? - подхвърляше победителят и гордо поглаждаше издраната си десница.

Понякога младежът все пак успяваше да се отскубне и да се втурне към групата, която продължаваше да танцува. Профучаваше през танцьорите с отчаянието на ранен звяр. Катапултираното му тяло с отскок се забиваше наслуки в тълпата: чуваха се няколко тъпи удара в слабини и ребра, скърцане на зъби и на подметки по лакираното дърво... Ме тежът на борбата отблизо! Това беше завръщане на камикадзе. Останалите танцьори уплашено разглеждаха последиците от сбиването: разпран ръкав от сако, кървави петна по бялата празнична риза.

- Ей, къде ми е обувката? - хленчеше някой, като разблъскваше танцуващите, търсейки изгубеното си съкровище.

Херцег отбягваше сбиванията и никога не се приближаваше до момичетата "табу", а хитро се промъкваше към зарязаните, с надежда да намери нещо за себе си. Откри, че някои девойки са "трудни" в танца, тъй като цялото им тяло натежава като камък върху ръката на партньора, докато пък някои други бяха почти безтелесни - предвиждаха всяко негово движение, следвайки го, преди самият той да осъзнае намерението си. Някои се прилепяха, потъваха в прегръдките му, оставяйки докрай да ги води, но по-често между него и момичето оставаше непревземаема крепостна стена на еснафското целомъдрие, така че трябваше с последни усилия да задържа партньорката си да не напусне окончателно обя-

тията му! Имаше и такива, които танцуваха с такава лекота, че при някое рязко обръщане временно ги загубваше; откъсваха се от него и, завъртайки се около собствената си ос, изчезваха в гъстата маса от танцьори. Такива обикновено танцуваха на върховете на пръстите си, от тях човек не можеше да очаква ни най-малко еротика, само чист балет! Херцег скоро откри, че подвижността на дадена танцьорка изобщо не зависи от пълнотата или стройността - кльощавите момичета се оказваха понякога тежки като олово! - а от някаква вътрешна лекота и готовност да се отдадат на музиката, да забравят кои са, какви са и откъде идват. Запозна се с момичета от строги патриархални семейства, които едва приемаха поканата за танц, но миг по-късно, още при първите тактове на "Ден и нощ", се забравяха напълно, опиянени от музиката и стъпките. Малките фръцли от покрайнините, които примамваха партньори с предизвикателното си държание, в танца ненадейно ставаха непристъпни и целомъдрени. Някои водеха Херцег, по полицейски здраво стиснали ръката му, други се оставяха да ги води сред умопобъркващите трикове на "Континентал буги".

Но каквото и да правеше, колкото и да успяваше да овладее правилата танца и да открие, наистина съвсем скромно, но все пак свое, местенце във Физкултурния дом, Херцег никога не се причисли докрай към тези момчета и момичета, които се обичаха, мамеха, ласкаеха, биеха и до последен дъх воюваха за свой квадратен метър пространство за танц. Сякаш сърцето му предчувстваше, че няма да свърши в този развѣдник на любовта и завистта. Шмугайки се между танцьорите, схващаше част по част устройството на тази малка планета. Видя знаменити танцьори "без кости", екхибиционисти, свадливци и други - страхливи и отхвърлени, които се преструваха, че нехаят за танците и ус-

пеха; онези, които цяла вечер зяпаха от сянката на балкона, проклинайки лошия си външен вид, рахитичните си рамене или "птичите" си гърди, беднотията, недоразвития си гръден кош, очилата с големи диоптри; куците, кривогледите, срамежливите, пъпчивите и започналите да оплешивяват от ранна младост, в чиито унили погледи четеше примирение и завист - неизчерпаеми пластове тъга. Една обикновена физкултурна зала на края на света представляваше Завършен Свят, в който той ще се появи като борец на ринга едва покъсно, когато, въоръжен с всички необходими трикове, научени по съботните забави, вече ще е отровен от рутина. Въпреки незадоволените желания, които го задушаваша понякога и го караха да заприлича на необузданите и така самоуверени момчета на мода, той все пак се чувстваше чужденец, който знае, че тук е само временно, макар още не можеше да обясни къде всъщност е неговото място и как да намери път през мъглата.

А през цялото това дълго и мъчително време го човъркаше една тайна: къде ходи Лина Коен, щом никога не я бе срещал на забавите, на които идваше цялата градска младеж? Всяка събота влизаше в залата на Физкултурния дом, надявайки се да я завари там. Устройваше засада на своята любима. Чакаше търпеливо с тайното желание тя да не дойде, защото никой по-добре от него не познаваше всички опасности на вражеския лагер, в който той беше разузнавач. Без да знае, Лина Коен му помагаше да преживее скуката на гимназиалния живот, при това без да се опетни и помрачи скъпоценната светлина, тлееща някъде дълбоко, онази светлина, която озарява извътре мечтателите и без която хората са само мрачни преживни животни.

Лина бе тази светла следа, по която се беше запътил.

През декември 1953 г. заведоха целия Gymnasium на откупеното представление на балета "Бахчисарайски фонтан" в Народния театър. Омагьосани от ориенталската музика на зурли и тимпани, гимназистите жадно се вираха в мускулестите крака на балерините в трика с цвят на плът. Струваше им се, че танцьорките от харема са съвсем голи под воалите. На фона на тъмносиния тюл, който представляваше нощ, се палеха и угасваха електрически светулки. Трикото на примабалерината се разпра между краката, точно когато тя издъхваше на авансцената. Разпоредителите изхвърлиха от партера малкия Пуфко, защото го хванаха да се самозадоволява. Две деца от малките класове се напишкаха от страх. Нещо хладко течеше на струйка от балкона.

Въпреки че през цялото време на представлението гимназистите се целеха с грах през тръстикови духала, гримасничеха и се оригнаха по време на най-нежните любовни сцени, театърът се стори на Херцег като някакъв сън; сякаш най-накрая изплува от блатото на черно-бяло-сивите дни на остров в цветове! Театърът иначе приличаше на плюшена бонбонiera. Шумолящи ложи, кадифе и позлата по гипсовите орнаменти на тавана - всичко това възхити малкия Херцег. От тавана, като разтопена сметана върху торта за рожден ден, се спускаха дълги преплетени сецесионистични орнаменти: фантастичен крем от пълзящи растения, гербове и дундести херувимчета... Театърът го зарази. По няколко пъти гледа "Продадена невеста", "Лебедово езеро", "Жизел", "Риголето" и две пресладени драми от Генеси Уилямс, които изобщо не разбра. След известно време откри, че след представленията артистите отиват в едно кафене отвъд реката. Тръгна след тях.

Кафенето на артистите приличаше на претърпял авария шлеп, заседнал на брега след отдръпването на някаква голяма река в плиткото корито на Миляцка. Входът му откъм реката напомняше на кърма и на човек му се струваше, че този бивш кораб, поради грешка на пияния си капитан е изгубил ориентация и с пълна пара заплавал право към планината. Този почтен кораб десетилетия наред беше предлагал убежище на актьори, поети и бохеми без определена професия, на хора с колоритни съдби, които не можеха да намерят свое място в делничния живот.

Поръча си шоколадов ликьор, като си мислеше, че това е най-изисканото питие на света. Кафенето беше пълно до дупка, а скоро събраха масите за общо отпразнуване на някаква премиера, така че момчето се намери притиснато от веселата компания на актьорите. Най-последно можеше да ги разгледа отблизо! Малко по-дълги от обичайните за града коси, широки папийонки, шалове и бохемски барети красяха мъжете... Наистина бяха шумни, но в тази тяхна врява нямаше нито заплаха, нито омраза - не само по облеклото се различаваха от Херцеговите връстници, от учителите, съседите и минувачите, а и по всичко останало; изглежда изобщо не признаваха други закони, освен своите собствени. Херцег се освободи от тягостното чувство, което с години го притискаше; изведнъж всичко стана възможно и лесно изпълнимо! Приеха го за свой и при встъпването му в голямото семейство на театралните изгнаници имаше нещо от благословената среща на грозното патенце с лебедите.

След няколко седмици съвсем свикнаха с малкия гимназиален беглец. Можеше вече да различава шумните изявени любовници по самоуверените гласове и по нещо царствено в държанието им, от балетистите, които, метнали с финес крак връз крак, за ужас на келнера от Театралното

кафене, си поръчваха чай в пет часа. Обличаха се обикновено с кадифе и тайни пороци. Знаеха, че и другите знаят за тях. Около вратовете си връзваха феерични копринени шалчета с крещящи цветове. Най-чести посетители бяха пенсионирани епизодици, които от време на време бяха наемани от ръководството за особено големи спектакли. Кафенето беше своеобразна актьорска борса. В него често се отбиваха хора от радиото да събират гласове за "весели вечери" и радио-драматизации. Херцег се запозна и с музиканти от оркестъра на операта. Предразположени към пиене и обременени с големи семейства, които издържаха с инструментите си, те изпиваха набързо, на крак, по няколко чашки, вдигаха яките на зимните си палта и с вечния черен калъф в ръка си тръгваха, сякаш отиваха да излежават заслужена присъда. След дълго скитане по малки провинциални театри, в кафенето се събираха артисти, в търсене на нови ангажменти; макар и преследвани с години от лош късмет, не никога на губеха надежда, че публиката все пак някога ще открие истинската им стойност. Съществуването и доброто настроение на цялото това семейство се поддържаше от общата страст, с която чакаха своя звезден миг (а той трябва все някога да дойде, тъй като идва за всекиго), когато най-накрая ще стоят на осветената сцена - очи в очи с публиката. Междувременно, почти не бяха забелязали, че мъкнат със себе си някакви дечурлига и неусетно напълнели, незадоволени и разочаровани жени, пробудили се отдавна от пубертетския си унес (безумно се бяха влюбили в своя красавец при едно отдавнашно турне в родната паланка и бяха решили да го последват по широкия свят). Какво друго им оставаше, освен да бягат в братската преградка на Театралното кафене, в пиенето, в мнимите репетиции и безперспективните размени на роли и в смелите планове без каквато и да е реална

основа? Никой от тях не искаше да се примири с това, че при несправедливото разпределяне животът завинаги му е отредил роля на епизодик с посредствен талант. Все пак у всички тях, та дори и у изключенията - успелите, водещите драматични актьори, под външната им сигурност тлееше някакъв страх от това, че се различават от обикновените хора. Тази сянка на съмнение и беззащитност ги караше да пият повече от другите и да парадират с мощните си дълбоки басове от Шекспирови драми и да се целуват театрално по двете бузи, като жестикулират широко и патетично. Заменяха сцената с кафене. Сякаш по нюх открили братята си по нещастие и професия - хора на изкуството, в кафенето на Обала кацаха и други нощни птици от всички краища на страната. Сред тях имаше уволнени актьори (оплакваха се от интриги и "подлагане на крак"), остарели довоенни трубадури с цитри и китари, чиято музика добре идва при зори, с последната чаша; пристигаха поети без лични документи и пари за билет, с който да продължат пътуването си; лъжеписатели, пътуващи книжари без книги и пресипнали тенори без глас, които след първия литър придобиваха желание още веднъж да се уверят в нещастieto си и издаваха хрипкав и съскащ звук вместо завинаги изгубеното високо кристално ДО, след което отчаяни рухваха обратно на масата сред бутилките. И заболели балерини се залутваха сред братята си: оплакваха се от разширени вени и кратък стаж в професията, одумваха бивши съученички от балетното училище, че се били качили на големите сцени благодарение на връзки и проституиране. Веднъж Херцег се запозна с една луда рижокоса Офелия, която пишеше сонети и се продаваше за десет кебапчета и бира. Така опозна част от заклетото сдружение на отчаяните, които скитаха по театралните ка-

фенета из страната в търсене на място, където най-сетне да намерят спокойствие.

Постоянната посетители на Театралното кафене научиха Херцег да пие ром, който по онова време беше твърде на мода. Обясниха му, че шоколадов ликьор, който беше приятен на небцето му, пият само дамите, а за него е само някое силно мъжко питие! След няколко чашки ром напълно се заличаваха разликите около масата и вече нямаше значение, че Херцег е само на шестнайсет години, а някои от неговите покровители и наставници вече започваха шейсетата, че са минали през огън и вода, преди да станат постоянен инвентар на Кафенето, в град, от който, о, това и сами вече знаеха! - няма вече излизане на други осветени сцени! Подражаваше им във всичко, а ромът беше пропуск за висшето общество на театралните лебеди; гълташе тъмната течност с остър мирис, отвращавайки се от всяка нова глътка, мъчеше се да остане изправен на стола, колкото се може по-дълго и горе-долу стабилен да излезе с останалите от кафенето.

Минувачите с ужас се обръщаха след това крехко, нежно момче, което в ранния следобед се тътреше мъртво пияно. Панически се държеше за каменния парапет на кея, сомнамбулно усмихнат на своя кошмар. Ден след ден трябваше да доказва принадлежността си към актьорското ято с нови и нови чаши ром "Патрия", от който му гореше небцето, гърлото, стомашната кухина, мозъкът, всичко... Умноженият град искреше и се въртеше като на циркова стена на ужаса. Върху него рухваха близките планини. Реката дишаше и преливаше от коритото си, като се надигаше с невидана скорост към лицето му. Зажумяваше и така наивно се опитваше да избегне световъртежа; но тогава пък тилът му завчас се напълваше със звънтящи оловни топчета, надига-

ше му се. Тътреше се само с една мисъл в главата: да се довлече някак си до леглото и там спокойно да умре. С часове повръщаше в клозета вътрешностите си, наведен над хлъзгавата бяла бездна на керамичната чиния. Мислеше си, че умира, че всичко свършва. Беше му криво, че ще издъхне на такова мизерно място, втрещен в прогнила дървена дъска. На другия ден се будеше в треска - блед и разтреперан, с черва, сплетени в моряшки възел. Устните му бяха изгорели от алкохол и дим, дъхът - кисел. Прозрачен от слабост, той се влачеше до Gymnasium-а и с часове дремеше на последния чин, с глава върху ръцете, долавяйки далечните еднообразни гласове на четящите:

"... Нивата отвъд пътя няма повече от ден оран. Земята е плодородна; когато годината е добра, ражда по два-три кръстеца летница.

Огнен тъкмо изкара първата бразда, та щеше да обърне... когато, ето ти майка му.

- Виж ти, как ми работи моят старец!... - викна радостно Миона.

Огнен малко се изненада.

- Спорна ти работа, стопанино мой - продължи Миона. - Я! Каква ти е хубава браздицата, и колко дълбока е!... Ама, че съм и аз! Бръщолевя ти, а ти сигурно си уморен тружениче мой!... Е, па, ето... ето, сестричката ти е приготвила обяд!...

При това Миона бързо заизважда от торбичката приготвеното. Постла торбичката, та подреди по нея: малко сол, лук, няколко печени картофа, тънка питка, копанка мацкан фасул.

- Остай ралото, сине! Стига си ми работил!

И сълзите й бликнаха.

Какво ти е мале? - рече Огнен, седнал. - Ти плачеш?"

- Добре, стига! - казва Коларевичка на четеца и той си сядна на мястото, въздъхвайки с облекчение. Кой ще ни каже сега нещо за това, което прочетохме? Кой спи там на последния чин? Херцег! Хайде ти!

"Защо постоянно ми говорят на "ти"? - мислеше си, без да вдигне натежалата си глава от чина. - Каква простащина. В Толстоевия лицей към децата са се обръщали на "Вие", защото това са били малки благородници..."

- Не му е добре... - измъква го от неудобното положение Сеад, който седи с него. - Моля, нещо не му е добре!

- Ако не му е добре, да е отишъл на лекар! А щом е в клас, значи е готов да отговаря! Какво е искал да каже писателят?

Класната стая се наклонява първо на едната, а после бързо, завъртайки се около оста си, на другата страна. Странно, пътниците върху тази така хлъзгава палуба не забелязват нищо необикновено.

- "Първата бразда" от Милован Глишич! - шепнат му от страни.

- В тази първа бразда на Милован Глишич, който е, мисля, един от най-големите ни писатели...

- Добре, по-нататък...

- ... се вижда, ъ-ъ, такова, експлоатацията, мисля, на капиталистите над тежкото положение, ъ-ъ, такова... искам да кажа... селяните... както показва и самото заглавие... - Херцег уморено мънка овехтели думи, които се търкалят, бързо се увеличават и се превръщат в гладки маслинено-сиви гюлета, търкалящи се през класната стая. - По това време... селяните, значи, не са... мисля... имали, ъ-ъ, такова, никакви права...

- Точно така - повтаря като ехо Коларевичка, - не са имали никакви права! А как е името на едноличната сто-

панка - майката, която носи обяд за сина си на полето? Ми... Ми... Мио...

- Миона! - шепне му Сеад, наведен над учебника, скрит зад Черимовия гръб.

- Едноличната стопанка Миона... - мънка Херцег.

- Точно така, Миона... - повтаря напевно Коларевичка, след което го забравя и се връща на дъската, разклащайки бедрата си на телна крава, подобни на трикрилен гардероб. - Днес ще преминем на минало страдателно причастие! Формите ОГРАДЕНИ, ЗАСАДЕНИ, НЕДОКОСНАТ (не се върти там, мислиш си, че не те виждам ли?!) означават действия, които са извършени върху предметите (бразди, овошки, клон). Минало страдателно причастие е, какво? Форма, която означава, че действието се извършва върху ли... ли... лица и предмети и че предметите "страдат" от кого? - От глагола... да, от глаголното действие. Намерете и подчертайте всички форми на минало страдателно причастие в текста, който прочетохме...

Отново сън и пак една луда сцена от предната нощ: Вторият гробар с разперени ръце върви като пехливан по заледения парапет на железния мост при театъра, а рядката му коса се вее на среднощния вятър.

Благодарение на честите си махмурлуци, Херцег си спечели в Gynnasium-а определена репутация на пияница. Уважаваха нощните му излети.

Спасяваше го само младостта, която с всеки нов ден пълнеше вените, костите и плътта му с някакви чудодейни сокове. При това опозна и своя противник - рома, и можеше да му се съпротивлява. Изгради си цяла малка тактика: изсипване на чашата под масата, незабелязана размяна на пълни и празни чаши, големи паузи между две глътки...

Всеки ден отиваше до Театралното кафене, за да се присъедини към актьорите, но, уви, те често не бяха там: имаха репетиция (а портиерът не пускаше Херцег през служебния вход, колкото и пъти да се опитваше да се вмъкне) или масата им беше вече заета и не го канеха, а той беше прекалено горд да отиде при тях неканен. В такива случаи се преструваше, че е влязъл случайно в кафенето, ей-така, пътьом, да потърси някой познат, а след това излизаше навън и се разхождаше до припадане, чакаше в сянката на някое дърво по брега да изтече порядъчно време и да опита с още едно влизане.

Във всеки по-малък град театърът като газена лампа привлича с древния си блясък пеперуди от определен клас чувствителност. По-късно, през репортьорската си кариера, Херцег много пъти се убеждаваше в тази фатална привлекателност. В далечните провинциални градчета, които имаха само полусамодейни театри, знаеше къде ще завари момчетата като него отпреди двайсетина години. И ги заварваше. Седяха в театралните бюфети. Мъчеха се да изглеждат колкото се може по-непринудено (издаваше ги облеклото и прическите им), винаги се разчувстваше и се трогваше от тази стара, повтаряща се история. И винаги заварваше на столовете, останали след бог знае кое представление, същия тип момичета, които минаваха от ръка на ръка - от гостуващите режисьори, през актьорите, та до сценичните работници и осветителите - станали вече част от сценографията. Верни робини на театъра! Преспиваше една нощ с някоя от тях в местния хотел или в стая, определена за гостуващи хора на изкуството, и се будеше отвратен от собствената си закоравялост. Не го радваха лесните победи! Предварително знаеше всичко за тях, малките им биографии на незавършили гимназистки и фризьорски помощнички, веднъж завина-

ги подведени от отровния дъх на театъра. Обещаваха им малки роли, работа в киното, телевизията, а на другата сутрин ги забравяха и след това дълго избягваха този град. И те плащаха извънредния си данък за живота в театралното убежище, както някога Херцег. И навсякъде заварваше избледнели театрални афиши от отминалите сезони и турнета, пожълтелите блясък на премиерите, от които се е очаквало толкова много, имена на умрели и забравени актьори, киселите изпарения от малката чайна кухня зад бара, където предприемчиво работеше някакъв наемател с бяла риза, а кафето изкипяваше по котлона с три загорели гъоа. Пред него лежах три стари, увити в салфетки на квадратчета, кифли в очукана чиния (царски обяд!), рибна консерва и сирене "Зденка" в златист станиол. Знаеше, че всички са длъжници на бюфетчията, самият вече заразен от театъра.

Какво го караше, щом пристигне в някое градче, веднага да потърси местния театър и неговия бюфет, ако не проблясъкът на стара любов, която спасяваше тъжната му младост?

Защо ли актьорите приемаха в компанията си това невзрачно момче?

Вероятно го ценяха като публика, поради недостиг на сериозна аудитория. Пред него безкрайно можеха да изпълняват монолозите си, които подготвяха на сцени, за да се оплачат от злочестата си съдба и лошия късмет - в лицето на Нико Херцег винаги откриваха търпелив слушател. От друга страна, у това момче имаше нещо, което обещавахе, че то няма да се задоволи с посредственото. С по-изявени инстинкти, отколкото с разум, актьорите долавяха това с вродения си нюх. Това момче обещавахе! Какво ли? - това

дори и на тях самите не беше още ясно, а той им беше само по-малък брат по безсъние. Дружейки денонощно с тях, Херцег си върза в кърпа висшето кафанско образование. Занемари учението, но, както се оказа по-късно, времето, прекарано в Театралното кафене не беше изгубено. Дори и без да иска, всеки се образова в такава насока, в каквата го влече вътрешният му усет и така получава точно онова, което му е необходимо - полезните уроци сякаш сами намират бъдещия си обект.

Така Херцег се научи да бъде търпелив слушател на изповеди (умение, което често пробива пътища там, където бърливостта остава безсилна), научи много за омразата, завистта и сплетните, които придружават кариерата на хората на изкуството и на онези, които се изкачват към успеха. Научи се на актьорско майсторство! От многото устни творци на словото, на чиито маси беше канен и бе слушал огневървачките на широките им души, научи всичко за красотата на човешката реч; научи се как в обикновените на пръв поглед делнични неща да открива неподозирани ценности, отминавани от другите с равнодушие. Слушайки историите за кариерите на много прочути хора, тълкувани от връстниците им, които гниеха, пропаднали и забравени, около масите в Кафенето, момчето разбра, че никой не е по начало толкова велик, както изглежда по-късно в тържествените одежди на своя успех и че всяка известна личност има в биографията си много тъмни моменти и сенки, заради които заслужава повече нашето съжаление, отколкото възхищение. Узна всичко за уязвимостта на суетата, за пораженията и за щастливите обстоятелства, от които трябва да съумееш да се възползваш щом веднъж се появят; накрая - за добрите и лошите години в живота на всекиго. Всички тези уроци в старото задимено Театрално кафене на Обала му помогнаха

да не се стъписа по-късно от големия свят там, навън. Учителите му бяха вече отдавна мъртви, забравени и пръснати из мрачните предели и много от тях никога не видяха как от скромен слушател се превръща в умел събеседник и как под светлината на рефлекторите поставя в студиото винаги една и съща маса, подобна на онази, на която ковеше занаята си любознателност.

Една обикновена съботна вечер, която нищо особено не обещаваше, Лина Коен плахо запристъпя във Физкултурния дом. Той изпита потребност да я защити, докато тя минаваше между двойките, които танцуваха буги-вуги и онези, другите, които с ръце в джобовете наблюдаваха танцуващите. Но още тогава се усъмни, че това е възможно. В бадемовите очи и тялото на Лина Коен, действително, можеше да се познае онова някогашно момиченце с жълта рокля от парашутна коприна, но сега у нея имаше и нещо друго - някаква нетърпима жажда да бъде въведена в тайната на другите момичета (защо иначе щеше да дойде на забавата?) - сякаш нещо много по-силно от легендата, която с течение на времето беше изтъкал Херцег, влечеше малката Лина в прегръдката на порока.

Беше подрязала тъмната си коса и облякла дълга рокля с цвят на гнила вишна. Хармоничната ѝ фигура се беше издължила; несъмнено Лина от малка изгубена принцеса, се беше превърнала в истинско градско момиче, чиито зърна се очертаваха възбуждащо под изопнатата тъкан.

Поради всичко това, в момента, когато се приближи до нея откъм гърба ѝ и сложи ръка на рамото ѝ, поканвайки я на танц ("Обичам Париж през есента"), освен любов, имаше и отчаян зов да я спаси, преди да е станало прекалено късно и докато не е заприличала на другите момичета в залата. Позна го и затанцува в неговите обятия, без да подо-

зира, че с танца той я изтегля незабелязано колкото се може по-далеч от порочния център на залата; колкото се може по-далеч от господарите на забавата и техните жрици, клопки и насилия, в прикритието на полумрака, в безопасност... И въпреки придобития опит, докато танцуваше, той се молеше да му спре треперенето на ръцете и да преодолее слабостта, която обхваща подгъващите му се колене; възбудата, обзела го по време на първия танц със своята любима, го караше съвсем да забрави стъпките на слоу-фокса и обичайните думи, които трябваше да изговаря, докато танцуват. Лина танцуваше неумело, но с изключителна лекота. Не "тежеше" на ръцете му, не се опитваше да води, а се оставяше да бъде водена. Държеше я в обятията си, предчувствайки, че е прекалено красива за него, който е никой и нищо. Оставяше се на болката в мига на все още неизразимото си щастие, страйки предварително заради цената, която ще трябва да плати един ден, когато красотата ѝ бъде разкрита и стане известна на всички. По това време още не беше научил, че не трябва да се плаши от нещастieto, преди самото то да е дошло. Че не трябва напразно да го предизвиква! Не споменаваха за времето, прекарано в казармите на Свети Андрия; Лина Коен изглежда беше забравила всичко или просто нямаше желание да си спомня. Възбудена от първата в живота си забава, любопитно се озърташе из залата.

В паузата наблюдаваше миловидния ѝ профил и забеляза в него трепетна изненада от откритието на собствената красота, отразена във възхитените момчешки очи. Херцег и не подозираше, че вече е погълнал отровата на непреодолимата еврейска женственост. Дори на сън не можеше да си представи всичко необходимо да се оформят точно по този начин разширените ноздри на това миловидно младо животинче. Колко столетия изгнаничество, погроми и

скитничество, колко носталгия по старите испански заселища, за да се наследи от много поколения сефардски жени (сефарди - испански евреи, б. пр.) този болезнено чувствителен поглед на очите, в чиито зеници още тлеят отблясъци от древни пожари! И колкото тайно трупани богатства - заровени или складирани, колко топове благороден плюш, коприна и кадифе, за да се понесе така небрежно една съвсем обикновена рокля от евтин лилав плат... Четири столетия призиви през мрака към изгубения дом, осезателната мекота на еврейските и мавърските заклинания над люлките на дедите и прадедите ѝ; пепелта на историята, кръв и пот, човешки мъки и унижения; колко раздели, викове и смях, за да разцъфне в края на цялата тази история, а в началото на Херцеговата, един така нежен сефардски цвят от една съвсем обикновена сива сараевска улица?

Можеше да остане само до девет часа и той я изпрати до тях. Не ѝ разкри, че и със затворени очи щеше да намери пътя! Стояха пред входа, без да знаят какво да си кажат. По лицето на Лина се топяха малки снежни кристали.

- Искаш ли да се забавляваме? - измънка той.

- Искам... - отговори Лина Коен. - Да, искам. Страшно искам!

Три месеца преди края на учебната година беше откранат и изгорен дневникът на VII "в" клас. Заедно с тази свещена книга окончателно изгоря и надеждата на учителите да култивират дивия ученически храсталак в ботаническа градина. Войната беше дълга и изтощи и двете страни. През зимните месеци (от които току-що бяха излезли бледи и с треперещи колене) момчетата хвърляха в "Царицата печка" парчета автомобилна гума и целият Gymnasium се изпълва-

ше с гъст и лепкав, смрадлив дим, заради който прекъсваха часа. Твърде често спираше токът - някой отвърташе предпазителите или пък слагаха парче картон във фасунгата, така че губеха шестите и седмите часове, защото не можеха да светнат крушките, залагаха пирони на стола или адски насвяткваха печката, до бяло, така че младите учителки се принуждаваха все пак да свалят палтата си и най-после да покажат разкошните си гърди. В тази безпощадна война се употребяваха всички подръчни средства: стъклен памук, който предизвиква сърбеж, прах за кихане, бомбички, които избухват, щом бъдат настъпени, серен двуокис, откраднат от кабинета по химия, който вонеше на запъртъци и мърша, крадене на книги и повреждане на учебните помагала... Изгарянето на дневника беше последен, отчаян ход! Контраатаката започна без предварително обявяване на война. Пристигна наказателна експедиция, Gymnasium-ът беше зялят от хората на градския криминален отдел. Посипаха някакъв бял пращец по первазите, бравите и зеленото сукно на дългата заседателна маса в учителската стая. Доведоха и една дресирана немска овчарка, която един човек с мъка удържаше с късия ремък. Сякаш животното и господарят му бяха едно, сякаш песът беше своеобразно човешко удължение на ремък, чрез кучето човекът враждебно душеше едно по едно момчетата от VII "в". Бяха строени в редица пред овъглените останки от дневник - купчина пепел върху островче изгоряло сукно.

"Нима е възможно да съм треперел толкова от тази купчинка овъглена хартия? - мислеше си Нико Херцег, докато песът бавно приближаваше към него. - Вдигнаха толкова шум заради това, защото цялото им училище, цялата система на възпитание се основава на тази книга с напечатани графи. Докато сърцето ми все по-силно тупа и докато

очите ми следят дали всемогъщата писалка в ръката на учителя ще се издигне, а след това бързо ще слезе надолу (асак!), или ще поеме по леката спасителна лебедова извивка (двойка), от това ще зависи животът ми, свободното ми време, начинът, по който ще се отнасят онези, от които зависи, докато бъда в робството на тази къса, но пък безкрайно бавно очертана линия в една от трийсет и шестте графи, която носи моето име, те ще имат неограничена власт над мене. Над всички нас..."

Струваше му се, че над него отдавна нямаха власт хора, а тази омразна книга със зеленикави корици, която с години беше пренасяна, внасяна в клас, книгата, за която е приготвен и специален постамент, точно като на някакъв паметник на страха и безумието - издигнатият олтар на катедрата върху подиума - за да се покаже и с височина, че онзи, който притежава за четирийсет и пет минути дневника, е носител на абсолютната власт - посветен пазител на трезора на знанията... Пренасяха тази добре пазена книга по коридорите като свети мощи, а самото ѝ разлистване предизвикваше страх у момчетата; на кое ли име ще се спре днес случайният поглед?

"Ето, сега цялата тази система се изпари заедно с дима! - мислеше си той. - Побъркаха се, защото основите на тяхната бастилия са изгорени! Извикаха на помощ и хора, и кучета, но какво струват те? Всичките ми страхове, всичките ми кошмарни нощи и страх от сутрините, които неотклонно приближават, сега са само купчина пепел! От какво толкова съм се плашел през седемте дълги години?"

Овчарката дълго душеше Хозн, борейки се сама с кучешката си душа. Хозн пък гледаше над учителите и криминалистите, през прозореца, спокойно изследвайки с език дупката на някакъв зъб. Песът продължи да души. Напраз-

но! Кило, Пупа Хава, Хозн, Аладин, малкият Гринер, Павлович, Пуфко и останалите, се преструваха на спокойни, обърквайки и самото куче, което в недоумение мърдаше уши. Бяха му поставили прекалено трудна задача. Огънят, в който беше изгорял дневника, бе заличил и всички миризми, които можеха да насочат на някаква следа, освен неприятната миризма на кисело от овъгленото платно, с което са били облепени кориците. Чудно, на черния фон от изгоряло все още искряха римски цифри: VII "в", които съдържаха книгоvezка позлата.

Момчетата не вярваха, че кучето ще открие виновника (за тях довеждането му в Gymnasium-а беше чист учителски трик, обикновено сплашване), но все пак се бояха от кучешка грешка. По това време и хората грешаха много, та камо ли един обикновен пес! Виждаше се, че животното явно страшно се измъчва. Всяка жила в него потреперваше. В тишината ясно се чуваше възбуденото му дишане, а от муцуната му течаха лиги. Всички строени момчета му воняха на малки крадци, но беше трудно да се реши. От друга страна, на учениците им се струваше в този момент, че имат достатъчно вина, за да ги разкъса служебното куче, а не само да залае насреща им. Пръснати на групи, пред тях стояха учителите и хората от милицията, които внимателно наблюдаваха заподозрения клас. Чакаха да не издържат нервите на някое от децата и то да се издаде, дори с най-незабележимото движение, конвулсия, тик или бягство, с каквото и да е, само и само да ги измъкне от тази невъзможна пат-позиция, която ги измъчваше. Меките кучешки лапи шляпаха по линолеума. И точно когато на всички им се струваше, че учителската стая ще експлодира от напрежение и ще се пръсне на милион парченца, от началото на строея се чу как някой тихо примамва кучето:

- Къци-къци! Ела, къци-къци...

Момчетата бяха обзети от лудешки смях, който вече никой не можеше да спре. Превиваха се истерично пред напълно стъписаното куче и още по-смутения му господар.

- О-о, ще се напикая! - пищеше Черим, хванал се с две ръце за корема. - Ей-богу, ще се напикая...

- Кучето започна да лае и се опита да се отскубне от господаря си. Едва когато се изправи на задните си крака и скочи с предните си лапи върху Херцеговите рамене, се видя колко едро и зло животно е. Но вече никой не можеше да прекрати смеха. В това безумно кискане, гръмогласен смях и скимтене имаше огромно облекчение от това, че могъщата машинария на възрастните направи засечка, въпреки че беше извикала на помощ дори и животинското царство.

- Отведете ги в клас! - нареди директорът, докато трима с мъка усмиряваха побеснялото животно.

През голямото междучасие беше донесен чисто нов дневник - по-малък брат на онзи, изгорения, и учителите започнаха да внасят оценки по памет.

Граховац написа по математика на всички двойки, което предизвика негодувание и протести от страна на отличните ученици. Искаха си обратно заслужените четворки и петици; умоляваха и се вайкаха, заплашваха и го заклеваха да ги изпита пак.

Херцег също вдигна ръка.

- Какво има? И ти ли не си доволен от оценката? - избоботи добродушният Граховац.

- Не съм.

- А колко, според тебе, имаше в стария дневник?

- Единица.

Класът се разкиска, Граховац сви рамене и написа единица върху двойката.

Латинецът, естествено, имаше всички оценки, вписани в малък кожен бележник, и сега, с цинична усмивка, само педантично ги пренесе в своята графа. Точно когато завърши тази работа и внимателно затвори бележника и автоматичната си писалка, след като я изтри предварително с попивателна, в класната стая влезе един прислужник с шапка в ръка. Херцег не дочака да го извикат; сви двете си тетрадки и ги сложи в джобовете си, а след това стана от чина.

- Херцег при директора! - каза Латинецът. - От вас, останалите, очаквам, докато се върна, примерна дисциплина! За да не ви е скучно, ще препишете по шейсет пъти следното изречение...

Взе тебешир и написа с главни букви по цялата дължина на дъската:

CANIS OPTIMUS AMICUS HOMINI EST.

Щом Херцег беше въведен в учителската стая след кратко чакане, всички учители станаха от местата си, за да отдадат своеобразна почит на лошия му късмет. Последен стана директорът, който от разтворената "Книга за съобщения и наредби", чийто всеки нов пасаж започваше еднакво, със: "Строго се забранява..." , прочете с гробовен глас, че "Педагогическият съвет на Gymnasium-а единодушно реши: Херцег Н. Нико, роден 1937 година, ученик от VII "в" клас, да бъде изключен от това училище за една година, без право да се записва в която и да е гимназия на територията на Федеративна народна република Югославия..."

- Съжалявам, синко - каза директорът, след като затвори книгата, - но, с единайсет слаби оценки, единствено ти си имал мотив да изгориш дневника! Млад си, имаш време и ум в главата... Можеш да си вземеш нещата!

- Вече ги взех... - каза Херцег и излезе с наведена глава от учителската стая в прекрасния слънчев ден.

Старият Gymnasium издъхна няколко години по-късно, когато един трепетно прозрачен септемврийски ден през мрачния му портал се втурнаха със смях рояци момичета. Гимназиите на-после станаха СМЕСЕНИ, а из стогодишното мъжко светилище заехтяха мелодични женски гласове. Започна една съвсем нова страница в историята на това австроунгарско училище: бяха изхвърлени старите чиновове покрити с резби, а внесени нови маси със зелени плотове от гетинакс и алуминиеви столове. Всеки можеше да седи там, където си иска и с когото си пожелае. Момичешките крака вече не бяха тайна! На розовите бедра под престилките девойките изписваха с виолетово мастило решения на квадратни уравнения и химически формули. Клозетите опустяха, защото в училището беше въведена специална СТАЯ ЗА ПУШЕНЕ! Учителите започнаха да се обръщат към учениците на "Виe", бяха премахнати затворническите ученически шапки и изправянето в ъгъла, а на всеки педагогически съвет присъстваше и представител на учениците.

Може би съпротивата на Нико Херцег не беше съвсем напразна? Но както и да е, той не се възползва от плодовете на своя бунт. Те узряха твърде късно, когато той беше изхвърлен от училището - в живота!

След като вече не трябваше да ходи в Gymnasium-а, му оставаше много време да се занимава със себе си. Не каза на никого, че е изхвърлен от училище. Ставаше в седем часа сутрин и излизаше от къщи. Ако времето беше лошо, отиваше на сутрешна прожекция в едно от шестте полупразни кина или се замъкваше в Градската читалня и там с часове

прелистваше чужди списания. За съжаление не знаеше ни един чужд език, но снимките му говореха повече от думите. По тях, както дете от пръснати кубчета, можеше да изгради по своему представа за живота, от който, както погрешно мислеше тогава, беше завинаги изключен. Привличаше го документалната фотография и след известно време можеше да различава представителите на големите репортерски школи от 1954 г. Особено го вълнуваха онези леко замъглени трескави фотографии, снимани явно със смъртен риск. Снимки, шракнати, докато репортьорът е паднал, поразен от заблуден куршум. Сражения в блатата на Индокитай, улични боеве из африкански градове и случайно снимани атентати: изуменото лице на жертвата и движенията на телохранителите, които се хвърлят да помогнат на човека, когото защитават, застинали като в детската игра "замръзванка". Сравняваше живота, засечен със спусъка на фотоапаратите, от снимките в "Пари мач", "Лайф" или "Шпигел", с този от скованите и нагласени фотоси в нашите вестници и наивните аранжировки на фотографии от витрината на фото "Корзо", като пресмяташе колко ли време е необходимо, за да се достигне професионално репортьорско съвършенство - петдесетина година най-малко, направи си той сам извод. Опитваше се от най-обикновените фотографии и илюстрирани репортажи, та дори и от рекламните, които толкова много говорят за страната, от която произхождат, ако умееш да ги гледаш, да моделира във въображението си вълнуващия, жесток живот, който го привличаше - всяко сведение беше важно: понякога дори само част от някоя стена, случайно кафене на заден план, детайли от домовете на славни личности... Дори отиваше чак толкова далеко, че щателно изследваше какви книги има на масата, а какви на полицата, какви цигари пушат, какво пият, какво искат да скрият на

снимката - всякоя следа, която можеше да го приближи до тези полубогове! Можеше с часове да се взира в някоя цветна фотография от списание, докато изцяло, дори почти физически, не се всели в нея. Блестящата представа за света проникваше така, кадър по кадър, в любознателната му душа.

Смътно копнееше по нещо, което не можеше да изкаже: това беше предимно един шеметен кръг от фотографии, които оживяват, движат се и говорят - калейдоскоп, тясно свързан с пътувания, приключения, естествено и със слава, но не, това не беше филм - пъстра измама, поне не такъв, където във всеки кадър се чувства нагласеност и където артистите изричат чужди, предварително написани думи, а гримът тече като река!

Не можеше, значи, да определи още точно своята бъдеща професия, тъй като не беше събрал достатъчно смелост да каже: ще бъда там, където нещо постоянно се случва и където не е скучно като тука! **ЩЕ БЪДА СВИДЕТЕЛ!**

Любознателността като професия? Не е зле.

Отрязва две дебели филии полубял хляб, избира здрав и узрял домати, отрязва парче слоеста сланина, малко бяло краве сирене и всичко това уви внимателно във вестник. Пакета сложи в стара зелена войнишка сумка, прибави още и две ябълки, няколко бучки захар и сол в хартиена фунийка. Купи седем цигари "Морава", кутия кибрит и петдесет грама мляно кафе. Останалите два динара хвърли през рамо, за всеки случай, от моста в Миляцка. Мъглата още не се е вдигнала съвсем от реката. Сега минава покрай мястото, наричано Чифутняк (плитчини, в които някога са цопали еврейските деца), след това - край Ялия - вир, размътен от те-

лата на малки палавници, които, гледани отгоре, от пътя, приличат на попови лъжички, и стига до бързея, наречен Дарива, по името на някакъв италианец да Рива, който бил вдигнал тука яз за хващане на трупи, спускани по течението. Водата тече бързо и равномерно. Този участък от Миляцка е наречен Офицерски, защото някога в него са се къпали австроунгарски войници. Всяко място, всеки вир и всеки бързей си имат название, и всяко от тези чародейни имена го възбужда с произхода си. Вървейки срещу течението, успоредно на руслото, покрай него протича историята на приветливата прохлада река. Търси с поглед невидимите гълъби от сивия Голубиняк, който се пени под висока стена с изоставени гнезда, вслушва се в квакането на жабите в разлелия се Жабокрек... Но още никъде не се спира. Върви към своето място (Херцегов вир, както мислено си го нарича), минава Кречана, чийто бряг е бял от варта, която някога са гасили тук, изплю се през зъби в Поповац и така, стъпка по стъпка, стига до Козя чуприя, която се оглежда в спокойната вода като оглозгана и побеляла кост, останала след някой отдавнашен кервански пир на стария царски път. Обичаше зелените склонове с пръснати бели къщи и сливащи, които шеметно се устремяваха към реката; предчувствие за един съвсем нов и девствен, още непропилян ден. Разпери ръце и една-две минути подражаваше птичи полет над дълбочината, а след това слезе във върбалака и продължи да върви срещу течението по козята пътека. Слънцето вече беше високо. След известно време пътеката се отдели и се заизкачва по склона, поради което трябваше да си свали сандалите, да ги окачи на врата си и да продължи, скачайки от камък на камък. Реката беше все по-бърза и сякаш по-студена. Заобикаляше големи скали, спускаше се по малки ромолящи водопади от естествени каменни язове, бързаше към града,

понякога твърде плитка, почти до глезен, миг по-късно изненадващо дълбока и тъмна в някой въртоп или разпенена от водовъртежа на някой вир, а имаше и уютни места, където течеше спокойно през откритите малки плажове от дребен и объл речен чакъл. Най-после стигна до СВОЕТО място - бяло островче сред зеления бързей. Селяни някога вадели чакъл от това място и реката беше образувала своеобразен естествен басейн с дължина десетина загребвания с ръце, като му беше заоблила ръбовете. Далеч от какъвто и да било път, той беше в безопасност в тази част на каньона, където не се отбиваха нито хора, нито овце. Остави нещата си в сянката на голяма върба, сведена над водата, съблече се и започна да събира съчки. Запали огън и почака да се разгори, а след това нарязва сланината на тънки филийки, набучи ги на една пръчка и започна да я върти равномерно над жарта. Разряза домата на четири еднакви парчета и гледаше как солта се топи върху сочната му червенина. Дъвчеше опърлената сланина и гледаше как тече реката. Успокояваше го този вечен шум. Стана малко философ: "Два пъти в една и съща вода не можеш да нагазиш!" Мъдро казано! И съвършено точно, което е най-странното! Сложи още клонак в огъня, който загасваше и си свари черно кафе в консервена кутия, която беше намерил в началото на каньона, там, където обикновено лагеруваха семейства. Сланината имаше вкус на въглен от изгоряло дърво и хрускаше по зъбите. После изчака консервата да произстине малко и пи кафе. Запали първата от седемте цигари. Изпуши я чак до ноктите си и угаси в речния пясък. Тогава събра всички отпадъци и ги хвърли в гъсталака. Плажът пак беше такъв, какъвто го завари - девствено чист. Събу гащетата и легна в плитчината. Разгледа настръхналата си кожа: краката, корема... Питаше се дали му е достатъчно голям за онази работа и

беше порядъчно недоволен. От студената вода почти не се виждаше! Обърна се по гръб и се загледа в белите перести облаци, които плуваха над каньона. Реката шумеше монотонно, приспивно, винаги еднакво, но с безброй вариации. Чуваше се как бръмчат полските мухи. Стана и като се препъваше о речните камъни, излезе на бялото островче. Разгледа с недоволство част по част кльощавото си тяло. Само в какво тяло се беше озовал! Защо не беше получил някое, което заслужава? Каква разлика между МЕНЕ и МЕНЕ! - помисли си с тъга. Погледна китката на ръката си, сякаш я виждаше за пръв път, и се уплаши колко е слаба. Всеки малко по-як можеше да му я прекърши като пръчка. Не беше доволен от мускулите си. Ни следа от трицепси или бицепси! Нищо. Ръката му над лакътя си оставаше все така слаба и кльощава и тогава, когато стиснеше мускул, когато го отпуснеше. Загрижи се как ще оцелее с така слабите си мускули сред грубияните, които познава? Нагазвайки до колене в реката, намери два подходящи за вдигане камъка, всеки около два килограма тежък, и започна да тренира. След десетина минути беше вир вода. Опипа пак мускулите първо на едната, а после на другата ръка. Нямахше промяна. Хвърли разочаровано камъните обратно в реката. Реши да избягва физическите саморазправи, доколкото е възможно, а ако пък се наложеше да се бие, тогава да употреби нож. Върна се на брега и изчисти о тревата мазния си нож. Отброи дванайсет крачки от дебелото стъбло на върбата и хвърли оръжието, като го държеше с два пръста за върха на острието. Ножът се удари с плоската си част о кората и падна под стъблото. Опита пак. От сто хвърляния ножът се заби шестнайсет пъти с острието в дървото. Не е зле. Легна на чистия объл камънак и се наслаждаваше, че слънцето пече кожата му. Като ядеше ябълка, дъвчейки колкото се може

по-дълго всяка хапка, докато в устата му не остана тънка изсмукана кора, му се прииска тука да е Лина Коен и двамата да бъдат голи. Сякаш я виждаше как непохватно стъпва по камъните и влиза във водата, след като предварително, като някаква пещерна жена, гола е приготвила храна за двамата на огъня. представи си тялото ѝ под трептящите струи вода, голите ѝ мускули, напрягащи се да запазят равновесие с пръсти върху ръба на скалата; от камъчета си направи и слънчеви зайчета и я гледаше как се умилква о реката, която сега протича, раздвижвайки мъха между краката ѝ. Възбуди се и с треперещи слабини остана в бързея, докато не се успокои напълно. Изпуши две цигари поред, като ги припали една от друга, спа на слънце и се събуди едва когато сянката на каньона означаваше, по негово пресмятане, че е около четири след обяд. Направи си сандвич от сиренето и останалия хляб. Напи се с вода от реката. Облече се и започна бавно да се връща, сега надолу по каньона. Пак скачаше от камък на камък, докато не излезе на козята пътека. Тогава обу сандалите си и запали последната цигара. Онова място нагоре по реката остана негова тайна. Добре си уби времето през този свой ден. Но какво да прави вечерта? Тя му донасяше досада от блъсканицата по стъргалото на главната улица, където се изгубваше сред масата разхождащи се и беше НИКОЙ.

Лина Коен много обичаше да се целува. Имаше горещ и подвижен език. Целуваше се със затворени очи, цялата топла и предана. Понякога през тялото ѝ като електрически шок преминаваше мощна и страстна тръпка.

- Не... Не искам повече! - казваше тя поруменяла и започваше да си оправя косата. Целувах се обикновено по

парковете и портите, край които минаваха, докато я изпращаше до тях, а веднъж Херцег я заведе до един страничен коловоз на старата гара и там с часове се галеха и прегръщаха в един откачен вагон, пълен с паяжини, представяйки си, че отиват на море.

Позволяваше му да пипа спокойно гърдите ѝ под блузата, но когато Херцеговите пръсти се плъзнаха надолу, винаги ги спираше горещата ръка на Лина, която в тези моменти придобиваше невиджана сила и упоритост. Имаше доста свободна борба в началото на тази любов, за която Херцег имаше много повече чувства, отколкото за целувки по портите. Изследваха с езици устните си кухини, ставайки все по-близки заговорници с обща тайна. Ако разгърнеш зимното си палто, Лина можеше да влезе между двете му предници от изтъркана вълна, които тозчас се затваряха след нея като портите на някакъв топъл частен замък, зад които преставаше да съществува външният свят. Тя умееше така плътно да се прилепи до Херцег, че за случайните любопитни погледи съществуваше едно зимно палто с четири крака!

Оказа се, че тя е с две години по-голяма от него. Предстоеше ѝ пълна матура. През онези дни, когато имаше часове следобед, Херцег се вмъкваше като крадец в къщата ѝ и тогава целият етаж беше само на тяхно разположение. Сега спокойно можеше да разглежда какво има зад бледооранжавите завеси, под които с години беше чакал. В богатите стаи, отделени не със стени, а само с двукрили врати от шлифовано кристално стъкло, се виждаха картини с разкошни рамки, персийски килими и тежки холандски полилеи от бронз. Стените на една от стаите бяха покрити с книги в подвързия от тъмна кожа. На салонната маса винаги виждаше жълти рози с месести венчелистчета. Несъмнено, това

беше най-изисканият дом, в който - след предвоенния на Хаджи-Баняц - някога беше стъпвал бедният Нико Херцег, свикнал да се свива на кълбо и така да прекарва нощта, завит със зимното си палто, в празните стаи без завеси и килими.

Разбудената Лина пленяваше момчетата с древния си женски репертоар за обладаване. В очите ѝ понякога се рояха дръзки желанийца. Съвсем не осъзнаваше тембъра и особеното трептене на дрезгавия си глас, който омагьосваше. Понякога това беше ненадейният блясък от разтворения пеньоар на леля ѝ, под чиито тежки пурпурни цветове се бялаше младото ѝ тяло; понякога замъгленият розов силует в облак пара през откренатата врата на банята, благословен миг - Лина под горещия душ, преди вратата да се затвори сама, или пък стройният ѝ гол гръб в огледалото, докато притичва до стенния гардероб да се облече. Херцег беше в постоянно състояние на замаяност. Боляха го слабините от превъзбуда. Още не можеше да повярва в щастието си и се плашеше от него. Действително ли беше се случило това? Наистина ли е възможно най-после да е сам с нея в тези богато мебелирани стаи? Плашейки се от този неочакван подарък, той, когото животът непрекъснато шамаросваше по лицето, често изпаднаше в меланхолично мълчание без видима причина, разиграваше страдание, като подражаваше на героите от киното, желаше да бъде по-голям, отколкото е...

Всички мъже за него бяха съперници, с които не можеше да се сравнява. Съмняваше се, че ще укроти Лина Коен и си я представяше против волята си да лежи гола на железния войнишки креват в онези мръсни стаи на фотографите от гимназиалния клозет, а мустакати мъжаги се наслаждават на девствеността ѝ; виждаше я в теменужено осветения здравпункт с Гайдар, как лази на четири крака до

крана за вода, и се побъркваше от безсилна ярост, парализиран от въображаемия кошмар. С него ставаше най-страшното: държеше Лина в ръцете си, Лина Коен, която толкова дълго бе желал и чието име беше изписвал безброй пъти, а не знаеше какво да прави по-нататък, как да я задържи и да ѝ стане необходим, как да я запази от грубостите, които, струваше му се, я заплашват от всички страни, а особено там, на забавите във Физкултурния дом, където искаше постоянно да я води, а той я завеждаше, сякаш отива на някакво мъчение, винаги с риск: ще съумее ли поне и тази вечер да я опази?

Веднъж, докато лежах на върху мекия златистоожълт килим, той разсеяно, на игра, отвърза и разтвори пеньоара ѝ. И сам се изненада, че не срещна никаква, дори учтива съпротива! Лина сама се измъкна от ръкавите, оставайки чисто гола. С интерес разглеждаше изтегнатото си върху златистия фон тяло, изпъваше краката чак до върховете на пръстите, прибираще корема си... Леко галеше пухкаво-нежния триъгълник без всякакъв срам, сякаш Херцег изобщо не съществува. Сама си беше достатъчна, а той беше само повод. Докато прекарваше пръсти по корема ѝ, ръката му потрепери от гладката пълнота на меките заоблени места.

- Защо и ти не се... - попита го повече любопитно, отколкото галено. Съблече се и легна до нея. Така, гола, малката крехка Лина придобиваше неподозирани размери; сякаш растеше с минути, сякаш от момиче неочаквано се превърна в мека розова планина от дишане и кожа, край която Херцег се виждаше дребен и безпомощен. Коремът ѝ равномерно се надигаше и отпускаше - нямаше край - изчезваше в дъното на стаята, топъл, обсипан със златист мъх. Примъкна се съвсем близо до нейната кожа с притворени клепачи. Испита желание да се изгуби сред тази белезникава

пустиня, в която пътят е оазис, съвсем да се смали и изгуби сред гъсталака от тъмни къдрици, целуваше гърдите ѝ, леко хапеше зърната им... Под устните му те започнаха да набъбват и да стават еластични. Умилкваше се и се търкаше о нея като коте, което след много време е намерило малко нежност. Знаеше, че трябва да се качи върху нея и го направи. Лина с благодарност го обгърна с бедрата си. Гледаше го с доверие и любов. В очите ѝ, над които се спускаше завеса от еротичен унес, усети възхищение, именно защото Лина предполагаше, че както я води през танца, така трябва да я поведе и през първата любов. За пръв път позна отблизо онзи СЪЩИЯ лунатичен хипнотизиран поглед, сякаш през воал, погледът на жените от порнографските снимки - сляпа преданост и равнодушие към всичко останало, докато с тях правят ОНОВА, но не искаше да се приравни с простаците, които здраво стискаха в ръце извадени набъбнали криваци със запретната кожа, искаше нежност, а не насилствено проникване в тялото, което, след толкова чакане, му се беше доверило; ласки, а не разплата-двубой между жената и мъжа! Потеше се и изведнъж му стана тягостно от тази хлъзгава близост на прилепналите кожи, а в главата му биеше тревога. Лина Коен всеотдайно чакаше какво ще направи сега, когато беше върху нея.

- Някой идва! - прошепна панически изречението, което му суфлираше страхът от неуспеха. Това изречение беше авария изход, но все пак се оказа полезно за него. Отделиха се! Напрегнато се послушваха за духа на несъществуващите стъпки. Но онзи миг отлетя веднъж завинаги! Облече се набързо като престъпник и извърна настрана главата си, за да не види как любимата му оправя набрания килим. Усмивайки се тайнствено, изчезна в коридора към банята. Когато се върна, кокетно загърната в жълта хавлия, той за-

беляза, че изглежда някак си съвсем различна. Очите ѝ с цвят на олющен бадем бяха много по-големи, отколкото минута по-рано. В дъното на тъмните зеници искреше някакво непознато му дотогава разблудно пламъче.

Вечерта с ром успокояваше треската, която го обземаше, и чак след шестата чаша му стана много по-добре, забрави за следобедния си неуспех и гореше от нетърпение като човек, получил най-голямата печалба от лотарията, да разкаже на всички в приятелското Театрално кафене за връзката си с най-хубавото момиче в града. Необузданата радост течеше по вените му, докато се наливаше с нови чаши ром. Дори не забеляза колко беше пиян и прекара нощта в епицентъра на шемета, който се виеше из стаята му, лепвайки кревата му о тавана, а след това разтваряйки дъските на пода, през който дълго, дълго пропадеше, откачил се заедно със седалката и веригите от въртележката на Циркус плац.

Най-последно си имаше приятелка и всички задължения, които една такава връзка влече след себе си. За пръв път откри отговорността на мъжа, който трябва да защитава, а не да завладява. Вече не беше самотен джебчия на любов, който след провал може незабелязан да изчезне в навалищата, а открита мишена, изложена на завистливите погледи и преценки. Хубавото тяло на Лина Коен, което от ден на ден ставаше все по-зряло, с пълно доверие се облягаше на слабата му ръка. Не беше лесно да преведе това момиче между широките рамене на младите спортисти, които предизвикателно се ширеха по улиците, като се перчеха със силата си. Видял, че нищо осезаемо не може да предложи на тази нежна хубавица, Херцег ставаше все по-изнервен. Дори и сам не

можеше да предвиди в коя посока ще поеме животът му. С нищо стабилно подръка, освен доста неясно чувство, че е по-различен от другите, и сляпо неудовлетворение от всички и от всичко наоколо, а това в най-добрия случай щеше да е достатъчно за някоя преситена самодива-защитница, търсеща млади провинциалисти, но не и за девойка, току-що събудила се от дълъг сън сред лели и детски книги. Не можеше да я изостави (щеше в такъв случай да изостави самия себе си), пък не можеше и да я задържи, и така се въртяха в кръг, без да знаят какъв изход ще им донесе следващата седмица.

За Херцег Лина Коен беше не само първа любов, подобна на обикновената гимназиална първа любов, която прилича повече на шарка или заушка, отколкото на зряла страст. Тя представляваше много повече от това - приятелка от тягостното му минало, из което често се ровеше, болезнено привлечен от стари унижения, от чиито сенки още не се беше освободил. Това момиче е главният свидетел, участник и другарка по страдание през онези дни, когато ги наблъскваха в камиони, стрижеха до кожа и строяваха на плац. В Херцег не преставаше да тлее желанието да се измъкне веднъж завинаги от продължителната инквизиция на възрастните, които разполагат с живота му. Лина Коен увеличаваше неговата, все още едночленна, отмъстителна армия, която по това време се обучаваше по кината, в каньона на реката или кроеше пъклени планове в самотните часове, докато зяпаше към тавана. Из пущинаците извън града тази малка армия се обучаваше за индивидуална партизанска война: стрелба по цел с предварително измислени цинизми, непокорност и ловко изплъзване, безпричинно страдание, неочаквана своенравност, бунт - различни дисциплини, с чиято помощ Херцег вярваше, че може да се противопоста-

ви на далеч по-силен враг. При това забравяше, че освен главна героиня на една трагедия, Лина Коен е и млада жена и че срещу неговото трагично възприемане на живота се изправя тялото ѝ, нейната нежна млечна плът и някакви тайни жлези, които отделят любопитство. Срещу легендата на Херцег се опълчи масовото бързане на връстничките ѝ, които чувстваха, че вече е време да поднесат на някого дълго съхраняваните си дарове. Ала въпреки всичко, Лина Коен все още носеше на бледото си лице с изпъкнали скули и някакъв трагичен белег. Гибелта на родителите ѝ гризеше съвестта на града; всички, които някога познаваха Рави Коен и жена му, чувстваха мъничко вина пред единствената им дъщеря поради това, че се бяха някак си измъкнали и ги бяха надживели и че не бяха направили нищо, за да спасят човека, на когото държаха толкова много. Не, никой от тях не беше съучастник в престъплението, но те бяха неми свидетели, което е съвсем достатъчно завинаги да развалиш доброто мнение за себе си.

- Това е малката Коенова... - снишаваха глас и винаги нечия ръка се насочваше към Линината коса. - Колко е сладка! И колко прилича на нещастната си майка!

Сякаш с тези малки нежности се опитаха да изкупят вината. Сякаш всичко се беше наговорило да направи тази безперспективна любов колкото се може по-стабилна! Херцег завинаги свърза Лина с представата за луксозния дом на роднините ѝ, при които живееше; всяко ново посещение същевременно беше и бягство от занемарената бърлога на Хаджи-Баняц с олющени стени. На меката светлина в Линините стаи можеше да открие нещо като далечно ехо от Европа - сякаш вече беше стъпил там, където смяташе, че му е мястото - сред видяното на фотографиите, на които се възхищаваше в Читалнята. За малкия неканен гост особено

привлекателни бяха картините. Влюби се в портрета на Линината майка и в едно малко четвъртито платно, което представляваше Лина от времето, когато е била на три години. Тези маслени портрети, нарисувани от Роман Пьотрович в сивкавата гама на гълъбовите пера, показваха преходността на щастието, трогателно усилие да се задържи то поне върху грапавата повърхност на платното. Обикна заради тези два портрета живописца на нещастния поляк. Художествените творби, твърде редки през Херцеговото детство (ако не считаме литографията "Преселението на сърбите под предводителството на Арсений Чарноевич" в дядовия му кабинет), възбуждаха духа му. За него те бяха доказателство, че светът не е нито от вчера, нито от оня ден. Портретът на Линината майка извикваше у Херцег въпроса: "Не се ли крие предзнаменование за нещастие в това красиво овално лице със замечтани тъмни очи? Дали още тогава е ЗНАЕЛА? С какво ли чародейство е разполагал Роман Пьотрович, щом е успял по този привидно лек начин да превърне миловидността на малката Лина във вкус на сараевска мъгла?" Херцег се чудеше на картините; не можеше да схване как са изработени, струваше му се, че на един дъх, без каквото и да било видимо усилие! Завиждаше и се възхищаваше на Лина Коен, че притежава истински маслен портрет, който като фамилен герб говори за нейния произход.

А може би в тази сляпа любов все пак най-важното беше, че Лина Коен, след толкова години, първа предложи нежност на нещастното момче - не някаква абстрактна нежност, изразена с думи или благосклонност, а близък допир на гола кожа и целувки (чийто вкус вече отдавна е забравил), милване и ласки - тя първа го освободи от стеснението и му каза, че има хубави, чудни очи, каквито друг няма, потвърдила така собственото му мнение, че е изключителен,

тя обичаше да си играе със светлия кичур в Херцеговата коса, да го гъделичка, милва, леко да го хапе по ушите... Погледнем ли в цялост живота му, любовта с Лина Коен представлява малък отдиш в безпощадната война, от която се опитваше да се измъкне жив и невредим. Опознавайки тялото ѝ, Херцег откриваше незаменима женска защита, която отдавна беше загубил. Вместо да бъде агресивен според древния мъжки закон - стоеше пасивен! Вместо хитро да поведе тялото ѝ към еротиката - той затваряше очи, докато се целуваха, а тя го гледаше с разширени зеници, очаквайки да продължи. Вместо да обуздае това младо красиво тяло, да го укроти и накара да го следва, самият той се вълнуваше и се криеше в скута ѝ. Най-последно приласкан! Отчаяната му, сляпа преданост към това момиче беше прекален товар за Лина, която желаше мъжът да я води, вместо тя да му предлага защита. Защото и самата Лина търсеше, точно като Херцег, нежност и закрила; може би и образа на изгубения си баща Рави Коен, който оставаше мъж и тогава, когато унижен вървеше по платното на улицата, вместо по тротоара, дори и тогава, когато не ги пускаха в сладкарницата "Саба", защото била забранена за евреи, цигани и кучета. И точно като Херцег, Лина Коен трябваше за пръв път да намери тази нежност, за която и двамата копнееха. Любовта ѝ с Херцег означаваше да се отдава постоянно на разнеженост, която вече започваше да ѝ омръзва. Да се възбужда без облекчение!

"Това е все едно, че се любиш със самата себе си!" - довери се тя на най-добрата си приятелка.

- Обичаш ли ме?

- Обичам - каза Лина Коен.

- Наистина ли ме обичаш?
  - Наистина.
  - Не така, както го казваш сега!
  - Обичам те, глупчо... Обичам.
  - Ама наистина ли ме обичаш?
  - Наистина.
  - Кажи го другояче!
  - Обичам те... Ето.
  - Защо?
- Има ли по-безсмислен въпрос от този: защо?
- Не знам.
  - Как така ме обичаш тогава, щом не знаеш?
  - Ей така.
  - Какво обичаш у мене?
  - Очите ти.
  - И какво още?
  - И всичко.
  - Кажи, че ме обичаш!
  - Ох, обичам те...
  - Обичам, когато ми казваш, че ме обичаш...
  - Хайде да се облечем - трябва да уча...
  - Още малко...
  - Занемарих учението...
  - Мене ме изключиха, та какво?
  - Ти си друго нещо...
  - Не съм. Ние сме едно.
  - Да, наистина, но все пак си друго нещо...
  - Не ме обичаш, значи!
  - Ако не станеш и не се облечеш, наистина няма повече да те обичам...
  - Още само малко...

Тя лежеше и гледаше в тавана. Херцеговите устни бяха върху бедрото ѝ. Целуваше я по слабините.

- Остави ме, след това ще ме боли глава...

- Обичам твоя мъшец.

- Безобразник!

- Не ме обичаш, така ли?

- Обичам те.

- Все пак ще ме изоставиш!

- Няма.

- Ще ме оставиш. Знам!

- Защо постоянно усложняваш нещата?

- Не ги усложнявам. Знам.

- Ама че си смахнат! - каза тя, като ставаше. - Същинско бебе си!

Облече фланелата си на голо и го прескочи с гъвкавите си, но все пак закръглени крака, които изглеждаха силни и зрели. Крака на жена, която скоро ще ражда, ще тъпче земята и ще мачка безмилостно наполовина изпушена цигара - закръглени прасци, които скоро ще бъдат качени на високи токчета, остри и опасни. Крака на жена! Търсеше бикините си.

- Защо мислиш, че съм бебе? - гледаше я той изотдолу.

- Защото обичаш да се глезиш! - каза тя и отиде да среше косата си.

Все по-често биваше разсеяна и изнервена.

- Хайде, направи го най-последно! - каза тя нетърпеливо, докато лежах под портрета ѝ от 1939 г.

В този миг той обичаше много повече тригодишната ѝ двойница!

- Не мога...

- Защо?

- Боя се да не те повредя.

- Няма да ме повредиш - каза тя раздразнено.

- Обичам те... - прошепна той. - Как не можеш да разбереш това!

- Ох знам! - каза тя ядосано и се обърна към стената. Нежно я погали по гърба.

- Остави ме! - каза тя с неочаквана враждебност. - Моля те, остави ме! Хайде.

Излезе на пръсти от стаята ѝ, на крачка от любовта.

- Не ми пречи, че не стигаме до края... - каза тя друг път. - Но кажи ми искрено: правил ли си го... с някои други момичета?

- Не съм... - призна ѝ той.

- А-а, ясно! - каза тя замислено. - Ние двамата не знаем нищо за това. Ама че сме ЕДНИ невежи!

- Не е важно, и без това те обичам.

- И за мене не е важно, но след това се чувствам зле.

Не мога да се съвзема...

- Правили ли са го твоите приятелки?

- Не знам. Мисля, че да...

- Всички от класа?

- Не знам. Мисля, че да...

- Всички от класа?

- Не знам. Мисля, че всички. Или поне повечето...

Отново се целуваха и бяха мокри от пот. Искаше им се да го направят, но не им се удаваше.

- Наистина сме ЕДНИ невежи - каза Лина Коен, - пък на другите така лесно им се удава!

Беше прокълнат и мразеше всички мъже по света. Всички стигаха до края, дори и кривогледият Пуфко - всички, освен него! Идваше му на ум да се самоубие. С какво? Отново беше докоснал с ходила дъното на блатото, в което го завлече животът. Давеше се в кошмара, гасен от периодичните пиянства с артистите от време на време в Театралното кафене. Завиждаше на пияните мъдrecи - любовта не им създаваше грижи.

- Това е стара работа! - говореше Кезо, пенсиониран комик, започнал кариерата си още в края на миналия век с пътуващи трупи. Натаковай добре мечката в гората - ето я подире ти на чаршията! Най-важното е, братле, тази твоята порядъчно да я прекараш, разбираш ли? В това се крие тайната! Нека да скимти като кучка!

Бягаше от масата, която доскоро значеше за него толкова много, и изхвъркваше навън, а по челото му се стичаше студена пот.

Зле изглеждаш, малкия... - загрижено клатеше глава балетмайсторът Динко Петричич, суховат отшелник, който отбягваше и мъжете, и жените. - Не бива да пиеш толкова...

Но нещастieto му не идваше от пиенето. Тичаше по Обала като побъркан, надявайки се, че така ще се отърси от кошмара, който го задушaва и го следва по петите като гарван от страшните приказки. Животът отново го изрита в ъгъла и ударите се сипеха един след друг, така че не можеше да си поеме дъх.

През 1954 година беше най-нещастното момче в Европа.

Лина Коен се готвеше за пълна матура и му отделяше все по-малко време. Луташе се напълно объркан из улиците,

без да знае как да убие времето си през дните, които станаха прекалено дълги и пусти. Дори и реката в каньона изгуби всякаква привлекателност. Вече не отиваше в Читалнята - в снимките от списанията, които някога толкова много обичаше, търсеше само едно: да приличат колкото се може повече на Лина! Все повече се излежаваше. В стаята му се вмъква плесенната воня на съня. Мързеше го да си оправя кревата. Измъкваше се изпод одеялото по-уморен, отколкото преди лягане, ядеше без всякакъв апетит гозбите на Хайрия, четейки наопаки обърнатия вестник, който служеше за покривка, и излизаше да скита без всякаква цел. Една сутрин пътят му неволно го отведе край Gymnasium-a. Момчетата бяха задръстили тясната уличка пред сградата. Беше голямото междучасие. Пушеха и търгуваха. Разменяха си дреболии. Колко по-възрастен беше от тях? Двеста години? Мрачно премина през веселата ученическа компания, към която вече не се числеше. Опита се да се поперчи малко със свободата си, но никой не виждаше някакво предимство в нея. Не беше вече от тях. Гледаха го със съжаление, докато се хвалеше, че разполагал вече с времето си: ставал, когато си иска, правел каквото си иска... Вярваше, че театралното напускане на Gymnasium-a му е създало безсмъртна слава, че все още се разказва и помни и се предава от клас на клас, до най-малките в училището. Оказа се, че съвсем са го забравили! При първия звук от звънеца се втурнаха към входа в неописуемо безредие. Улицата ненадейно опустя. Стоеше съвсем сам пред голямата мрачна сграда и шутира една огризка от ябълка.

Не, не се лъжеше: Лина Коен танцуваше с басиста, известния прелъстител на танцовата забава! Оставеният

контрабас, облегат на свободния стол да пианото, се превърна така завинаги в част от най-ужасната мъртва материя в Херцеговия живот.

Басистът танцуваше с безразличие, сякаш нищо не го интересуваше. Само колко момиченца като нея бяха минали през лапите му! Танцуваше на място, лениво поклащайки бедра, докато Лина се беше разиграла като млада кобила; шмугаше се под ръцете му, отблъскваше се от неговото тяло и отново биваше притеглена. Позна стъпките и фигурите, които дни наред бяха упражнявали заедно. Добре ги беше овладяла, няма що! Изведнъж Херцег се почувства изхвърлен на бунището, сред "шкарта", както наричаха нещастните обитателите на галерията, които нямаха успех по забавите.

ЛИНА КОЕН БЕШЕ ДОШЛА БЕЗ НЕГО НА ЗАБАВАТА! Смешно, за всекики този факт не би представлявал нищо повече от обикновено просто разширено изречение. Но в това изречение за Херцег се криеше същински ад! И не само че беше отишла сама там, а и веднага беше открила леговището на самците под оркестъра - онзи най-опасен и най-порочен кръг на преуспялата градска младеж, която още отдавна беше "от другата страна на барикадата". След коледния "Джингълбел", саксофоните заизвиваха "Лошо време" и Лина с готовност потъна в широките гърди на партньора си. Херцег като парализиран втренчи поглед в суматохата на онази част от залата, търсейки Линината ръка, която галеше широкия врат на младежа, и пурпурната ѝ рокля, която изплуваше от тълпата танцьори и се гмурваше пак в нея. След известно време басистът отново беше в оркестъра и без настроение подръпваше струните, прозявайки се над разлюлените глави. Лина седеше на стол под краката му като куче, на което е заповядано да чака господаря си.

Събра и последните остатъци от сила, която се стопяваше, както и любовта му на прехода към болезнената ревност, и тръгна през навалищата, правейки се на равнодушен. Разбута крайния пояс от кръга на "посветените" и в същия миг се озова в центъра на елегантните младежи, които отвисоко измерваха с поглед възкъсите му измачкани панталони и калните му обувки, които не беше чистил месеци наред.

- Здравей! - измъкна той със свито гърло.

- О-о, здравей! - възкликна Лина.

- Как така си тук?

- С едни приятели съм... - отговори тя, без да намира нещо чудно в това.

- Така ли?

- Искаш ли да танцуваме? - попита го тя, като вдигна косата от челото си.

- Не ми се танцува... Трябва да свърша една работа - изтърси, мъчейки се да придаде на всяка дума колкото се може по-смъртоносен оттенък на ирония, за да ѝ се представи, въпреки окаяния си вид, по-добър от младежите, които са около нея, към чийто лагер Лина явно вече беше преминала. Но се лъжеше, момичето нямаше в този момент нито време, нито слух да долови смътните нюанси и намеци, нито считаше за предателство това, че е дошла сама на забавата.

Залата се размаза пред очите му. Искаше му се да се обърне и да се махне оттам като филмов герой, претърпял поражение, но едва сдържаше момчешките си сълзи. Проби си път през танцьорите, разблъсквайки ги с ръце, изскочи в равнодушната и сляпа, дълга нощ, и остана в тази нощ сам с нещастieto си. Дори и днес (през 1947 или 1974 г., все едно!), докато шумът на морето се превръща в ушите му в ме-

лодията на "Лошо време" и докато за кой ли път се приближава до Лина Коен, която предано чака под лъснатите обувки на контрабасиста по време на онази забава от 1954 г., Херцег не е уверен, дали тогава е трябвало да я остави така в залата и да избяга или е трябвало да се бори за нея, да не я дава на никого, да вика и да се дърпа, да се бие и да крещи - каквото и да е, което да успокои съвестта му! Пък и какво, ако беше успял да запази Лина Коен? Още един еснаф на този свят! Да, но колко по-малко страдания! Би избягнал всички унижения, с които го измъчваше любовта, докато окончателно не се отърси от тази болест и не стана свършен образец на преуспял човек без страсти и слаби места.

Изчака прикрит да свърши забавата. Гледаше как танцьорите се разотиват на групички, чуваше сбогувания и подвиквания. Най-после излязоха и музикантите с калъфите си. Проследи Лина и басиста чак до къщата ѝ, а нощта му беше съюзник. Приведен притичваше през обстрелваните участъци, прекосяваше напреко града, за да съзре издалече любимата си, която му изменя. Накрая видя как влязоха в къщата ѝ. Завесите тихо и меко пламнаха в оранжева светлина. След дълга обсада хуните и аварите превземаха с гривестите си коне крепостта на Лина Коен и сега с бойни викове започваха да разбиват последната крехка порта на двореца му, с оголен кривак.

Дочака утрото в парка. От време на време влизаше в мазата на Линината къща, където беше малко по-топла. Подскачаше и мяташе ръце да се постопли и се връщаше в засадата си да се визира в нощта, която променяше съдбата му. Скоро започна да вали. Първият сняг на 1954 г. Ловеше с изплезен език едрите снежинки, които безшумно превръ-

щаха алеите в парка в бяла пустиня. Върху девствено чистия сняг момчето изписа със стъпки си през цялата затревена площ нейното име: Л И Н А. Понякога му се струваше, че зад завесите се движат сенки.

Басистът излезе призори. Разгърна пухестата снежна завеса и изчезна зад ъгъла. Лина гледаше след него през прозореца. Навън се чуваше дрънчащата млекарска кола. Излезе от скривалището си и застана на открито. Снегът бавно затрупваше Лениното име. Стоеше така и трепереше като трескав.

Тя изтича навън, като наметна палтото си върху нощницата:

- Какво правиш тук?

Трепереше като болно куче.

- Ти си видял...

Беше видял и знаеше добре какво се беше случило. Това вече не беше Лина. Най-после беше узнала докрай ОНОВА. Виждаше се по тъмните кръгове под очите ѝ от недоспиване и по малките белези от ухапвания по врата ѝ, които леко бяха посинели. Хубавата му играчка, която толкова много обичаше, най-накрая се беше повредила и Херцег чувстваше, че повече не може да се поправи. Вече никой не можеше да го утеши, а което е най-страшно - това не можеше да направи и тя самата, колкото и да искаше! Сякаш схванала неизмеримото му страдание, момчето заскимтя:

- Удари ме... Моля те, моля те, удари ме!

Беше се втренил като омагьосан в малките издайнически следи от зъби.

Осквернената Лина!

- Удари ме, какво чакаш? Каж ми, че съм курва!
Хайде, кажи!

Плачеше и се тресеше от възбуда и студ.

Той се обърна и си тръгна.

Стигнал така до края на любовта си с Лина Коен, отново беше в самото начало, там, откъдето бе тръгнал. Тя се отдалечаваше, отдалечаваше... Но този път вече нямаше никаква надежда.

Виждаше я пътъом, как с възхищение следи с влажните си сефардски очи някой светлокос спортист, който не ѝ обръща никакво внимание. По стъргалото се разправяше, че новият ѝ приятел я биел и ѝ изневерявал. Най-сетне се беше намерил някой, който порядъчно да "прекара" малката Коенова, иначе от къде щеше да се вземе тази самоосъзната походка и този всеотдаен блясък на склерите ѝ и всички онези опити да го прегръща с двете си ръце, докато се разхождат по улицата, изпълнена с народ; откъде - онзи умопомрачителен захлас във вида ѝ и явната досада, с която гледаше наоколо си, без да вижда никого, дори и Херцег, който почти я докосваше при срещане? Лина Коен окончателно и завинаги беше прекачила през ципата, която отделя девствениците от зрелите жени. Ревността изостри Херцеговите сетива: можеше като животно да усети дали някое момиче се е любило преди малко с мъж - откриваше следи от блудство на лицето ѝ по едва забележимата овлажненост на очите и сънно-щастливата походка, по всичко! Мъкнеше се по следите на Линината любов, мъчеше се да се запознае с бившите ѝ приятели и да се сприятели с тях. Чакаше със седмици и месеци удобен момент, за да изкопчи нещо за нея. Обичаше да слуша за навиците ѝ в кревата (момчетата се хвалеха с подробности) и, колкото и да го болеше, се наслаждаваше на страданието, което му причиняваха тези разкази за Лина, която, гола прегръща краката и заклева любо-

вника си да остане още малко, за Лина, която е в състояние като дива котка да издере съперничката си посред забавата, за Лина блудницата и Лина, която е фригидна, за Лина, която се люби с всекиго, като че ли се люби за последен път, за Лина, която не може никой да задоволи, за целомъдрената Лина, на която изобщо не ѝ е до секс, за Лина - сноба и Лина - най-добрата приятелка, за Лина, която същата нощ, когато изпратила момчето си войник, спала с двама от най-добрите му приятели, за надменната Лина и за отритнатата Лина, всичко за Лина Коен - жената!

Нима беше държал някога това момиче-мечта в прегръдките си? Колко далече му изглеждаше вече това щастливо време!

Лина пък изобщо не можеше да разбере как е приела непохватната нежност на този полулюбовник, който я караше да се чувства тъпо и неловко, когато го срещнеше на улицата. От него вонеше на страдание. А пък очите му! О, боже! Бяха винаги готови да се разплачат, пълни с укор! Бедният малък луд! Странно, какво ли право упражняваше върху нея? Защо продължаваше да я преследва така упорито, като сянка на нещастieto? Какво му е сторила, освен че си беше изгубила известно време в безплодните му ръце? Скоро тя съвсем го забрави. Изтика го от паметта си като някакво тягостно недоразумение, произлизащо от нейната неосведоменост. Пред нея ден след ден се откриваха интересни млади компании - всичко стана толкова просто! Никой вече не усложняваше живота ѝ с непонятни задръжки; след дългото напрежение си отпочиваше в кръга на изисканата градска младеж, където всеки знаеше какво точно иска, и съсредоточено се приближаваше към целта си. Най-после се любеше истински, без кошмари и страдание - в любовната игра намираще същото удоволствие, което изпитваше,

щом, огладняла, ядеше вкусен сандвич с шунка и сирене, а след това пиеше лимонада. Не можеше и да сънува колко е хубаво да се събличаш при сладка възбуда на сетивата, да се отдаваш, да трупаш нов опит и всеки път да преживяваш ред малки смърти, да потъваш, да потъваш дълбоко, дълбоко, а след това да спиш здраво и без болестни сънища. Когато понякога се сецаше за своя малък сомнамбул и безплодните дни, прекарани с него, ядосваше се на себе си, че му беше позволила да я въвлече в илюзорните си измишльотини! И сама беше почти повярвала в налудничавото му разделяне на света и в съществуването на толкова врагове! Само как е успявал да я хипнотизира и измами; животът беше ведър, а младежите, които той презираше, бяха много по-приятни от него, обикновени, без задни помисли. Ако танцуваха, танцуваха истински, без да се препъват в собствените си крака и страдание. Ако се смееха, правеха го с цели уста, от които се сипеше сърдечен, здрав смях за нещо, което действително беше смешно; това изобщо не беше цинично хилене или презрение към всичко, което представлява някаква ценност! Ако я искаха и ако тя наистина желаше това, беше тяхна докрай, без да се ослушват за несъществуващи стъпки по коридорите, без страхове и сенки. Можеше спокойно да им се отдаде изцяло. Имаше право.

Беше станала жена.

Първата любов всъщност е безобидна, както са безобидни останалите детски болести, но понякога се случва дори под ножа на най-добрите хирурзи да умре млад пациент от банален апандисит!

Херцег без малко не умря от Лина Коен.

Няколко пъти беше на самия ръб на смъртта, втренчен в бездната от онази страна, съвсем сам, без да има някой, който да му покаже пътя. Всичко у него копнееше за любов, на пък и всичко го уверяваше, че е неспособен да я вземе. Недостоен за любов! Повече от когато и да било преди вярваше, че природата жестоко се е подиграла с него. Върна се в градската читалня и прочете няколко пъти главите за психическата импотенция в книгата "Полова просвета" от д-р Александар Костич и във всички други енциклопедии и сексологични атласи, с които библиотеката разполагаше. Колкото повече разучаваше това заболяване, все повече беше уверен, че няма лек за него! Опита с още няколко момичета, но винаги, под сянката на неуспеха с Лина, бягаше презглава, преди още да се е уверил в своя ад. С часове чакаше да го приеме някой лекар интернист, а когато найсетне идваше редът му да влезе, изскачаше от чакалнята като крадец!

Съдбата ми, мислеше си, е неотменима! Реши да се самоубие, щом си избере начин и оръжие, и се остави на дима в Театралното кафене като мъртвец по време на годишен отпуск. В този период действително беше млад труп, който безволно се влачеше из града с блестящи очи, които бавно гаснеха в здрача.

Така стана най-младият член на трупата на провалениите, по един или друг начин недоволните посетители на Кафенето. Постоянните посетители го приеха за свой - стана новопокръстен страдалец или чирак у хората на изкуството, нека всеки определи положението му сред отписаните, както предпочита. Още веднъж (за кой ли път?) се потвърди истината, че страданието е пропуск за света на духовното. Изглежда, че само глождени и разядени от съмнения в своите способности хора могат, в лабиринта на онова, което на-

ричаме нормален и разумен живот, да открият пътя до сърцето на тъмнината, в която узрява отровната гъба на изкуството.

Значи Херцег, без да знае, беше на прав път, докато чакаше да умре, напълно безразличен към всичко, което ще се случи; без планове, без надежди, без любов - малкият старец Нико Н. Херцег, който поради някаква грешка още беше запазил лице на седемнайсетгодишно момче. Все пак някой го прие в своя кръг: това бяха пенсионирани епизодици, статисти, пияници, пропаднали дърводелци и изпълнители на театралния декор, кафански мъдреци и устни творци, проститутки и смахнати, продавачи на лотарийни билети, гардеробиери и бивши разпоредители - театрална прослойка, която, макар и изхвърлена от плюшената музикална кутия, продължаваше да живурка в нейна близост, завинаги омагьосани от шумолящото вдигане на кадифените завеси, докато светлините гаснат на вълни.

Херцег вече не чакаше да го поканят, вече не се срамуваше да се покани сам и да си поиска чаша. Не търсеше ничия компания. Идваше един от първите и се тръшваше край масата до прозореца, който гледаше към моста и реката. Чакаше да настане Лина Коен, но знаеше, че тя никога не се отбива насам. Беше си достатъчен за себе си и за своя сън. Всички чувстваха това по своя ясновидско пиянски начин и сядаха да му правят компания.

И така отминаха няколко седмици, месеца, сезона; може би дори и година - Херцег не знаеше, защото времето отдавна беше престанало да го интересува...

- Не можем да го оставим така... - каза жената. - Бедничкият! Някой знае ли къде живее?

Компанията беше оредяла. Никой не знаеше нито къде живее, нито как се казва. Казвах му просто Нико. Вторият гробар запя басово:

"Пиеш, а пък не понася,
кой до тях ще го пренася?"

Беше му така хубаво с глава на масата, така сигурно... Разлятата по мрамора бирена пяна блещукаше пред очите му като разпенена морска шир. Малки болезнени сцени се раздуваха и се пръскаха като сапунени мехури. Пуф! Паф! Няма повече. Нечия космата ръка избърса масата. Размърда се и си представи, че е известен певец в лятната градина на хотел "Европа". Лина Коен седи с ухажорите си - а той, сам и целият в черно (черна риза, черни панталони, черни обувки, всичко черно, освен сребърната тока на колана), слиза от подиума сред масите, строен и обречено блед принц, на когото не остава дълго да живее - естествено, всички знаят това и го следят с погледи, пълни с възхищение и съчувствие, докато пее в микрофона "Джони гитар"... Лина знае, че не може да бъде с него, а пък вижда колко много го обичат и желаят другите, колко е сам и колко страда...

- Хей, къде живееш? - вика жената в ухото му. - Къде да те заведем? Не можеш да останеш тук... Затварят!

Само се усмихваше и умираше, умираше...

Вече беше осъден на смърт, когото водят на разстрел. Всички знаят, че е невинен, но никой не може да му помогне, тъй като всичко е толкова заплетено. Ръцете му са вързани на гърба, бялата риза раздърпана, пагоните съдрани... Понакуцва от мъченията, които храбро е понесъл. Сред масата народ, през чийто шпалир преминава, за да стигне до стената, Херцег вижда Лина Коен и чува нейния писък: Лина моли да ѝ прости! Продължава с усмивка да върви към

стрелковия строй или към бесилката - още не е решил кое по-малко боли! Някои войници плачат. Отказва се от свещеник! Толкова млад, а съвсем сам сред тълпата, която жали за младостта му...

Опита със сетни сили да напише върху влажната маса последната си заръка: "Забранявам на Лина Коен да бъде на погребението ми!" Но изобщо не му се отдаваше! Буквите изсъхваха и изчезваха. Сякаш някой беше извадил всичките му кости, сякаш Лина Коен най-накрая пусна конците, с които години наред го беше държала и му бе вдъхвала живот като на някаква марионетка, и той се свлече безжизнен - изпълнен със стари дрипи, слама и безсилно самосъжаление. За един миг отново зърна Лина! Опитваше се да се промъкне през кордона на милицията. Усмихна се самодоволно в елегантния си черен ковчег без всякакви украси.

- Хей, къде живееш? Чуваш ли ме? - продължи да вика жената. - Не можеш да останеш тука, глупчо!

Чу какво му крещеше, но не можеше и дума да обели, нито гък!

- О, боже мой, какво да го правим?

- Заведи го у вас! - каза келнерът, измъквайки една чинийка изпод брадичката на Херцег. - Тука ще замръзне... Бас държа!

После всички се разотидоха нанякъде. Жената го мъкнеше по някакъв мост, след това нагоре, нагоре... Непрекъснато му шепнеше на ухото:

- Хайде, още само малко! Хайде, момченце! С левия, а сега с десния - трябва, трябва! Хайде, можеш, нали? Хопа-а! Хоп! Така...

Опита се да я надхитри и да заспи на дървеното стълбище, където беше много удобно. Уви се в зимното си палто и хубавичко се намести, но жената не му позволи да

остане тук, а го изправи и почти го внесе в нещо тъмно и хладно.

Мъчеше се да бъде колкото се може по-учтив. Все повтаряше: "Моля! Благодаря, госпожо, не, аз наистина трябва... Вие разбирате. Мисля, че ще се реванширам! Изключително съм Ви благодарен, наистина сте любезна!... Само след Вас!"

После стана топло, много топло. Страшно ожадня, измъкна се от тази топлина и, треперейки и опипвайки насуки навсякъде около себе си, някак си откри чешмата. Напи се с вода и пак се върна на топло. Стори му се странно, че е гол! Но всичко ще се оправи от само себе си, помисли си той и отново заспа, като се сгуши до нещо топло и много меко, което равномерно се надигаше и отпускаше.

Нещо приятно ставаше в този дълъг сън, който чудесно подхранва блудните желания. Някой го милваше и гъделичкаше; удължаваше съня му колкото се може повече, но най-накрая, нямаше как, трябваше да отвори очи. Лежеше без дрехи до жена в мека бархетна нощница, една от онези безлични мръсносиви нощници, които отдавна са изгубили всякаква следа от цвят и десен. Повдигната на лявата си ръка, жената си играеше с него. Вършеше го методично, без да бърза, сякаш има безкрайно много време. Не отдръпна ръката си, когато той учудено я погледна. Не направи абсолютно нищо. Продължи да си играе почти разсеяно, сякаш от скука и от немай-къде си усукваше кичур коса или края на покривка. Сега имаше време да я разгледа по-внимателно. Това беше зряла мургава жена, още топла от съня. Не можеше да прецени какво е тялото ѝ, защото нощницата ѝ, вързана с две панделки, стигаше до гърлото ѝ. Протегна ръка към нея.

- Недей... - каза тя спокойно. - Спи си!

И той наистина заспа отново.

Когато се събуди за втори път, се опита да бъде мъж. Все ще се намерят нечий стъпки в коридора, помисли си той, като Авариен изход. Тя лекичко го отблъсна към възглавницата.

- Отпусни се... - каза тихо, но заповеднически. - Защо си нетърпелив?

И той се отпусна.

- Боже, какво хубаво момче си - каза жената. - Още си същинско дете... На колко години си?

- На осемнайсет... - излъга.

- На осемнайсет... - повтори тя, като че ли искаше да си припомни нещо, като че ли пресмяташе нещо наум. - Не! - пак го отблъсна. - Ще ти кажа, когато аз поискам това! Така повече ми харесва...

Не можеше да види и частица от тялото ѝ (всичко се скриваше от безличната торбеста нощница), но можеше да усети устните ѝ върху корема си, а след това, още по-надолу, зъбите ѝ, остри и същевременно нежни, леко грапавия ѝ, твърде подвижен език, гъделичкането от тъмните ѝ коси, които напълно скриваха лицето ѝ и в които Херцег забеляза първите бели.

- А ти? - попита той.

- На трийсет... - отговори тя. - Защо, по дяволите, толкова се напъваш?

- Ами-и...

- Целият си напрегнат! - каза. - Недей да бъдеш толкова амбициозен! За никъде не бързаме...

Пръстите ѝ чародеи отново отпуснаха изопнатия лък на Херцеговия корем, който потреперваше от напрежение. Пак се захвана с работата си, ленива, но пък толкова съсредоточена и успокояваща. В полусън той усети, че се надига,

мускулите му се стегнаха до пръскане, коремът му неочаквано се изопна като кожата на луд барабан... В него се протегна млад котарак и му се искаше да скочи някъде нагоре, нагоре; измачканият чаршаф пареше на гръбнака му като нажежени плочи на печка, о, нагоре, нагоре, о, нагоре! - почувства за пръв път своите ръце, крака, гръб, врат и всяко мускулно влакно, и тогава жената, благословени да са усилията ѝ, сякаш извършваше някаква деликатна работа, която може да се развали от всяко, дори и най-малко, бързане, без да сваля бархетния си плащ, бавно разтвори меката тъкан, повдигна главата, раменете и тялото си, като го покри с парашута, който безшумно падна върху лицето му - почувства допира на топлата ѝ кожа, как се отпуска върху бедрата, слабините и космите му и как той влиза навътре, хлъзгав и твърд, без да престане да се протяга и стреми към този осезаем, така мек облак от тъкан и женска плът, а след това, с ненадеен победен фойерверк, експлозия разпръсна предългия кошмар... "О, прости ми! - изхълца. - Не можах да издържа повече!" А на жената се виждаше изотдолу първо само бялото на очите ѝ, сякаш изобщо няма зеници, след това тя го погледна отгоре, някъде отгоре, от огромна височина, и каза:

- Душица! Достатъчно издържа... Следващият път ще бъде по-добре!

Заля го вълна от чудна отмалялост.

Докато го сапунисваше във ваната, приседнала на пълните си заоблени колене, гърдите ѝ при всяко движение се поклащаха наляво-надясно, насам-натам, задавено ѝ разказваше за Лина Коен.

- Малка кучка! - каза тя, търкайки главата му, след като внимателно го изслуша. Налапа едното ѝ зърно и се закашля, защото глътна сапунка. - Тези гимназиални мърли

не знаят нищо друго, освен да разкратчат крака и да чакат... не ми говори за тях!

Питаше се дали да ѝ позволи да говори така за първата му и най-голяма любов. В края на краищата беше мъж и можеше да ѝ забрани.

- Какво само ти е причинила! - каза жената. - Наистина ли си помисли, че си импотентен?

- Наистина!

- И искаше да се...

- Да.

- Боже господи! Само какво са в състояние да направят тези малки курвички! Представям си ви... Двама аматьори!

Закусиха, стъпили боси на бетона в малката кухня, с мляко и сухи кифли.

- Още миришеш на мляко... - каза му тя между две целувки. - Нямах си понятие как отвратително смърдят четирийсетгодишните! Онзи противен дъх! Боже мой! Ти наистина миришеш на мляко. Не бива да пиеш повече...

Беше горд, че миришеш на мляко. Беше страшно горд, че мирише на мляко и че веднага схвана какво се очаква от него, когато тя лекичко притисна главата му в скута си. Беше страшно горд, че толкова много се очаква от него в това утро, което оцветяваше мръсносивия сняг с розова пяна. Беше горд, че най-после така успешно преодоля последната пречка. Останаха, естествено, още някои тънкости. Но ще овладее и тях!

Жената бързо се обличаше.

- Къде отиваш? - запита той.

- На работа.

- А къде работиш?

- В театъра... - каза тя, като че ли това се подразби-
раше.

- Ти си... актриса? - измънка той възхитен.

Махна с ръка.

- Не, пея в хора.

Легендата разказва, че вълчицата откърмила Ромул и Рем, а в "Книга за джунглата" Киплинг пише, че малкият Маугли бил отгледан от сив вълк. В Херцеговия случай това беше театърът, и това беше твърде добро възпитание, както се оказа по-късно. Театърът даде всичко от себе си, за да спаси изоставеното момче. Предложи му защита, предложи му мъдростта на кафанските оратори, научи го как да избяга от навъсеното всекидневие, щом поиска това, с помощта на малко пиене, предложи му утеха, опит и, накрая - направи го мъж! Повече от един театър не може и да се очаква.

- Ей, а как се казваш? - попита той жената.

- Жужа! - каза тя и хлопна вратата.

- Удари ме! Сега ме удари колкото се може по-силно!
- заповяда му жената. - Удари ме С НЕГО! Хайде, какво ча-
каш?

Беше коленичила гола пред него и той я удари. За пръв път удряше жена и затова мъничко беше смутен; само симулира удряне на шамар.

- По-силно! - заповяда жената.

Удари я силно два пъти.

- Сега с него! - продължаваше да му заповядва жена-
та. - А сега пак с ръка! О, боже!

- Гърчеше се в краката му, като се опитваше да прик-
рие лицето си. Удряше все по-силно. Беше му противна и
същевременно привлекателна по някакъв непознат му дото-

гава робски начин. Можеше да прави с нея каквото си иска. Всъщност удряше силно афектирано лицето на Лина.

- О, боже, така, само така... Кажи ми, че съм курва!

Каза й.

- Още веднъж!

Каза й още веднъж.

- Ела... -тя го притегли долу при себе си и за шести път тази нощ потънаха в лепкавия вкус на мокрите косми.

За кратко време научи за правенето на любов всичко, което можеше да се научи от една опитна жена, минала през креватите на най-развратните гостуващи оперни солисти и балетни хореографи.

Веднъж, докато се любеха, някой позвъни на вратата. Отиде да отвори гола и не след дълго въведе една своя приятелка от хора - закръгленичка дунда с рижа коса. Гледаше уплашен изпод чаршафа как едната гола и другата напълно облечена жена разговарят за него като за даровита сексуална играчка с пружина. Неговата учителка Жужа и той съблякоха заедно малката хористка, която не се съпротивляваше много. Докато си почиваше, жените, кискайки се, пържеха палачинки. Липсваше само фотограф! - помисли си той, хванал се в сивкавия растер на заплетените тела. Това беше неочаквано оживяло кълбо от онези порнографски фотографии от стария Gymnasium.

Когато му дойде времето, тя го пусна да си върви, нежно, като син:

- Сега ЗНАЕШ... - каза му тя. - Ти си надарен за тези работи; не влагаш сърце, а жените обичат това... Някои жени - поправи се.

От тази невзрачна стаичка той пое в големия си завоевателен поход, отмъщавайки си на Лина Коен. Хладен и неудовлетворен, завладяваше и изоставяше жени, които

изобщо не можеха да схванат произхода на неговата озлобеност. Разбиваше сърца и претърпяваше поражения, като ги приемаше за допустим риск в личната си наказателна експедиция. Печелеше и губеше без радост и съжаление.

Веднъж разбудени и измъкнати от хранилището на времето, лицата, звуковете, миризмите, цветовете и думите, настоящето, миналото и неизвестното бъдеще, прииждаха в главата му като прилив, който постепенно се надига в залива, завладявайки стъпка по стъпка плажовете.

Херцег се запита не беше ли пословичната пробивност, която му приписваха през всички тези години, чиста измама, плод на поразителния му мързел, който беше задушаван и убиван с воля и страшни усилия, потискайки в най-дълбоките и най-тъмни предели онова, което наричаме вътрешно битие. Не дебнеше ли, значи, този ленив и неуспял Нико Херцег през цялото време в засада (както и тогава, през 1954 г., докато чакаше зад живия плет басистът да обезчести Лина Коен), като търпелив, неподвижен убиец, за да унищожи при първа възможност дългогодишния си мълчител, "нашия популярен Нико Херцег", който се перчеше и, облечен в тържествените одежди на успеха, съвсем забравяше откъде произлиза, какви опасности го преследват по петите и дебнат от клопките на нежностите, които той отблъскваше тозчас, щом се появяха; отричаше се от приятелството, противеше се на любовта - на всичко, което можеше да отслаби болната му амбиция и което нямаше да е съвършено чисто и напълно разрешимо - всички подземни и подводни страсти, неясни намеци, носталгия и спомени за добрина, на която никога не беше отвърнал с благодарност. Колко като него през това време се проваляха само за един

сезон или просто се отказваха от кариерата, колко такива само обръщаха гръб и изчезваха в анонимния поток, докато Херцег единствен вървеше право към целта, която си беше определил сам - безстрашен, неуязвим, без любов в сърцето. И може би малкият неуспял сантиментален Нико Херцег, кривокрак, изгладнял, похабен и сив, препълнен с непредсказуеми славянски копнежи, разкъсан от противоречия и омотан в кълбото на нещастията, които го съпровождаха от малък, всеки път и постоянно в пат-позиция, нито тук, нито там - може би такъв, какъвто е, малкият Херцег най-после дочака своя съдбовен миг и, голям, известен, надалече прочут, "кой е кой" Н. Х., да отиде прекалено далече във времето, да се гмурне прекалено дълбоко, нещо да се повреди в акваланга или в нервната му система, все едно, и да разруши и потоци след него всички мостове, които свързваха времето на 1947 и времето на 1974 г. и с един единствен отчаяно смел замах да отреже пътя му за отстъпление, да надхитри големия си двойник и да го зароби завинаги!

Значи, ако вече няма връщане на "Трамунтана" и в "драги зрители, добре дошли в юбилейното трийсето предаване "Чудесата на Адриатика!" - какво остава от него там, отвъд в 1974 г., а какво - тук?

Когато сънят на човек е по-хубав от действителността, то тогава по-добре е той да умре*. В този случай - каза Херцег - остатъка от живота си ще прекарам мъртъв! Да, може би така и да изглежда госпожа Смърт отблизо! Във всеки случай знаеше, че не може да остане тук, без скоро да бъде забелязано това и предизвика нечие съмнение. Ако още не е мъртъв, тогава тази грешка лесно ще се поправи от други: ще го убият вече по някакъв подходящ начин; ще го

---

* Саади от Шабас (1188 - 1291) (б.а.)

затворят в лудница или ще го арестуват като съмнителен, все едно. Смешна смърт, по-странна от всички, които бе издирвал и преснимал повече от половин година из европейски и американски филмови архиви, за да направи монтаж от тях в онова вече класическо предаване "Смъртта е моят занаят" (1971 г.), където с вълнуващ ритъм свърза различните начини, по които мъже и жени напускат живота: смърт в срутени босненски мини, в болнични кревати; бавната разлагаща смърт на облъчените в Хирошима и Нагасаки, красивата смърт на стареца, който захвапа ябълка, паднала от дървото и умря сред плодовете (Довженковата "Земя", 1930 г.), сгърчените овъглени трупове от изгорелия "Боинг-707" в пущинаците край Париж и демонстративната смърт на някакъв самоубиец в Хамбург, когото пожарникарите се опитваха да спасят до последния миг, когато най-накрая им се изплъзна от трийсетия етаж на сградата и с кръсък политна към земята; и онова известно убийство на сайгонския площад, когато някакъв южняшки офицер вдига пистолета и хладнокръвно убива един затворник, смъртта на американския президент Джон Кенеди в автомобила, още и онази, другата смърт, произлязла от тази, когато Джек Руби пред очите на журналисти и полицаи застрелва Лий Осуалд, уж убиеца на Кенеди; размазаните и трепкащо снимани разстрели от Испанската гражданска война и немите смърти, заснети с ръчно навиваща се камера, където хората рухват като кегли в кегелбан - твърде добър монтаж на двеста и петдесет смърти под звуците на танцов оркестър, докато други хора се забавляваха, вдигаха наздравици, целуваха се, вдигаха наздравици и си честитяха нови години по реда, по който идваха - разюздана тълпа с хартиени шапки и клоунски носове, сцени, сменяни от ретардации на лобни места и гробари, които тъпчат разстреляните в току-що рендосани ков-

чези от пресен смолист чам... На това предаване липсваше само коронният му последен кадър за надписите накрая: смъртта на автора му - нищо особено, само един хубав слънчев ден на непознат плаж и един трийсет и седем годишен мъж, който седи и гледа морето - мъртъв. "В случай, че съм умрял - мисли си Херцег, - нищо от всичко, което ми се случва, няма да може да се използва! Жалко!"

Машинално вдигна ръка да види колко време е от другата страна на живота, но часовникът му отдавна беше спрял.

Така вече не знаеше нито колко е часът, нито кой ден е.

- Сбор!

Командата, съпроводена от пронизителен писък на свирка, вдига момчетата на крака. Наскачаха от местата си и се втурнаха към сборното място - отгъпан кръг червена земя в рядката борова горичка.

Херцег видя как момчетата се строяват по височина и се блъскат с кльошавите си рамене. Тази сцена беше обгърната от облак розов прах.

Равняваха се по въображаема, невидима черта. Тази имагинерна линия сякаш стоеше пред гърдите му през цялото му детство; тя го задържаше да не "избързва" напред, спираше го, когато цялото му същество копнееше да се втурне напред - този невидим конец го вкарваше в редицата, като не му позволяваше да се различава от другите. Гледайки как се строяват момчетата, Херцег схвана, че у възрастните през тези години винаги беше на лице намерението да превърнат целия му живот в строй. Вероятно това е било израз на вродената им нетърпимост към безредието, страх

от естествения хаос и анархия на младостта. Във всеки случай, с момчетата се манипулираше по-лесно, ако бяха строени по височина (не по онази вътрешната, която е трудно да се определи, а по буквалната, физическата!), когато всяко от тях знаеше в чий тил трябва да гледа.

- Мирноoooooooooooo! На първи и втори, пребройс!

- Първи!

- Втори!

- Първи!

- Втори!

- Първи!

- Втори!

- Първи!

- Втори!

- Мирноoooooooooooo! В двееее редииииици стройс!
Първите номера, трийсет крачки напредееед, мааааарш!

Двата отбора се отделиха. Първите номера станаха ЧЕРВЕНИ, вторите - ЧЕРНИ. Всеки отбор определи по един КОНСУЛ - момче, което най-умело боравеше с топката. Херцег смътно си спомняше за тази детска игра, а си спомняше и това, че никога не я беше обичал особено и едно прастаро неприятно чувство прониза тялото му. Сякаш неочаквано е заплашен от нещо, сякаш се е озовал в някакъв сън, в който бедата не ни сразява окончателно, един път завинаги, а само ни мъчи и изтощава с кошмар, чак до събуждането ни, което този път обаче беше съвсем неосъществимо. Но това не беше всичко! Спомняше си неясно и нечие присъствие, нечий поглед, свързан с тази игра... Дали тогава се беше борил заради някого, който викаше само за него и кой ли е можел да бъде, след като по онова време имаше толкова малко свои запалянковци? Твърде важно е да си СПОМНИ! Не можеше да си обясни защо това е толкова

важно, но му се струваше, че вече беше преживял цялата тази случка, беше се запознал с някакъв странен пришълец, който бе излязъл от морето по необясним начин. Това беше някакъв чудноват посетител, може би чужденец - някакъв мъж, чиито черти не можеше да възпроизведе - не можеше да си спомни нито носа, нито челото, нито фигурата, нищо, освен погледа му, който добре помнеше, без да може при това да се представи дори цвета на очите, от които бликаше само поглед! За пръв и последен път в живота му някой го беше гледал по такъв начин: не, това не беше съжаление - този човек го гледаше, сякаш наблюдава самия себе си, сякаш разбира и прощава всичко, което някога е сгрешил...

Напрегна до краен предел паметта си, чувствайки, че от изхода на това следствие ще зависят много неща. Може би в сърцето на мъглата, обгърнала тайнствения пришълец от 1947 г.) още не беше съвсем сигурен в годината) се криеше изгубеният ключ за връщане в 1947 г.?

Добре си спомняше, че тази отдавнашна среща се бе състояла на някакъв плаж, в следобедната жега, и че всичко бе завършило с тягостно чувство, с някакво нелепо недоразумение, което умишлено с години заличаваше от паметта си, докато от целия случай не остана само една болезнена светла сянка-белег. В наслоенията на многото вини, които мъкнеше като картонения куфар, затегнат с бащиния му войнишки колан, за да не се отвори и разсипе върху сгурията на някой железопътен перон, не можеше по никакъв начин да открие и отдели вината, свързана с този непознат пришълец, вината, която по-късно не можа по никакъв начин да бъде изкупена. Помисли с ужас:

"Дали вече не съм излизал на този бряг?"

"Защо се върна?" - отговори му погледът на малкия Херцег, чието тяло се извиваше при един скок.

Старата футболна топка, с която децата играеха на "народна", беше закърпена на много места. Мръсната ѝ, напукана кожа, съвсем беше изгубила овалната си форма. Не случайно казваха по онова време: "Пълен си с вицеове като топка с кръпки!" Но с колко жар само се бореха за тази първа истинска кожена топка, която можеше да отскача от земята! Тези "парцалки" отскачаха само през първите пет-шест минути от играта, докато не се пукнеха шевовете на старите чорапи. Когато подгизнеше, "парцалката" се превръщаше в лигава и тежка буца кал. От нея при всеки удар се изцеждаше вода. Всичките им мачове завършваха с бясно шутиране на мръсна вода, която шляпаше в развлечения чорап. Играта свършва - "парцалката" лежи в локвата, а момчетата се разотиват всяко в своята посока, разочаровани, че така кратко е траяла.

"Консулите" умело се целеха в противниковите играчи, така че след десетина минути между двата огъня останаха само четирима играчи, сред които и Нико Херцег младши. Тогава топката уцели най-едрия от тези четирима ниции играчи и той с наведена глава премина към отбора, който го е прострелял. Този тъп удар от напумпаната кожа, сякаш някъде дълбоко в склада със съхранени вехтории, откачи и спомена за правилата на тази стара игра и Херцег се сети, че е необходимо да останеш колкото се може по-дълго ничий в обстрелвания участък между две команди, които сега с общи усилия се целят в свободните. Правила вечни като историята на света! Нима тази тъй проста детска игра не се отстояваше през всеки ден от живота му? Целеха се в него, а той се изплъзваше, за да не бъде улучен, ловко избягваше ударите, нападаше тогава, когато никой не го очакваше, ближеше раните си в своята бърлога и пак излизаше в обстрелвания участък, за да се излага на нови опасности...

Още един прецизен удар в плешката отстрани следващия играч. Засрамен, и той отиде да се слее с командата, чийто изстрел го беше избрал. Малко по-късно успя да хване летящата топка вече като равноправен член на новия отбор, без онази стъписаност от ничията принадлежност - скоочи високо и със силен удар в краката успя да улучи бившия си съотборник, така че на полесражението остана само малкият Херцег!

Не усети, че подкрепя себе си в този пращен червен въртоп:

- Не се давай, малкият! - съскаше, клекнал в пясъка. - Не се оставяй да те улучат! Внимавай, гърба! Добре... Отлично! Внимавай сега, обръщане, така, така... Дръж се!

Подкрепя малкия самотен скачач между два огъня, докато ударите се разменят все по-бързо, защото е самотен като мишена; краката му все по-трудно се отлепват от земята, когато скача, тъй като в кръга е вече над четирийсет минути, но подвижността на момче, минало през огън и вода, за да оживее, му помага с въртене на тялото-пумпал да се изплъзва на косъм и от най-опасните топки. Докато се завърта във въздуха, той е проблясване, острие на нож, камък-"жабка", риба калкан, летяща риба, а и "червените", и "черните" вече губят търпение, че толкова продължително е не-уцелен на ничия територия, но играта не може да свърши, докато скача и избягва попаденията между двата огъня, винаги МЕЖДУ! Между строгите правила на възпитанието и лудешкия копнеж по свободата, между желанието да тича, лежи, клечи, безделничи и крачи със своя крачка, и онази невидима линия за равнение и маршируването "леви, десни!", между чистата любов и животинското чифтосване, между сляпата преданост и пустотата на зрялата възраст, която ни отучва от любовта, между желанията да бъде оби-

чан и равнодушната враждебност, с която беше обкръжен, между краха на Хаджи-Баняц и своето издигане, между бляновете да живее сам в Робинзоната колиба и спалното помещение с трийсет кревата, между добрите намерения на онези, които искаха да го "възпитат" и лошите последствия от тази заблуда, що ли? - между отчаяното желание да умре от любов по Лина Коен и жизнеността на всичките му предци Херцеговци и Хаджибанци, свързани до края на вечността от непреодолима омраза, които се търпяха благодарение на смесената му кръв в нежните му капиляри, кръвта на червените и черните - предците, които му заповядваха да стане и да се бори, да остане прав, каквото и да се случи, да дочака добрите дни; между усърдното учителско постоянство и анархията на пропадналите артисти, между томовете, подвързани с кожа книги и патетичните речи на кафанските мъдреци, които плюеха по учените им лъжи, между трезвостта и рома, беднотията и прахосването, между едните и другите, тези и онези, винаги между - сам, на ничий, обстрелван участък! Дръж се, малкия! Не се оставяй да те улучат!

Играта се превърна вече в истинско мъчение. Топката веднъж се устремяваше към гърдите на Херцег, за да се насочи миг по-късно с бръснещ полет към краката му. Трябваше да скача колкото се може повече, че със скока да се завърти около оста си, за да я избегне или да се навежда; да се мята наляво, а веднага след това надясно! Тялото му вече беше покрито с червен прах, веждите, миглите, косата - всичко му беше червено. Дори и потта му се превръщаше в червена боя, която тутакси, още по време на скока, се спичаше от слънцето.

Но момчето разбра кого подкрепя Херцег и тази толкова рядка благосклонност го крепеше неуязвим над земята,

по-дълго от когото и да било преди и след него на този терен.

- Сбор!

Спасението дойде с писъка на възпитателската свирка.

Рухна изнемошял в прахта, като се мъчеше да си поеме дъх. Слабините му се надигаха и отпускаха като у смъртно уморен заек, който е издържал в надбягването с кучетата. Куцукайки, покорно се запъти към останалите и застана на мястото си в строя.

Херцег старши притисна с длан болката в слабините. Колко го обичаше в този миг!

Момчетата се отправиха с маршова стъпка към дъното на плажа и скоро се скриха зад ниските корони на питасорите.

Ето история, която никога няма да заснеме и продаде! Глупаво пропиля най-хубавите си години с така наречените "тиражни", "жестоки" теми, за да възбужда тремавите мозъци на неделните зрители. Седмици наред се промъкваше до места, където бликаше оголен и суров живот, там, където се сблъскваха страсти; търсеше динамика, повърхностни и разбираеми за всички събития, доказвайки всеки божи ден и на себе си, и на другите, че е смел, опитен и ненадминат професионалист с "Арифлекс". Всъщност, през всички тези пропиленни години панически бягаше от скуката и досадата на добре познатите улици и витрините по тях, превръщайки неутолимата си жажда за свят и живот в професия. Какво го потикваше към това вечно пътешествие, ако не онези ужасни вечери, когато за кой знае кой път започваше нова обиколка по десния тротоар на стъргалото, изложен на

своеволието на случайността: ще се появи ли най-после Лина Коен? Живееше за една или две (ако имаше късмет) кратки срещи мимоходом, когато му се сторваше, че все пак го е погледнала - очи в очи не повече от три крачки преди да изплува лицето ѝ от разхождащите се, и десет, когато и против волята си се обръщаше още веднъж да види синята баретка върху тъмнокестенявата ѝ коса.

- Бедата на вас, провинциалистите, е, че жаждата ви е неутолима! - каза му през септември 1970 г. популярният философ Ваня Свилар, докато чакаха за снимки. Любопитството е болезнена страст...

- Не идвам от провинцията!

- Не става дума за това, откъде идвате... - каза тогава Свилар. - В сравнение с Лондон Белград е провинция, докато пък Лондон е провинция в сравнение с Париж, а Париж спрямо Ню-Йорк е провинциален лунапарк! От друга страна Ню-Йорк за Рим е обикновено варварско село...

- Чий е изразът: "Има само Париж и Лондон, всичко останало е пейзаж!?" - прекъсна го Херцег.

- Вероятно на някой духовит и повърхностен! - отговори Свилар, като дръпна една глътка ракия от джобната си плоска. - Но ако ми позволиш да завърша мисълта си: в събота вечер Рим е най-забутана провинция в сравнение с летния Дубровник - и кръгът така е затворен! Не става значи дума за това кой откъде пристига в Белград или Ню-Йорк, тъй като в Требине се запознах с действително най-големите господа и по държанието, и по изисканата им въздържаност, а за това кой от нас е провинциалист ОТВЪТРЕ, а като казвам ПРОВИНЦИАЛИСТ - това е въпрос на индивидуален талант до смъртта да се запази проклетата жажда за места, където нещо се случва, постоянно се случва, и на непрекъснатото ви усилие да постигнете нещо, случайно да

не изгървете нещо, нещо да не ви убегне... Вие, провинциалистите, разполагате с много повече ненужни сведения от другите хора - любознателността ви е ненаситна! Знаете дори много повече и от онези, за които знаете всичко! Ето, живея срещу Народния музей и никога не съм имал желание да вляза и да видя какво има вътре, а вече години наред гледам от своя прозорец как върволици от провинциалисти, които идват направо от гарата, влизат в него! Повечето от половината жители на Париж не са се качвали на Айфеловата кула! Всички провинциалисти, които някога са посетили Париж, макар и между два влака, са били там! По това се и различават от парижаните: по жаждата и невъздържаността, с която я утоляват! Ала онова, което довчера беше провинция, в която сме израснали, днес е магалополис! Световно село... Останали са само някои стари улици и площади, които биват превръщани в музеи и базари за туристите. Различията са напълно заличени: навсякъде ще завариш съвсем еднакви жилищни блокове, заплодени в една единствена марсилска пра-машина за живеене на стария Корбюзие, еднакви коли, автобуси и супермаркети, в които няма да разбереш дали си в Атина или в Пърчиловци. Но ние вече нямаме никаква връзка с тези нови градове. Напуснали поляните, на които шутирахме срещу две вратички (там сега има нови комплекси), завинаги сме понесли родната провинция в багажа си, в походката, в начина, по който купуваме, жадни за всичко, сякаш ще се свърши стоката точно когато дойде нашия ред... Провинциалист си, защото принадлежиш на провинция, която вече не съществува никъде, освен във времето! Не можеш да се върнеш в нея, защото я няма... И тогава, когато най-после докопаш това, за което си се блъскал цял живот, пак не си щастлив! Миналото ти, детството ти, твоята скъпа провинция, в края на краищата те тегли и

привлича ден след ден все по-непреодолимо и остатъка от живота си ще пропилееш в търсене на останалите живи, в честване на годишнини от завършване на гимназията или като дух ще обикаляш многоетажните блокове и супермаркети, търсейки мястото, на което някога се е намирала старата ви къща! Ще се молиш на непознати хора да те пуснат за малко на бетонния паркинг, за да се увериш още веднъж, че вече го няма орехът, на който си се люлял и издълбавал сърце с джобното си ножче! (Питам се защо в белетристиката това е винаги орех, а не някакво друго дърво? Откъде да знам!) Но да знаеш, едно е вярно: миналото никога не може да се посети. То е неизменчиво! Напразно ще чукаш на вратата му. Това е знаел още старият Аврелий Августин, когато е говорел за "мозъчна изчерпаност" и "телесна мъка на ума"! Невъзможно е да умилиставиш времето...

- Какво трябва, според вас, да правим? - попита го цинично Херцег.

- Нищо - каза Свилар. - Животът и без това няма да то остави да отидеш по-далеч от онзи тъп орех в двора! Ще си изгориш сам, прескачайки векове... Но нямаше да си провинциалист, ако не вярваше (а ето, усещам, че и ти вярваш сега в това, колкото и да се мъчиш да ме убедиш в обратното!), че ще успееш там, където всички останали преди тебе са претърпели поражение! И какво се случва? Животът само си те пуска в това надбягване и гаднярски се усмихва от съдийската трибуна, чакайки къде ще се спънеш, къде ще паднеш... Стартът ти е прекалено добър, за да е възможен! Бягаш от произхода си и завладяваш пространство, без да водиш сметка за времето, дебнешо от засада, а пространството и времето, както се знае - са неотделими! То те чака - това време - и ще се върнеш при него като кученце... Ще скимтиш, за да приемат там, откъдето идваш, дарението ти -

личната ти библиотека, или да оставиш платната си, наградени на Голямата международна изложба в Париж в една от онези така тъжни и смешни дарителски стаи, където никои никога не се отбива...

След много мъки и късмет, най-после извоюва възможността да потърси дявола, където и да се появи този дявол! Влачеше се прашен и потен покрай изоставените камиони, заседнали в пясъците на Синай, преплава Жълтата река заедно с отряд на Червените кхмери и засне живи факли - хора, които сами се запалваха пред будистките храмове в Тайланд и Камбоджа, мълвейки молитвите си, и онези, другите, които факли изтичваха от запалените състезателни коли в Монца, псувайки на висок глас! Чакаше израелските "фантоми" на терасата на хотел "Ню Омаяд" в Дамаск и снимаше бръснещия им полет, докато картечниците им бълваха огън, а седмица по-късно, загърнат с галабия, присъстваше на отсичане на ръце на горещия площад в Джеда; беше изгонен от Хондурас, а с наето рибарско корабче, с което отплува от пристанището Тартус в Сирия, успя да се промъкне един от първите в окупирания Кипър и да снима сраженията в Никозия. На хиените от АВС не остана нищо друго, освен да откупят от него копие, на римското летище Фиумичино! Пое камерата, когато операторът му припадна, докато снимаха предаване за трансплантацията на сърдечни клапи в клиниката на доктор Де Бейки, предаваше директно обсадата и преговорите около похитения самолет на компанията МЕЕА от блокираното загребско летище, беше стъпкан и пребит на погребението на Мартин Лутер Кинг, успя да промъкне цялата си техника в Света гора и пръв тайно да снима живота на калугерите и отшелниците. Запозна се с

най-интересните личности на своето време, с държавници и пророци, със спортисти и отчаяни хора, професионални боксьори, певци и проститутки, с модисти и фанатици, които основаваха нови религиозни секти и предсказваха скорошния свършек на света... Съсредоточен в своята работа на вечен свидетел - безпристрастен хладнокръвен посредник между събитията и зрителите, лешояд с "Арифлекс" и "Награ", който преминава през чуждите нещастия, преравя развалини и разглежда раздробени късове пряко човешко месо - праха на надеждата - докато "Арифлексът" тихо жужи, светвайки и загасвайки червената си светлина отзад като самотна "каравела" на нощното небе - внимание, камерата работи! И всички тези хора, които се убиват, страдат и пълзят по пясъка, оставяйки след себе си кървави дири, и жените в черно сред пожарищата, които се вайкат с вдигнати към небето ръце, гладните деца с издути кореми, наредени на безкрайни опашки пред казаните на ЮНИСЕФ, сълзите и мавзолеите, сляпото отчаяние под студения блясък на звездите, всичките победители и победени, осъдените и жертвените, преговарящите и сполетените от нещастие - всички те бяха само безплатни статисти на едно и също кърваво телевизионно предаване: Херцег още отдавна беше изгубил способността да ги вижда другояче, освен в рамките на кадъра и нямаше други проблеми, освен осветлението, чистотата на тона, превода, монтажа и да не превиши времетраенето. Стана закоравял професионалист, на когото са нужни все по-горещи сцени, за да го отскубнат от отегчението, с което сменяше летища, самолети и валути, купуваше с телевизионни пари шофьори, носачи, водачи и преводачи, както и на онези, влиятелните, от които зависеше, дали ще му позволят да се добере да нови бедствия, които се поглъщаха от ненаситната видеолента, за да седне след всичко, опърлен от

слънцето, елегантен, с лице, намазано с "тен", на своя, вече познат на телевизионните зрители, въртящ се стол, и започваше да коментира ада, от който току-що пристигаше. Ето, това беше неговата професия, неговият живот! А в края на краищата, какво го засягаше всичко това?

Нещо лъскаво-жълто се показваше от пясъка до краката му. Разрови с пръсти влажния чакъл и измъкна до половината изхабено моливче, което сигурно беше изгубил Херцег младши, пишейки дневника си. Огледа се наоколо и след кратко търсене щастието му се усмихна: сред отпадъците намери къс жълтеникава хартия, вероятно остатък от някоя кесия; изглади я на коляното си и написа с печатни букви: "НИКО Н. ХЕРЦЕГ, ТЕЛЕВИЗИОНЕН РЕПОРТБОР. 11000 БЕЛГРАД. БУЛЕВАРД ДЖОН КЕНЕДИ 452/16 ЕТАЖ." Ръцете му трепереваха, докато пишеше с желание да остави някаква следа от себе си: "НЕ ЗНАМ КАК ДА СЕ ВЪРНА ОТ 1947 Г. МОЛЯ БЪРЗА ПОМОЩ! СВЕТИ АНДРИЯ (КРАЙ ДУБРОВНИК), 7 АВГУСТ 1947 Г." След като размисли малко, зачеркна "НЕ ЗНАМ КАК ДА СЕ ВЪРНА ОТ 1947 Г. МОЛЯ БЪРЗА ПОМОЩ!", като остави само двата адреса: онзи от вчера и този от 1947 г. Изправи се и тръгна през плажа към къщите, вслушвайки се как тупа разтревоженото му сърце. Ако имаше малко късмет, щеше да намери пощенска кутия; по такива места трябва да има червена кутия (по-късно пощенските кутии станаха жълти). Да остави следа, каквато и да е, тъй като снимките са пръснати из етера и времето и кой знае дали хората ще успеят някога отново да ги съберат; писаното слово все още е най-надеждно... Мина покрай три полуразрушени постройки и се спря пред четвърта, обитавана. Някакъв човек, обрасъл в

едноседмична брада, чистеше стара бойна пушка, клекнал до стената. Мъчеше се да позагуби изискания си тв-акцент, който можеше да го издаде, и го попита къде има кутия за писма. Човекът мълчешком му показа близката къща и продължи да смазва оръжието си. Действително, очуканата червена кутия се намираше пет метра по-нататък. Сгъна посланието си и го спусна в процепа. Все пак направи нещо! Не много, но не се подаде на паниката, не остана напълно безпомощен - беше си още старият лисугер Н. Х., на когото щастието толкова пъти се усмихваше на такива места, където другите отдавна бяха вдигнали ръце от всичко.

Не можеше пътъм да не забележи и твърде красивите амфори, наредени като цепеници зад някакъв обор. От една счупена амфора нечие магаре спокойно ядеше зоб. Усмихна се тъжно: във времето, в което се беше изгубил, се ценят само новите неща! Треската по антиките ще завладее света много по-късно...

След като свърши това, което трябваше да свърши, се поразходи по плажа, като влачеше крака по ситния цветен чакъл. Минаваше край отделни групички къпещи се, които, съдейки по всичко, летуваха за пръв път в живота си, както и бившия му клас. Учуди се много на банските им костюми - на това ревю на целомъдрието! У жените бяха цели, докато по-възрастните мъже се къпеха по дълги долни гащета. Не забеляза нито един платнен шезлонг, нито чадър, нито надуваем дюшек. Вместо това, децата и по-възрастните, неумеещи да плуват, се задържаха на повърхността с надути, кой знае колко пъти лепени, автомобилни гуми, а едно момче дори с помощта на две продълговати консервни кутии, превързани с канап около кръста.

За миг се спря над някаква гърбава старица, която раздухваше огън от лозови корени и вършинак. Когато се

разпали, тя умело постави върху два камъка почерняло джезве за кафе. Димът и изгорялото кафе имаха приятна миризма, която гъделичкаше ноздрите му. Старицата много му напомняше на Хайрия Пита. Забеляза го, че гледа в кафето, което вреше:

- Ишкаш ли чашка, шине? - вдигна към него малките си, добри очички.

- Искам... - каза той, смутен от добротата ѝ.

Клечаха над огъня, чакайки старата жена да раздели пяната на свареното кафе.

- Откъде ши, шине? - попита го тя. Ръцете ѝ сръчно боравеха с две различни очукани кафени чашки.

- Не знам!

- Нека, нека... - каза тя, без изобщо да слуша. - Ще даде Аллах, вшичко ще ше нареди...

Кафето беше горещо, но нямаше вкусът, на който беше привикнал. Това беше явно някаква смес от ечемик и цикория, която в детството му наричаха "дивка". Но по онова време той още не пиеше кафе, така че непознатият вкус го свари неподготвен. Не приличаше на вкуса на турското кафе, нито на гръцкото кафе, което беше сърбал в малките атински кафенета, нито беше подобно на еспресото от лъскавите съскащи автомати "Гаджа", нито на преситеното "капучино" във "Флориан" на площад "Свети Марко" във Венеция, нито на нес-кафето, с което се тровеше по редакциите - просто това беше възкиселият вкус на коричката на прегорял хляб. Все пак беше благодарен на старицата, която непреодолимо му напомняше на неговата втора майка Хайрия. И така, клекнал до огъня, който тлееше, колкото повече се заглеждаше в лицата около себе си, те му се струваха все по-познати, сякаш се будеше от дългогодишна амнезия, и с вцепенени устни се опитваше да изговори имената на свои-

те близки! Всъщност тези хора напомняха на духове от младостта му. Особено един от тях, някакъв петдесетгодишен мъж, на вид здравеняк, който не преставаше да чете, вдигайки от време на време едрата си, остригана нула номер глава, сякаш да се съсредоточи и да си спомни нещо. Можеше да се закълне, че това е Замора (наречен така на славния вратар), който с години седеше на една и съща пейка край басейна в Големия парк и също така, както и тук, на плажа, четеше чудноватите си книги. Това бяха мекици, в които пишеше как да успееш в живота и да станеш силен, а сред тях имаше и научни трудове за раждането на големите световни капитали ("Произход на парите", биографията на Форд и "Петролната война"), брошури за хипноза, за черна магия и за космически теории... Замора с часове седеше край рибника и хранеше с трохи от хляб пет червени рибки, които всички в града странно защо наричаха златни. Беше благороден човек. Правеше се, че не забелязва, че децата се занасят с него. Като стар есперантист вярваше по своя тих, постоянен начин в бъдещето на общия език на всички хора по планетата. Седеше винаги на една и съща пейка в парка и проповядваше на всички, които искаха да го слушат за СВЕТОВНИЯ език, подобен на онзи, който някога в древността са говорили всички народи по света, преди да го ударят на зулуми и да се опитат да построят Вавилонската кула, с която искали да стигнат небето. Истински бедняк беше този Замора, но упорито вярваше в бъдещето на всеобщото братство и в деня, когато всички хора, благодарение на есперанто, ще се разбират помежду си без затруднения.

"Sarajevo estas urbo surinterkruciĝo de orientaj vojoj inter Oriento kaj Okcidento... - говореше на насъбралите се дечурлига, гледайки в Херцег, в чиито очи откриваше сянка

на недоверие. - Nia urbo estas ĉirkaŭita per montoj kaj ni vivas kvazaŭ sur fundo de ia kaldrono..."*.

Слушаха чудноватите думи на световния език на Загора, двоумейки се дали да му се подиграват или наистина да повярват в тази приказка.

- Попей ни, Загора, попей! - викаха и пискаха и той действително почваше да пее, не откривайки нищо чудно в това. Пееше фалшиво, съскайки като пуяк през носа си, като съвсем загубваше дъх, а момчетата врещяха от удоволствие, че са успели да подмамят този толкова целомъдрен възрастен човек със сини като на кърмаче очи. Пееше унесен:

"Esperanto, Esperanto,
Kiel ond', kiel ond',
Sonu pri ĝi kanto,
Sonu pri ĝi kanto,
Tra la mond', tra la mond'..."*.

Кестените цъфтяха.

Херцег се питаше откъде се е взел той тук, на плажа, докато не се сети, че Загора често придружаваше сараевските деца през време на летуването им, тъй като беше без работа и от района го назначаваха за помощник-домакин или за нещо с подобна титла, за да бъде подръка на персонала от почивния дом, ако се наложеше. Така, окичен с множество различни значки по каскета (значките приличаха на рой метални пчели, кацнали на неговата добра глава, за да си починат малко), мъкнеше продукти в лагера, цепеше дърва за кухнята и белеше картофи, а всяка сутрин отиваше да приеме пощата, отработвайки бедняшкото си летуване,

---

* Сараево е град на кръстопътя на ориенталските пътища между Изтока и Запада. Градът ни е обкръжен с планини и живеем сякаш на дъното на някакъв кладенец - б. а.

* Есперанто, като вълна се носи песента за него по целия свят - б. а.

щастлив и доволен, че все пак му остава доста време за четене и "физкултура". На Замориния каскет-колекция се намираха и истински рядкости, каквито бяха златната значка от Всесоколския събор в Прага през 1939 г. и онази от Световното изложение в Париж през 1900 г., значки на Доброволните кръводарители и многобройни емблеми на ударника.

На Херцег вече беше ясно: тези хора ха плажа не случайно приличаха на най-добре познатите му съграждани; някои от тях бяха изпратени от района заедно с детския конвой.

Как не ме познават? Защо ме избягват?

Трябваша му няколко минути, за да се досети на какво се дължи недоразумението: те никога не го бяха виждали като зрял човек на трийсет и седем години, както не са могли да видят и хотелския комплекс "Мимоза", който щеше да бъде построен точно на това място две десетилетия по-късно: мини-голф, терени за тенис, езда, баскетбол, яхтинг, открито казино (първо по рода си по адриатическото крайбрежие), накрая: плаж само за гостите на хотел "Мимоза", на който пазачите не биха ги пуснали, пък и да минеха покрай тях, съвсем ясно е, че не биха имали толкова пари, за да платят чадърите и задължителните шезлонги и кърпи, чиято цена беше почти равна на тогавашните им мизерни пенсии.

Видя ги всичките за един единствен мигновен пролясък.

Времената се смесиха в гъстия облак, подгонен откъм морето от теменужния бурин (слаб източен вятър в Далмация - б. пр.).

Какво да стори с трогателната история на своята младост, по-вълнуваща от всички преврати, авантюри и рекорди, на които е бил свидетел?

НА МНОЗИНА ЩЕШЕ ДА СЕ ХАРЕСАШ, АКО НЕ СЕ МЪЧЕШЕ ДА СЕ ХАРЕСАШ НА ВСИЧКИ!

Изведнъж всичко се оказа тук, но той не можеше да направи вече нищо с този съсипан, късно проявен материал. Лентата по погрешка беше осветена!

Напразно го викаше Фадил Маняк, амбулантен търговец, който обикновено стоеше край портата на Беговата джамия и продаваше огледалца, мъниста, ножове и друга нюрнбергска стока. Магазинът му - плитък дървен сандък, повесен с каиши на гърбавите му рамене... Винаги беше в загуба (manjak) този Фадил Маняк, излязъл сякаш от онази сура на Светия Коран, където пише: "Човече, предварително си изгубил всичките си битки!" Питаша го: "В загуба ли си, Фадиле?", а той жалостиво кимаше с глава и отговаряше, че е в загуба, че вечно е в загуба...

Прехранваше се, като продаваше евтини дреболии, но кой знае, може би този гърбав човек с нажален поглед беше всъщност ангел, изпратен да изпробва добротата на хората. Търсеше богове из най-недостъпните храмове на Крит и Пелопонес, забравил, че всеки ден през детството си е минавал край предрешения Бог!

Замисли се за приближаването на смъртта и се сети как през 1965 г. умираше Чигра (Пумпала - б. пр.), уличен борец, на когото бяха извадили бъбреците, онзи същият, който през 1952 г. преби на Страдун шест ватерполисти на "Маестрал", защото един от тях пътьом му беше свалил шапката от главата. Лежеше в Държавната болница на Кошево

в стая с тринайсет легла (седми креват до вратата) и се плашеше от смъртта, която и двамата съзряха да влиза в стаята, с бяла престилка, обгърната в облак лизол и йод. Той подаде на Херцег ръка - жълтеникава, пергаментирана кожа, изопната върху костите, и изобщо не можа да познае в това слабо стискане жилавата сила на мускула, който винаги потръпваше, жаден за удар, нито пък върху увехналото лице на Чигра откри хулиганската напереност на градското момче, което още от шестнайсетгодишна възраст започва зашеметяваща кариера сред сараевския престъпен свят, продавайки трамвай на някакъв стопанин от Белашница. Нима това е същото стройно тяло, сглобено от натегнати стоманени пружини, което копнееше да се хвърли през гърбовете на другите във всяко сбиване и да изпробва някои нови хватки? В очите на Чигра Херцег прочете детински страх и се уплаши да не би да се уплаши по същия начин, когато смъртта приближеше и към него. Мълчаха, а върху бялото ламаринено нощно шкафче се затъркаляха от само себе си три портокала и Чигра, въздъхвайки, прошепна думи от стар шлагер: "que sera, sera..." и тогава умря. Ех, Чигра!

Отваря се Херцеговата тайна съкровищница, чието съдържание той никога нямаше време да разгледа. От нея най-напред излиза раздрусаният файтон, в който са впрегнати два коня, и вижда себе си как се вози с Лина Коен по Алеята към извора на Босна. Когато отметнат глави назад върху сваленото чергило, гледат изотдолу как короните на чинарите отминават бавно... Подковите на задъханите коне равномерно чукат в тръс: клоп-клап-клип-клок-клап-клок, клип-клак... Стенат и скриптят изхабените ресори на файто-

на, докато те скришом се целуват зад широките рамене на кочияша.

Един малък влак се промъква през зелевите градини на българите-градинари и цветните лехи на преселниците от Чехия, които можеха да поправят стенни часовници и да произвеждат електричество от вятър, улавяйки го умело с крилата на малки вятърни двигатели по покривите. Това е пътнишкият влак, който отива от Илиджа до Марин двор, минавайки покрай къщите на пенсионираните железничари (те седят на малки пейки край линията, с ръце в скута) - този влак потъва в ръжените полета, така че само черното перо над локомотива означава движение, а след това преминава с грохот по стария дървен мост над плитката река Железница, за да изплува под гигантските чинари, в чиито сенки гният аристократични вили. Къщите в предградията са построени в алпийски стил: тайнствени фронтони със сови и веранди за следобедния чай. Момчетата от Gymnasium-a, които идваха на училище с този влак, се наричаха "влакаджии". През зимата носеха въздълги балтони, ушити от бащините тъмносини шинели, обърнати наопаки. Бащите им бяха работници по линиите, стрелочници и кондуктори. Градските момчета им завиждаха, че пътуват, защото винаги можеха да закъснеят за трудните часове. Влизаха групово, обикновено едва третия час, кротко сваляха избелелите си железничарски шапки, а от ръкавите им падаха аса и дами. Водачът им тогава спокойно казваше, че илиджанският влак е закъснял с деветдесет и седем минути по средноевропейско време.

"Добре, сядайте си по местата."

Прииска му се още веднъж с пълни гърди да вдъхне млечнобялата сараевска мъгла, която като рой речни духове лениво се издига призори от облицованото с каменен зид корито на Миляцка. Заедно с покровителите си, артистите, отиваше в гостилницата на стария Хаджибайрич след пиянстване в Театралното кафене. Влизаха със залитане, лепкави от безсънната нощ, а Хаджибайрич ги измерваше с опитно око на човек, който през живота си е излекувал хиляди махмурлуци и още на вратата определяше на кого какво му е необходимо: "Кисела чорба!" - казваше намръщено на момчето зад тезгяха, а когато искаха нещо друго, не ги обслужваше. Знаеше по-добре и от самите тях какво им трябва по това време, за да са готови за деня, който вече почти се е спуснал от Требевич! Върху тезгяха димяха току-що свалени от огъня ястия, наредени върху дървени блюда: бамя с говеждо и лимон, пълнени пиперки с лук, шишчета, пилаф, мишмаш, руло от овнешка кайма, босненско задушено, кисела чорба и разни бюреци, вити баници... Всички баници са си баници, а бюрекът е БАШ БАНИЦА!" - говореше с гордост Хаджибайрич. Обикновено стоеше край тезгяха, нахлузил на босо дървени налъми и ги наблюдаваше как ядат от ламаринените чинии. Костите хвърляха под масата, където се мотаеха чаршийските псета. Херцег почувства вкуса на родния си град върху небцето. Благородния вкус на мъгла, когато хората се отопляваха само с чам; отново изпълнен с щастие закрачи по Обала Парижке комуне през тъжния Парк на цар Душан и отново срещна звънналото стадо овце, потекло през асфалта; дочу подвикванията на призрочни пастири, които се подпират на тоягите си, и ръмженето на овчарските кучета; вонята на дърдонките и миризмата на току-що остригана вълна; резливия дъх на планините, от които тази нощ са подбрани стадата накъм

градската кланица. Сякаш някакъв вълшебник превръщаше хората в овце! Когато се връщаше от Кафенето или след взирането до късно в прозорците на Лина Коен, срещаше често изнемощели кранти, които с достойнство, копито зад копито, минават за последен път през призрачно пустия град, който спи; слухът му завинаги запази сънните отекувания - клоп-клап - на техните подкови по мокрия асфалт, докато изчезват в млечнобялата редица дървета и в шума на реката. Денят се протяга в котловината, прозява се и се буди, мислейки си какво да хапне на закуска. Задават се хлебарски помощници с току-що изпечени самуни върху дълга, посипана с брашно дъска, която се носи на темето (под нея е сгъната кърпа, за да не му убива), кафеджийските чираци тичешком сноват из чаршията, разнасяйки "комплекти" за занаятчиите: върху бакърен поднос се излежава локум, в който е забодена клечка за зъби, има и чаша със студена сараевска вода, налята от чешмата пред Беговата джамия, и ароматично кафе, счукано в каменно хаванче. Сушат се току-що одрани говежди кожи, разпънати пред складовете, а около тях бръмчат цели рояци стоманеносиви мухи. Неупели чиновници пият първата си сутрешна ракия в "Гаум" и замезват със салатата от фасул и лук. Оплакват се от "бодежи в кръста" и киселини в стомаха, а тогава: "клин клин избива"! - започва новият ден. "Хей, малкия, дай това насам!" - викат на пъргавите мургави момчета, които мъкнат препълнени кошници с печени солени тиквени и слънчогледови семки и фъстъци... "Аз съм Моша Албахари и продавам вещи стари..." - припява вехтошарят и бута двуколката си покрай къщите: "Стари нещаааааа, нещааааааа!" През прозорците му хвърлят стари пружинени матраци, изгнили кюнци и продънени тенджери; лейки и спици от чадър. Рифат Бин-Шабан нарежда иззад кепенците на сладкарницата

си за баклава и кадаиф: "Са-леп, горееееещ... са-леп! Боза, лимонад!", пък Добри Роба - търговец на употребявани дрехи, сваля товара си от проскубани астраганени шуби, потури, прави панталони, бричове и износени офицерски шинели и се черпи със сладко-резливо-кисела боза, прекъсвайки така за миг горчивия си живот на амбулантен търговец, и отминава с куцане надолу по чаршията (зимата ще бъде сурова, къртиците са се заровили преждевременно в земята!), а там "Под ковачите" стоят романийци, загърнати в червени шалове, край конете си, натоварени с дърва и въглища, и от време на време някой от тях извиква с глас, който крие в себе си планинско ехо: "Нааааръчииниии, кюнюууур!" - спомня си, добре си спомня, защото колко ли пъти само е мирисал и се е вслушвал в тези благословени утрини, гледал е как приведените чистачи на обувки на Башчаршия раздухват жарта в мангалите и греят длани, а лютият дим, притиснат от оловносивия облак, който се е надвесил над целия град, изобщо не успява да се издигне, а разтваря хората, конете, кепенците и гълъбите по стрехите в нереална мекота. "Моят роден град! - мисли си Херцег. - НЕВЪЗМОЖНО Е ДА УМИЛОСТИВИШ ВРЕМЕТО..." - и тиха и сподавена ярост обзема огорченото му сърце: всичко е било напразно, пропилял е живота си в извършване на второстепенни работи. Още от деня, когато помогна на една вече прецъфтяла и уморена дама да пренесе багажа си от автобуса на ЈАТ (той с дни посрещаше пътниците с надежда да види някоя славна птица) до хотел "Европа" - и се оказа, че този тежък черен сак, който беше мъкнал, всъщност е магнетофон, а дамата - радио-репортьор; направи онзи репортаж вместо нея, тя вмиг схвана, че си има работа с младеж, който гори от желание за труд, и той стана онова, което в радиото наричат "неин негър" и отпътува с нея след една седмица, а след то-

ва шестнайсет месеца пътуваше навсякъде, където отиваше тя и се учеше да стане репортьор, като ѝ се чудеше, че върши работата си с досада и без всякакво желание, а дамата често му говореше: "Ще видиш, ще се умориш и ти някой ден - ще ти писне от всичко!" и крещеше в хотелските стаи: "О, животно, мразя те, мразя те и мразя това, че си толкова млад, накара ме да се почувствам като стара проститутка, която плаща за всичко това! Мразя те, мразя те... Не, не преставай, недей, моля те!" После той пушеше, загледан в тавана, с нейното бедро върху корема, без да знае как да го отмести и да не я обиди. По тази плът вече прозираше басейнът на синкавите вени... След това годините отлетяха с бясно препускане и той нямаше време дори да се озърне назад. Само понякога си мислеше за онова, което беше оставил там, у дома: Хайрия Пита и той бяха единствените в погребалното шествие на покойния Хаджи-Баняц, дядо му, който умря онази пролет, а последните му думи бяха: "Е, та отивам си, мой комисарю, а ти гледай да се справиш някак!", за Лина Коен, която има щастлив брак с някакъв лекар - общ терапевт, и която и на четирийсет се държи като момиченце:

- Чакай, моля те, не се ли и забавлявахме малко през петдесет и пета, там някъде, или беше по-късно? Всичко ми се е объркало в главата... И какво всъщност се случи тогава, не си спомням вече, о, само какви чудесни дечурлига бяхме!

Лино Коен, това беше 1953 г. и все още мога точно да ти опиша всяко косъмче, прилепнало за потния ти врат, докато танцуваше и да повторя всяка дума, която повтарях по кой знае колко пъти като молитва, където името ти беше рефрен: Лина като луна, Коен като сефардска тайна, ти говориш най-звучния ИЕКАВСКИ В СВЕТА, как само изго-

варяш: ЗВИЈЕЗДА, БИЈЕЛО, СВЈЕТЛОСТ, СЕЕЖНОСТ, по-нежно от нежността...

- Казваш така само да ме утешиш, че съм остаряла! Лъжеш, лъжеш, лъжеш; вие от телевизията винаги само лъжете, просто работата ви е да бъдете любезни...

- Кажи Сараево!

- Сараево...

- Сара-е-вол!

- Как помниш всичко това?

Как помни всичко това? Живее от това, че помни и е много добре платен, задето ден след ден изневерява на надеждата, която хранеше за себе си и на очакванията на всички онези добри хора, които някога познаваше. Добре е платен. Не е и търсел повече. Най-скъпи цигари, легло на първия етаж номер единайсет в спалните вагони, еднакво отдалечено от двете оси на колелетата, за да спи колкото е възможно по-удобно, тъй като сутринта трябва да е бодър и усмихнат, предимство в самолетите като VIP - VERY IMPORTANT PERSON; "Чивас Регал" с пилотите в кабината, докато се прицелват в бялата линия на пистата, заслушани в гласовете в нощта, които ги насочват; най-удобните хотели при вечните му проклетни пътувания и да не бъде стиснат за таксита, хеликоптери за снимане от въздуха и кораби, когато се работи под вода, да не пести за сметка на охраната, тъй като зрителите щяха да му се месят в работата, да се "работи наистина, щом ще се работи, а после - както ви харесва!" - и още: винаги да има телефонните номера на най-добрите зъботехници в страната, които са в състояние за един предобед да променят, поправят и спасят познатата усмивка "тази вечер ще потеглим на едно чудесно пътешествие заедно с нашия екип..." - действително нищо, действително малко!

- Ти си чест гост в нашия дом. Дъщеря ми направо те обожава! Не ми вярва, че съм те познавала и че сме... такава... Би ли й дал един автограф за спомен? Толкова ще се зарадва!

- Защо не, защо не! Каж ми само как се казва.

- Леа...

- Хубаво име.

- Да. Хубаво. Но не го харесва. Благодаря ти.

- На тебе благодаря.

- Не, на тебе благодаря... Много си мил! Знам колко си зает и често всички се питаме как ли постигаш всичко това. Искам да кажа - да бъдеш едновременно на толкова различни места. Денят ти сигурно продължава повече от двайсет и четири часа? Не, наистина...

Денят ми не продължава. Той стои. Спрял е отдавна, много отдавна...

Любопитство без действителен интерес, любопитство на случайни хора пред жива птица, която са свикнали да виждат затворена в стъклен електронен кафез; но всъщност какво печелеше от това, освен че ден след ден изневеряваше на историята, която трябваше да разкаже на някого, да я остави като следа, свидетелство - план на тайно заровено богатство, а сега най-после Херцег знае: късно е, късно е, късно е, това бяха неща, които е невъзможно да заснеме и да продаде (на кого?), защото кой ли някога е направил предаване от дим и мъгла?

Сянката от възвишението падна косо на плажа, като го раздели на две площи: тъмна и светла. Тъмната област завладяваше видимо слънчевата част от плажа. Захладня.

И тогава то ги видя всичките!

Събираха нещата си и тръгнаха към горичката, която опасваше залива, минавайки покрай него в дълга върволица. Видя всички личности от своя бивш живот.

Най-отпред вървеше Хайрия Пита, скромно и тихо, сякаш с цялото си тяло се извиняваше, че заема едно толкова хубаво място в градината на Аллах. Носеше вечното си джезве с две кафени чашки. След нея отминаха някакви хора, които Херцег не познаваше: гробари и лавкаджии, а след тях Фадил Маняк с непродадена стока, винаги в загуба! Докато на метър и половина пред него минаваше Замора, чу го как щастливо си тананика:

"Frat' Jakobo, frat' Jakobo,
çu en dorm', çu en dorm'.
Iru sonorigu, iru sonorigu,
Bim, bam, bom...
Bim, bam, bom..."

След него в група преминаха бившите му учители: математикът Граховац с голяма изтъркана чанта в ръце, прегърбен под товара на нерешените Гаусови проблеми; на главата си е завързал с четири възела карирана кърпа да го предпазва от слънчасване, а след това е забравил да я свали. До Херцег стигна и гласът на перчещия се Корольов, до който трмаво се търкаляше с една глава по-висока жена със съдран чадър за слънце: "Матушка вы моя, Степанида Викторовна! Да знаете ли вы как я уважаю вас! Кланяюсь низко вам в ноженьки, но покер, извините - не порок, а игра общества..." След него минаха каруцари и файтонджии, на чиито коли отзад се качваше, когато беше малък (влачеха ги едри щирийски коне с лъснат косъм), а след това със скокове, които си броеше сам (е'но, две, три, четир'! Е'но, две, три, четир'!), претича Петър Бесарабич с две гири, а след него пристъпяше, в светъл панамен костюм и шапка "жирардо",

дядо му, Хаджи-Баняц. В дясната си ръка носеше празно кехлибарено цигаре, а в лявата - дамаджана с оплетка от лико, с минерална вода; и майка му Оливера с бяла рокля, нежна и тайнствена като приспивна песен нани-на, и тяхната домакинка от мазето: водеше за ръка рахитичния си син, който имаше васеркопф-глава и тъжни бледи очи. И докато първата част на разтеглената върволица изчезваше в дъното на плажа, Херцег чакаше нови лица със същото болезнено нетърпение, както се очаква края на някакъв сън, който ни държи в неизвестност. Скоро покрай него премина известният градски фотограф, собственик на фото "Корзо", помъкнал на рамо тежък "Дагер" на статив. На гърба му висеше цяла подвижна изложба от негови шедьоври: семейства върху скала, моряци на платноходки и млади жени, яхнали странично магарета... На заден план - залез! Сам и загадъчен като годишните времена, които можеше да предвижда още преди да са настъпили, премина с походка на пич и Мони Пардо с легендарните си бели панталони, а след него клисарят от старата православна църква водеше сляп латернаджия, после - няколко семейства със заспали бебета в ръце, джуджето от бакалията до Катедралата, Сеадовият баща, Фуад-зарзаватчията и забрадената му жена, със сълзливи очи, а накрая и нафирканата компания от артисти и устни творци (Вторият гробар крачеше редом с останалите, само че в плитчината, обут с обувки и панталони! Хористката Жужа, с черна плисирана пола и скромна бяла блуза с жабо, носеше подвързани с кожа ноти. Отправи му кратък безсрамен поглед) - пееха: "I tri su lara sun, i tri su lara sun!" - върволицата отминаваше, отминаваше и отминаваше, сякаш нямаше край, влачейки се като разбита войска, а всеки от тях се беше натоварил с нещо: плетени кошници, каквито вече никъде не се правят, тенджери за кафе и мляко, тене-

кии, на които се пекат баници и бюреци, сгънати стари одеяла и дамаджани за вода, гуми от камиони, кратунки и консерви; мъкнеха сиромашията си и преминаваха покрай Херцег, който желаше да извика нещо, да ги докосне, погали, но продължаваше да клечи като парализиран, без да знае дали наистина са те или някои приличащи на тях летовници от 1947 г., които тъкмо си отиват от плажа, защото е захладнало и защото е време за вечеря в почивната станция.

Това бяха всички онези, които го придружаваха и ободряваха в една част от пистата, по която спринтираше, от все сърце желаейки да се отскубне от нищетата, всички онези, които му помагаша да стане това, което е днес, онези, които изоставаша след известно време, отделяха се и се отчуждаваха от него, умираха край състезателната писта, отляво и отдясно на бялата линия, която отделя състезателите от запалянковците, докато той тичаше, тичаше, сляп за всичко наоколо си, забравяйки бавните, щом се изгубиха от погледа му, и сега, ето ги - всички пак са тук, но в очите им не вижда нито укор, нито натякване, нито презрение, нито завист, че е успял да се добере до своята цел - само безмерно съжаление и безразличие.

И като се отдалечаваха по тясната чакълеста ивица, тъмната сянка на възвишението ги следваше по петите, докато от плажа не изчезна и последното слънчево петно, а всичко потъгна в ранния сумрак.

Щом върволицата изчезна зад горичката, след нея остана мълчанието.

Трепереше от хлад.

Защо никога не им беше писал? Защо не беше се отбивал на гробовете им? Защо не направи нищо за онези, на които можеше да помогне и така да върне поне малко от

всичко, което са направили за него? Беше им длъжник, сега без възможност да им върне дълга си.

Сигурно можеше да отпрати някакво послание към всички тях? Да напише в някой вестник защо не е успял да направи каквото и да било. На всички без адреси, на онези, които са се изгубили по света и в живота, и на мъртвите, и на живите, на техните наследници и роднини. Но уви! Много не знаеха или бяха чували за успеха му, само че изобщо не можеха да го свържат с онова кльощаво съседско момче, а освен това, повечето от онези, на които желаше да напише, никога не купуваха никакъв вестник, защото за тях беше прекалено скъпо!

Спомни си за сините пликове, в които мълчаливо разпределяха парите за вода, хляб и олио, наем и ток, планирайки две-три години предварително купуването на ново зимно палто, а освен това, кой щеше да му позволи да пише във вестник за лични неща и кой щеше да му позволи да се обърне към тях чрез своето телевизионно предаване? Свободата му беше ограничена. Можеше да бъде блестящ репортьор само в онази област, в която се очакваше да бъде такъв. Останалото лесно можеше да се нарече "злоупотреба със средствата за масова информация". Значи, отпадна и тази възможност.

Беше ли виновен? Цял живот се убеждаваше, че не е! Мислеше, че все ще им върне дълга, щом приключи с всички работи, които се трупаха, че ще вземе най-после неизползваните си годишни отпуски и ще ги намери, където и да бъдат, ще им занесе подаръци и ще излиза вечер с тях в крайградските паркове, където свирят малки кафански оркестри, ще спи в онези същите дъхави постели, в които беше ношувал като момче...

- На всяка цена... - промълви, треперейки от хлад, но добре знаеше, че вече няма време за такова нещо.

В тишината, която настъпи изведнъж на опустелия плаж, той се почувства неловко. Сякаш от сумрака го гледаха множество очи. От децата нямаше и следа. Никъде никого. А все пак, усещаше как по кожата му лезят нечии погледи, и отново го обзе онзи забравен, за известно време потиснат, страх. Впрочем, този път по настръхването на косъмчетата по тялото, Херцег професионално надуши някаква опасност; това беше признакът, който обикновено му сигнализираше, че отнякъде го дебне смъртта. Изправи се на крака и бавно, уж безгрижно, се запъти с крачка на разхождащ се към дясната част на плажната подкова. Искаше да спечели колкото се може повече време и незабелязано да се добере до скалите, зад които сутринта беше скрил водолазния си костюм. Не се озърташе назад, за да не предупреди противника си, че го е разкрил. Добре знаеше, че страхът му не е безоснователен! С крайчеца на окото, през рамо, следеше люшкането на сведените клони. Зад зокумите и питасорите го следяха блещукащи детски погледи. От време на време скритите се обаждаха един на друг с кратки пронизителни изсвирвания, и Херцег, сега вече напълно уверен, че се готви нещо опасно, усили, колкото се може повече ход, и вече беше съвсем наблизо до скалите, край които изплува сутринта, когато момчетата излязоха от сянка на прикритията си и, предвождани от възпитателите си, започнаха да го обкръжават. Пръстите му лудо трепереха, докато припряно намъкваше костюма, проклинайки, че няма талк предварително да посипе тялото си. Нахлузи плавниците, смъкна маската на очите си и пусна кислорода от резервоара, който предвидливо беше запазил за всеки случай. Панически проверяваше закопчалките и ремъците, превърнал се отново в

човек-риба. Накрая затегна оловния пояс и се огледа още веднъж назад. Когато се обърна към плажа, последният слънчев лъч падна върху маската му, пречупвайки се мътно в замъгленото стъкло. И тогава чу викове: "Шпионин! Шпионин!" и видя как, тичешком, се приближават към него тъмночервени силуети, очертани от слънчевия залез. Тичаха от всички страни на селцето; момчета, старици с вили, мъже, които тичешком закопчаваха панталоните си и зареждаха старите си оръжия...

Съзря сред тях и Хайрия Пита, която със залитане куцукаше към него, мърдайки беззъбата си уста ("Нека Аллах спаси и онези, които бягат, и онези, които гонят!"); съзря разсеяния Граховац - дори и при преследването не беше се разделил с чантата си, гъвкавия Бесарабич и бърборещия Корольов, който вероятно раздаваше съвети от войната с японците, а зад всички тях стоеше отдалечената белезникава ивица от рокли - това са момичетата, излезли да видят как залавят шпионина. Стори му се за миг, че в сянката проблесна едно жълто копирено петно. "Какво съм им направил?" - помисли си той, но знаеше, че няма много време за размишления - беше подгонен заек, обкръжен от хайка, когато страхът напълно е парализирал. Обкръжаваха го от всички страни, оставяйки му само един изход - морето!

- Шпионин! Дръжте шпионина! - крещяха деца с мутиращи гласове.

- Обкръжьжьжьжьжьжи! - чуха се виковете на възрастни мъже. - Иве, Мате, Йере! Обкръжете от онзи фланг...

"Значи мене ловят!" - помисли си той, но все още нищо не предприемаше, а само стоеше на скалата, надвесена над морето, в черния си гумен костюм, с маска на лицето и акваланг на гърба като марсианец, заловен в кражба на планетата Земя.

Търсеше с поглед своето момче, размисляйки как ли са го разкрили: сигурно онзи човек с пушката е намерил писмото ми с чудния адрес, вероятно са "притиснали" момчето и то се е раздрънкало за чудния часовник, какъвто никога не е виждало; трябваше вече да скочи във водата, а отлагаше този миг, желяейки още веднъж да види малкия Херцег, да види самия себе си и скоро той наистина СЕ видя - Херцег младши тичаше отляво и викаше: "Шпионин! Дръжте шпионина!", а малките му жили се издуваха на кльощавия му врат.

Морето беше тук, пред него, но той изобщо не можеше да се откъсне от скалата, чак докато пред краката му падна първо един, а след него няколко други камъка и видя как малкия Херцег се навежда и вдига остро парче от скала, в което жлеbove се врязваха като легла за пръстите, как този камък лети към него, блясвайки на слънцето, а след това усети удар по китката и чу хрускащия звук от разбития часовник, и без да чака повече нито миг, се гмурна под вода, оставяйки преследвачите си на десетина крачки зад себе си.

Забавено, като на филм, край него без никакъв звук потъна дъжд от камъни. Повече нищо не чуваше, освен кълтенето на собственото дишане.

Спускаше се все по-дълбоко и по-дълбоко, гребейки съгласувано, само с една мисъл в главата: в кое ли време ще изплува сега?

(1975 г.)